संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत

नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौँ

पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मन्दिरा कुमारी गोले

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङकाय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको एम्. ए. दोस्रो वर्षको विद्यार्थी श्री मन्दिरा कुमारी गोलेले **संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको उहाँको शोध कार्यप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्र मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिती : २०६९/०४/३०

....

डा. सुधा त्रिपाठी

शोध निर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि, कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभाग,
कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङकायअन्तर्गत विश्वविद्यालय क्याम्पसका छात्रा मन्दिरा कुमारी गोलेले त्रि. वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरको स्नातकोत्तर तह एम्. ए. नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृति गरिएको छ ।

शोधमूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)	....
२.	डा. सुधा त्रिपाठी (शोध निर्देशक)	....
३.	वन्दना ढकाल (बाह्य परिक्षक)	....

मिती : २०६९/०४/३२

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पारिएको हो । आफ्नो कार्य व्यस्तताका बाबजुद पनि अमूल्य समय प्रदान गरी मलाई उचित सल्लाह सुझाव र मार्गनिर्देशन समेत गर्नु भएर यस शोधपत्रको लेखनमा अभिप्रेरित गर्नु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरुआमा डा. सुधा त्रिपाठी ज्यूप्रति म सहृदय कृतज्ञ छु । शोधकार्यकै सन्दर्भमा यथासम्भव आवश्यक सामग्री र महत्वपूर्ण जानकारी उपलब्ध गराउने शोधनायक संगीता गुरुङ र उहाँको परिवार तथा अन्य सहयोगीहरुप्रति म पूर्णतः आभारी छु । शोध शीर्षक छनौटमा तथा लेखन कार्यमा सदा सहयोग गर्ने साथीहरूप्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

शोध पत्रलाई विभागीय स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवी प्रसाद गौतमज्यू लगायत मेरा सम्पूर्ण गुरुहरुप्रति म हार्दिक श्रद्धा व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै नेपाली साहित्य तथा भाषाका विविध शीर्षकहरुमा शोधकार्य गर्न अवसर प्रदान गरेकोमा नेपाली केन्द्रीय विभागलाई र शोधपत्र तयारी गर्दा आवश्यक पुस्तकहरु उपलब्ध गराई दिने त्रि. वि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालयलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म पुऱ्याउन पूर्ण सहयोग गर्नुहुने मेरो परिवारप्रति सदा ऋणि रहने छु साथै यस शोधपत्रलाई कुशलता पूर्वक कम्प्युटर टङ्कन गरिदिने युनिभर्सल कम्प्युटर सेन्टरका भाइ सुमन अधिकारीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

....

मन्दिरा कुमारी गोले

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

शौक्षिक सत्र : २०६५/०६६

मिति : २०६९/०४/३०

सङ्क्षेपीकरण शब्दसूची

त्रि. वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वि. सं.	:	विक्रम सम्बत्
संम्पा.	:	सम्पादन
सा. प्र.	:	साझा प्रकाशन
ने. रा. प्र. प्र.	:	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	:	पृष्ठ
अप्र.	:	अप्रकाशित
सो. संस्क.	:	सोह्रौं संस्करण
प्रा.	:	प्राध्यापक
डा.	:	डाक्टर
प्रा. वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
मा. वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
प्रा. लि.	:	प्राइभेट लिमिटेड

विषय सूची

	पृष्ठ संख्या
पहिलो परिच्छेद : शोधको परिचय	**1-5**
१.१ विषय परिचय	1
१.२ शोधपत्रको समस्याकथन	2
१.३ शोधकार्यको उद्देश्यहरू	2
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	2
१.५ शोधकार्यको औचित्य	4
१.६ शोधकार्यको सीमा	4
१.७ सामग्री सङ्कलन	4
१.८ शोधविधि	4
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	5
दोस्रो परिच्छेद : संगीता गुरुङको जीवनी	**6-12**
२.१ विषय परिचय	6
२.२ पुर्ख्यौली	6
२.३ जन्म र जन्मस्थान	6
२.४ बाल्यकाल	6
२.५ अक्षरारम्भ	7
२.६ शिक्षादीक्षा	7
२.७ पारिवारिक स्थिति	8
२.८ बसोवास	8
२.९ आर्थिक अवस्था	8
२.१० कार्यक्षेत्र	9
२.११ रुचि र स्वभाव	9
२.१२ साहित्य लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव	10
२.१३ सम्मान तथा पुरस्कार	10
२.१४ संस्थागत संलग्नता	11
२.१५ संगीता गुरुङका जीवनका अविस्मरण a हरू	11

२.१६ निष्कर्ष 11

तेस्रो परिच्छेद : संगीता गुरुङको व्यक्तित्व 13-20

३.१ विषय परिचय 13

३.२ व्यक्तित्व 13

३.३. व्यक्तित्वका विभिन्न आयाम 13

३.४ बाह्य व्यक्तित्व 14

३.४.१ शारीरिक व्यक्तित्व 14

३.४.२ स्वभाव 14

३.४.३ खानपिन 15

३.४.४ व्यवहार 15

३.५ आन्तरिक व्यक्तित्व 15

३.५.१ साहित्यकार व्यक्तित्व 16

३.५.१.१ कवि व्यक्तित्व 16

३.५.१.२ कथाकार व्यक्तित्व 17

३.५.१.३ सम्पादक व्यक्तित्व 17

३.५.१.४ अध्ययनशील व्यक्तित्व 18

३.५.२ साहित्येतर व्यक्तित्व 18

३.५.३ धार्मिक एवम् सांस्कृतिक व्यक्तित्व 18

३.५.४ सामाजिक व्यक्तित्व 18

३.५.५ शिक्षक व्यक्तित्व 19

३.६ संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच अन्तर सम्बन्ध 20

३.८ निष्कर्ष 20

चौथो परिच्छेद : साहित्यकार संगीता गुरुङका साहित्यिक यात्रा र चरणविभाजन 21-29

४.१ विषय परिचय 21

४.२ संगीता गुरुङको साहित्यिक यात्रा द्ज्ञ

४.३ संगीता गुरुङको साहित्य यात्राको चरण विभाजन द्घ

४.३.१ प्रथम चरण (विं.स २०४५-२०५८) द्घ

४.३.२ दोस्रो चरण वि.सं.२०५९-२०६७) द्ढ

४.३.३ तेस्रो चरण (वि.सं. २०६८ देखि हालसम्म) द्द

४.३.४ निष्कर्ष द्छ

४.४ कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप द्छ

४.४.१ कविताको तत्व द्ठ

४.४.१.१ शीर्षक द्ठ

४.४.१.२ संरचना द्ड

४.४.१.३ लयविधान द्ड

४.४.१.४ भावविधान द्ड

४.४.१.५ विषयवस्तु द्ड

४.४.१.६ कथनपद्धति द्ढ

४.४.१.७ अलङ्कार र बिम्ब विधान द्ढ

४.४.१.८ भाषाशैली द्ढ

पाँचौं परिच्छेद : संगीता गुरुङका कविता कृतिको अध्ययन **घण(ढ्ज्ञ**

५.१ विषय परिचय घण

५.२ स्पर्श कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०४७) को अध्ययन घण

५.२.१ शीर्षक घज्ञ

५.२.२ विषयवस्तु घज्ञ

५.२.३ संरचना घठ

५.२.४ प्रतीक/बिम्बयोजना घठ

५.२.५ लयविधान घड

५.२.६ भावविधान घढ

५.२.७ कथनपद्धति ढ्ण

५.२.८ भाषा शैली ढ्ज्ञ

५.२.९ निष्कर्ष ढ्द

५.३ स्पन्दन कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०५८) को अध्ययन ढ्द

५.३.१ शीर्षक ढ्घ

५.३.२ विषयवस्तु ढ्घ

५.३.३ संरचना ढ्ढ

५.३.४ प्रतीक/बिम्बयोजना छण
५.३.५ लयविधान छण
५.३.६ भावविधान छज्ञ
५.३.६ कथनपद्धति छद्
५.३.८ भाषाशैली छघ
५.३.९ निष्कर्ष छद्ध
५.४ देशको मायामा कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०५८) को अध्ययन छछ
५.४.१ शीर्षक छछ
५.४.२ विषयवस्तु छट
५.४.३ संरचना टद्ध
५.४.४ प्रतीक/बिम्बयोजना टद्ध
५.४.५ लयविधान टछ
५.४.६ भावविधान टट
५.४.७ कथनपद्धति टठ
५.४.८ भाषाशैली टड
५.४.९ निष्कर्ष टढ
५.५ केस्रा-केस्रा कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०६२) को अध्ययन ठण
५.५.१ शीर्षक ठण
५.५.२ विषयवस्तु ठण
५.५.३ संरचना ठट
५.५.४ प्रतीक/बिम्बयोजना ठठ
५.५.५ लयविधान ठठ
५.५.६ भावविधान ठड
५.५.७ कथानपद्धति ठढ
५.५.८ भाषाशैली डण
h
५.५.९ निष्कर्ष डज्ञ
५.६ वात्सल्य कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०६८) को अध्ययन डज्ञ
५.६.१ शीर्षक डद्

५.६.२ विषयवस्तु डद्द
५.६.३ संरचना डट
५.६.४ प्रतीक/बिम्बयोजना डठ
५.६.५ लयविधान डठ
५.६.६ भावविधान डड
५.६.७ कथनपद्धति डढ
५.६.८ भाषाशैली ढण
५.६.९ निष्कर्ष ढञ
छैटौं परिच्छेद : उपसंहार तथा निष्कर्ष **ढद्द(ढट**
६.१ शोधको उपसंहार तथा निष्कर्ष ढद्द
६.१.१ जीवनी सम्बन्धी निष्कर्ष ढद्द
६.१.२ व्यक्तित्व सम्बन्धी निष्कर्ष ढघ
६.१.३ संगीता गुरुङका साहित्यिक यात्रा र चरण विभाजन सम्बन्धी निष्कर्ष ढद्ध
६.१.४ कृतित्व सम्बन्धी निष्कर्ष ढद्ध
सन्दर्भ सामग्री सूची **ढठ(ढड**

पहिलो परिच्छेद

शोधको परिचय

१.१ विषय परिचय

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा आधुनिक विचारलाई आधार बनाई साहित्य सिर्जना गर्ने साहित्यकार संगीता गुरुङको जन्म (वि.सं.२०१९ -०७-१०) काठमाडौंको नक्सालमा भएको थियो । पिता जयन्द्र बहादुर गुरुङ र माता रुद्र कुमारी गुरुङकी कान्छी सुपुत्री संगीता गुरुङ पुर्खौली घर ओखलढुङ्गाको रुम्जाटार गाउँ हो । यिनले राजनीतिशास्त्र र आमसञ्चार तथा पत्रकारितामा स्नातकोत्तर शिक्षा हासिल गरेकी गुरुङ विभिन्न संस्थाहरूमा समेत संलग्न छन् । २०५२ साल गोरखापत्रमा उपसम्पादक हुँदै टाइम्स एफ. एम. गोर्खा एफ. एम., रेडियो सिटी. एफ. एम. मा कार्यक्रम पनि चलाएकी थिइन् । वीरेन्द्र ऐश्वर्य सेवा पदक सम्मान र श्री पशुपति क्याम्पसबाट शिक्षणकार्यमा उत्कृष्ट भई सम्मान हासिल गरेकी गुरुङ हाल सुकेधारा काठमाडौँमा आफ्नै निवासमा बस्दै आइरहेकी छन् । यिनी श्री पशुपति (चाबहिल) क्याम्पसमा शिक्षण पेसा अँगाल्दै साहित्यमा पनि कलम चलाइरहेकी छन् ।

साहित्यको क्षेत्रमा कविता लेखनबाट आरम्भ गरेकी संगीता गुरुङको कविता, कथा, लेखरचनाहरू जस्ता विधामा उल्लेख्य भूमिका रहेको देखिन्छ । यी मध्ये कविता विधा नै बढी उल्लेख्य छन् । यिनले पाँचवटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशनमा ल्याइसकेकी छन् । यिनको प्रकाशित कविता सङ्ग्रह **स्पर्श** (२०४७), **देशको मायामा** (२०५८), **स्पन्दन** (२०५८), **केस्रा-केस्रा** (२०६२), **वात्सल्य** (२०६८) हुन् । यिनले **देश नदुखोस्** (कविता सङ्ग्रह) मा सम्पादनको कार्य गरेकी छन् भने **चेतना** लेखरचना सङ्ग्रह समेत प्रकाशित गरेकी छन् । यिनका प्रायः रचनाहरूमा नेपालको माटोलाई पूजा गरेकी छन् र हामीलाई पनि आफ्नो भूमिको माया, अर्चना गर्न आग्रह भाव दर्साएकी छन् । संगीता गुरुङका बारेमा अहिलेसम्म गरिएका खोज र अनुसन्धानलाई आधार बनाई अझ बढी खोज र असन्धान गरी यस शोधकार्यमा यिनको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरिएको हुन्छ ।

१.२ शोधपत्रको समस्याकथन

वि.सं. २०१९ साल कात्तिक १० गते काठमाडौंको नक्सालमा जन्मिएकी साहित्यकार संगीता गुरुङ कविता, कथा, लेखरचना आदि विधामा कलम चलाएकी छन् । नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा लामो समयदेखि साधनारत गुरुङका विषयमा हालसम्म सामान्य टिप्पणी, चर्चा र विभिन्न पत्र पत्रिकामा केही लेखरचना प्रकाशित भएता पनि यिनको जीवनवृत्त सहित समग्र कृतिहरूको विस्तृत र सुव्यवस्थित अध्ययन -अनुसन्धान भएको पाइँदैन । त्यसैले यही जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्व विश्लेषण गरी यसको साहित्यिक मूल्यको निरूपण गर्नु प्रस्तावित शोधकार्यको प्राज्ञिक समस्या रहेको छ । प्रस्तुत शोधकार्य निम्न समस्याहरूमा केन्द्रित छ ।

क) संगीता गुरुङको जीवनका विभिन्न सन्दर्भहरू के कस्ता छन् ?

ख) संगीता गुरुङको व्यक्तित्वका के कस्ता पक्षहरू छन् ?

ग) संगीता गुरुङको साहित्ययात्राको चरण विभाजन के कसरी गर्न सकिन्छ ?

घ) संगीता गुरुङको कृतित्व के कस्तो छ ?

१.३ शोधकार्यको उद्देश्यहरू

संगीता गुरुङको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको निरूपण गरी नेपाली साहित्यमा यिनको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु नै यस शोधकार्यको उद्देश्य रहको छ । प्रस्तावित शोध समस्याको समाधानमा आधारित उद्देश्यहरू यस प्रकार रहेका छन्:-

क) संगीता गुरुङको जीवनीका विभिन्न सन्दर्भहरूको खोजी गर्नु,

ख) संगीता गुरुङको व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षहरू पत्ता लगाउनु,

ग) संगीता गुरुङको साहित्ययात्राको कालविभाजन गरी तिनको चरणको अध्ययन गर्नु,

घ) संगीता गुरुङको कृतित्वको बारेमा अध्ययन गर्नु,

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

प्रस्तुत शोधकार्य मुख्यत : संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषणमा केन्द्रित रहने हुनाले यस सम्बन्धमा यसभन्दा अगाडि के कति समीक्षात्मक

कार्यहरू भएका छन् । त्यसबारे जानकारी राख्नु आवश्यक हुने भएकाले उपयुक्त शीर्षकका समस्याहरूमा आधारित पूर्वकार्यको समीक्षा निम्नलिखित छन् ।

- ईश्वर बल्लभ (२०५८) **कान्तिपुर दैनिकी** पत्रिकामा प्रकाशित, *शिर नझुकोस, देश नदुखोस्* शीर्षकको लेखमा संगीता गुरुङको **देश नदुखोस्** कविताको कृतिगत अध्ययन प्रस्तुत गरेका छन् । यसमा यिनले देशप्रेम तथा मुलुकको माटोलाई माया गरेको, नेपालको सगरमाथाको शिर उच्च रहनुपर्ने र आफ्नो देशप्रति अत्यन्तै स्नेह गरेको छ भनी कृतिगत विश्लेषण गरेका छन् ।
- कलानिधि दाहाल, (२०५८) **राजधानी पत्रिका**मा प्रकाशित *स्पन्दनभित्र एकछिन* शीर्षकको कृतिगत समीक्षा गरेकी छन् । यिनको समीक्षात्मक प्रस्तुतिमा जीवनीपरक र कृतिगत विषयवस्तु परेका छन् ।
- घटराज भट्टराई (२०५८) ले संगीता गुरुङको **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहको भूमिकामा यस स्पन्दन कविता सङ्ग्रहलाई सम्पूर्ण नेपाली मानसिकताको प्रतिनिधित्व गरेको र राजभक्तिमा रमाउने सबैलाई पिरोलेको यथार्थवाध गराउने सामग्रीको रूपमा यो सङ्ग्रह रहेको कुरा कृतिगत विश्लेषण गरेका छन् ।
- इन्दिरा प्रसाई (२०५८) ले **जनसत्ता साप्ताहिक**मा प्रकाशित *संगीताको स्पन्दन* शीर्षकको लेखमा कृति परक अध्ययन प्रस्तुत गरेकी छन् । यिनले **संगीताको स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहभित्र ४५ कविता छन् र पैतालिस कवितामध्ये १६ ओटा यर्थाथवादी, १० ओटा आशावादी, २ ओटा प्रकृतिपरक, ९ ओटा देशभक्तिपरक, ६ ओटा काल चिन्तनपरक, एउटा व्यङ्ग्यमूलक र बाँकी अर्को एउटामा चाहिँ स्वैरकल्पनाको प्रयोग गरेकी छन् भनी कविताकृतिलाई वर्गीकरण गरेकी छन् ।
- अम्बिका पौडेल (२००५) ले **गोरखा सैनिक आवाजमा** प्रकाशित *यथार्थका सशक्त स्वरहरू* शीर्षकको पुस्तकमा संगीताको **केस्रा-केस्रा** कविता कृतिको अध्ययन प्रस्तुत गरेकी छन् । पौडेलले यस कृतिमा जीवनलाई केस्रा केस्रामा केलाएर हेर्ने गरेका कुरा र युवाहरू बेरोजगारीले भौतारिएका देशमा राजनीतिक किचलो रहेका देशमा शान्ति सुव्यवस्था कायम नभएका, बुद्ध फेरि जन्म लिनुपर्ने, शरणार्थी शिविरको कष्टकर जीवन भोगाइहरू, मान्छेका आवश्यकताहरू बढ्दै गएका, पढ्न फुर्सद नभएका

साहित्यप्रति इच्छा जगाउन नसकेका कुराहरू यस कृतिमा व्यक्त गरिएका छन् भनी विश्लेषण गरेकी छन् ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको माध्यमबाट संगीता गुरुङ्को जीवनी, व्यक्तित्व र प्रकाशित पुस्ताकाकार कृतिहरुको अध्ययन विश्लेषण गरिने, कृतिहरुका बारेमा वस्तुगत जानकारी उपलब्ध गराइने र यिनका विषयमा अहिले सम्म अध्ययन नभएको हुनाले सोही अभावलाई पूर्ति गर्न प्रस्तुत शोधकार्य गरिएको छ ।

१.६ शोधकार्यको सीमा

प्रस्तुत शोधकार्यको उद्देश्य संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा विश्लेषण गर्नु हो । यिनको प्रकाशित रचनाहरूको अध्ययन, विश्लेषण गर्नु र फुटकर रूपमा प्रकाशित रचनाहरूको टिपोट मात्र गर्नु यसको सीमा रहेको छ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत शोधपत्रका निम्ति साहित्यकार संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा विभिन्न स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । विभिन्न स्रोतहरूबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा पत्रपत्रिका, पुस्तकहरूको प्रयोग, पुस्तकालयीय अध्ययन रहेका छन् । यसका अतिरिक्त स्वयं कवि गुरुङ यिनका परिवार, यिनका समकालीन व्यक्तित्वहरू, सम्पर्कबाट लिखित एवम् मौखिक रूपमा आवश्यक जानकारी र प्रत्यक्ष भेट, अन्तर्वाता विधिद्वारा विविध जानकारी र सूचना सङ्कलन गरिएको छ । त्यस्तै गुरुङ कृतिको भूमिका र मन्तव्यलाई पनि शोध कार्यका सहायक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । कृतित्व पक्षका लागि गुरुङका प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिको अध्ययन र फुटकर कथा लेख रचनाहरूको सामान्य टिपोट मात्र गरिएको छ ।

१.८ शोधविधि

यो शोधपत्रको तयारीको सिलसिलामा प्राप्त भएका सबै तथ्य र सूचनाहरूलाई आवश्यकताअनुसार संयोजित गरिएको छ । संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्वलाई मौखिक अन्तर्वाताबाट तयार पारिएको छ साथै उनको कृतित्वलाई कविताको सैद्धान्तिक स्वरुप अन्तर्गत कविताको तत्वलाई आधार बनाएर कृतिहरुको अध्ययन, विश्लेषण गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित एवम् सु-सङगठित रूप दिनका लागि शोधपत्रलाई छ वटा परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । प्रस्तावित शोधपत्रको स्वरूप वा सङ्गठन यस प्रकार छः-

पहिलो परिच्छेद	-	शोध परिचय
दोस्रो परिच्छेद	-	संगीता गुरुङको जीवनी
तेस्रो परिच्छेद	-	संगीता गुरुङको व्यक्तित्व
चौथो परिच्छेद	-	संगीता गुरुङको साहित्यिकयात्रा र चरण विभाजन
पाँचौ परिच्छेद	-	संगीता गुरुङको कृतित्व
छैटौं परिच्छेद	-	उपसंहार र निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्री सूची

दोस्रो परिच्छेद

संगीता गुरुङको जीवनी

२.१ विषय परिचय

कुनै पनि व्यक्ति जन्मदेखि मृत्युपर्यन्तको समयावधि र त्यस अवधिभित्र घटित भएका घटनाक्रमलाई सामान्यतया जीवनी भनिन्छ । जीवनमा कल्पनाको प्रवलता नभएर तटस्थता, वस्तुगतता र संयमितता हुन आवश्यक हुन्छ । संगीता गुरुङको जीवन भोगाइका क्रममा आएका घटनाहरूलाई, सुख-दुःखहरूलाई तथ्यगत आधारमा क्रमिक रूपले वर्णन गर्नु वा जीवनीको अध्ययन गर्नु नै यो शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ ।

२.२ पुर्ख्यौली

संगीता गुरुङका पिता जयन्द्र बहादुर गुरुङको पुर्ख्यौली थलो नेपालको ओखलढुङ्गा जिल्ला रुम्जाटार भन्ने ठाउँ हो । नेपालको पूर्वी पहाडी जिल्लाबाट थुप्रै नेपालीहरू बसाइँ सर्ने क्रममा जयन्द्र बहादुर गुरुङको बुवा सर्वध्वज गुरुङ सेखुवा बादुङबाट काठमाडौं हुँदै अन्ततः रुम्जाटार बसाइँ सरेका हुन् ।

२.३ जन्म र जन्मस्थान

साहित्यकार संगीता गुरुङको जन्म वि. सं. २०१९/०७/१० काठमाडौंको नक्सालमा भएको हो । पिता जयन्द्र बहादुर गुरुङ र माता रुद्र कुमारी गुरुङकी २ छोरा ३ छोरीमध्ये कान्छी छोरीका रूपमा यिनको जन्म भएको थियो ।

२.४ बाल्यकाल

साहित्यकार संगीता गुरुङको जन्म काठमाडौं भएता पनि बाल्यकाल जनकपुरको सानो सहरमा मातापिताको कुशल सरक्षणमा बितेको पाइन्छ । बुवा जयन्द्र बहादुर गुरुङ नेपाल आर्मीबाट सेवानिवृत्त भएपछि जनकपुर चुरोट कारखानामा सुरक्षा अधिकृत हुँदा त्यहाँ बस्न पुगेका हुनाले संगीता गुरुङको बाल्यकाल त्यही बिताउन पुगिन् । संगीता गुरुङका पिता पेसाले जनकपुर चुरोट कारखानको सुरक्षा अधिकृत भएकाले सम्पन्न परिवारको हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले संगीता गुरुङको बाल्यकाल सुखमय थियो । आफ्ना मातापिताको कान्छी

सन्तानका रूपमा यिनको जन्म भएकाले परिवारको प्रशस्त माया ममता पाएर हुर्केकी थिइन् ।

सबैजसो बालबालिका बाल्यकालमा बढी समय विभिन्न प्रकारका खेल खेल्न मन पराउँछन् तर यिनी खेलकुदप्रति त्यति चासो राख्दिनथिइन् । किनकि यिनी सानैदेखि विरामी खालकी भएको हुनाले खेलप्रति अरूचि भएको देखिन्छ । यसरी यिनको ४-५ वर्ष उमेर आफ्नो घरभित्र बितेको जानकारी छ ।

२.५ अक्षरारम्भ

काठमाडौं जन्म भए पनि बाल्यकाल जनकपुरमा बिताउनु भएकी संगीता गुरुङको अक्षरारम्भ ४ वर्षको उमेरमै भएको थियो । शिक्षित र सु-सम्पन्न परिवार भएका कारणले यिनलाई माता रुद्रकुमारी गुरुङ र दिदी सुनिता गुरुङबाट घरैमा अक्षरारम्भ गराइएको थियो ।

२.६ शिक्षादीक्षा

साहित्यकार संगीता गुरुङका पिता शिक्षित (त्यतिखेरको ४ पास), सम्पन्न भएकाले शिक्षाको महत्व राम्ररी बुझेका थिए । यिनले संगीता गुरुङलाई विद्यालय पठाउनपूर्व नै अक्षर चिनाउने बालबालिकालाई मन पर्ने विभिन्न प्रकारका चित्र भएका किताब ल्याइदिने र ती चित्रमा रङ्ग भर्ने विभिन्न प्रकारका रङ्ग भएका पेनशिल ल्याईदिने गर्दथे ।

यसरी विद्यालय पठाउनुपूर्व नै यिनले संगीता गुरुङलाई पढ्नुपर्दछ भन्ने भावना गुरुङको बालमस्तिकमा जगाएको कुरा जानकारी छ । संगीता गुरुङले विद्यालयको पढाइको सुरुवात ५ वर्षको भएपछि जनकपुरमै एउटा अंग्रेजी बोर्डिङ स्कुलमा भर्ना हुन पुगेको थियो । यसरी प्रारम्भिक शिक्षा त्यही बोर्डिङ्गबाट सुरु हुँदै प्राथमिक शिक्षा जनकपुरकै गर्ल्स स्कुलमा भर्ना भएकी थिइन् । त्यसपछि ९ र १० (मा.वि.तह) बुवाको सरुवा ओखलढुङ्गमा भएको हुनाले यिनी ओखलढुङ्गाको सगरमाथा जनता व्यावसायिक विद्यालयबाट वि.सं. २०३५ सालमा एस. एल.सी. पुरा गरिन् । उच्चशिक्षा जनकपुरको रामस्वरूप रामसागर बहुमुखी क्याम्पसबाट वि.स २०४६ सालमा राजनीतिशास्त्रमा एम. ए र काठमाडौंको सि.जे.एम.सि. कलेजबाट वि.स. २०६१ सालमा आमसञ्चार तथा पत्रकारितामा एम.ए पूरा गरिन् । यसरी संगीता गुरुङले दुई विषयमा स्नातकोत्तर शिक्षा हासिल गरेकी छन् । गुरुङको औपचारिक

अध्ययन यति मै स्थागित भए पनि स्वअध्ययन तथा लेखनमा भने अहिलेसम्म पनि विश्राम लिएकी छैनन् ।

२.७ पारिवारिक स्थिति

संगीता गुरुङको बाजे बराजुका पालामा यिनीहरुको परिवार गाउँमा उच्च घरानिया वर्गमा पर्दथ्यो । यिनको बाजे सर्वध्वज गुरुङ कर्नेल थियो । संगीत गुरुङ बाजे सर्वध्वज गुरुङ र बोजु गंगादेवी गुरुङकी नातिनी हुन् । सु- सम्पन्न उच्च घरानिया परिवार भएको हुनाले बाजेको पालामा काठमाडौंबाट वीरेन्द्र राजाहरू र यिनका भाइहरूको सवारी हुँदा रुम्जाटारमा यिनकै बाजेका घरमा बस्ने खाने गर्दथे भन्ने जानकारी प्राप्त छ । हाल वर्तमानमा संगीता गुरुङको पारिवारिक स्थिति मध्यम वर्गीय देखिन्छ ।

यिनको २ दाजुभाइ र ३ दिदी बहिनी गरी ५ जना दाजुभाइ र दिदीबहिनी देखिन्छन् जसमध्ये जेठी छोरी महालक्ष्मी गुरुङ (घले), दाइ रत्नकुमार गुरुङ, माइली दिदी सुनिता गुरुङ, भाइ राजेश गुरुङ हुन् ।

२.८ बसोवास

संगीता गुरुङको जन्म काठमाडौं भए पनि बाल्यकाल र यौवनावस्थासम्म जनकपुरमै बिताएकी थिइन् । जनकपुर हुँदै ओखलढुङ्गाको रुम्जाटारमा केही समय बिताउनु भएकी गुरुङ अहिले काठमाडौं नै स्थायी बसोवास गरेकी छन् । हाल यिनी काठमाडौं सुकेधारामा आफ्नै निवासमा बस्दै आइरहेकी छन् ।

२.९ आर्थिक अवस्था

संगीता गुरुङको बाजेको अवस्थासम्म यिनको परिवार उच्च घरानिया वर्गमा गनिन्थ्यो । बाजे कर्नेल भएकाले रुम्जाटारको अधिकांश जग्गा जमिन यिनकै जिजु बाजेको थियो भन्ने जानकारी छ । बाजे बोजु समाजसेवा गर्न औधि रुचाउने गर्दथे र गाउँघरमा दु::ख पाएका गरिब दु:खीलाई चामल, पैसा दिने गर्दथे । त्यतिखेर अरूका घरमा चामलको भात खान नपाउने तर गुरुङको बाजेका घरमा चामल हुने हुनाले चामल माग्न गाउँघरका मान्छेहरू आउने गर्दथे, छिमेकमा अरू छोरीचेलीको विवाह सम्पन्न गराइ दिने गर्नुहुन्थ्यो भन्ने जानकारीबाटै थाहा हुन्छकी यिनीहरूको आर्थिक अवस्था राम्रो रहेछ भन्ने तर वर्तमानसम्म आइपुग्दा मध्यम वर्गको जीवन निवार्ह गर्दै आइरहेकी छन् ।

२.१० कार्यक्षेत्र

संगीता गुरुङको पारिवारिक स्थिति हेर्दा शिक्षित नै देखिन्छ । त्यसैको प्रभावले गर्दा यिनी पनि शिक्षित वर्गमा पर्छिन् । संगीता गुरुङको प्रमुख कार्यक्षेत्र शिक्षण नै हो । त्यसपछि साहित्य, सञ्चार र समाजसेवा हो । आफ्नो विशेष क्षेत्र शिक्षण भएकाले यिनी शिक्षण पेसालाई अत्यन्तै माया गर्छिन् । वि.सं २०६१ सालमा आमसञ्चार तथा पत्रकारिताबाट स्नातकोत्तर पुरा गरेर यिनी वि.सं. २०६२ सालदेखि श्री पशुपति बहुमुखी क्याम्पस (चावहिल) मा आमसञ्चार तथा पत्रकारिता विषय पढाउँदै आइरहेकी छन् । संगीता गुरुङ शिक्षण कार्यका साथ साथै समाज सेवा पनि गर्छिन् र साहित्यिक लेखन कार्यमा पनि अग्रसर देखिन्छिन् तर यिनको कार्यक्षेत्र भनेको विशेषत : शिक्षण नै हो ।

२.११ रुचि र स्वभाव

मानिसका निजी रुचि र स्वभाव हुन्छन् । मान्छेका रुचि र स्वभावमा जन्मदेखि वाँचुञ्जेलसम्म उसको परिवार समाज, सङ्गत आदिको प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष प्रभाव हुन्छ । उल्लिखित सन्दर्भले गुरुङका रुचि र स्वभावमा प्रभाव पारेका छन् । संगीता गुरुङका पिता एक देशभक्त, समाजसेवी, शिक्षाप्रेमी व्यक्तिका रूपमा चिनिएका थिए । यसको प्रभाव संगीता गुरुङमा पनि परेको थियो । यिनको परिवारको वातावरण पढाइ लेखाइका लागि प्रेरणादायक थियो । दुःखी गरिबलाई सहयोग गर्न, महिला हकहितका लागि सधैं मरिहत्ते गर्ने यिनको स्वभाव रहेको छ । गम्भिर स्वभाव भएकी, बोल्दा हाँसेर विचार पुऱ्याएर बोल्ने, खाना मिठो खानुपर्ने तर लगाउनमा कुनै सौख नभएको, देश, विदेश घुम्न पनि सौख नभएको साधारण जीवन जीउन मन पराउने स्वभावकी छन् भन्ने कवि स्वयम्ले जानकारी दिएकी छन् । बिहान बेलुका सधैं पूजा गर्ने ईश्वरप्रति ठूलो आस्था राख्ने, बेलाबेलामा महाभारत, रामायणका किताब पढेर अरूलाई पनि सुनाउने गर्छिन् । साथै ठूलालाई आदर सम्मान गर्ने सानालाई माया गर्ने कोमल बोली बचनले भरिपूर्ण रहेकी छन् । कहिले काही एक्लै बस्न मन पराउने, विभिन्न साहित्यिक पुस्तक पढ्न मनपराउने तथा अन्य विविध जानकारी लिने रुचि यिनमा पाइन्छ ।

विशेषत : गुरुङ अध्ययनलाई बढी प्राथमिकतामा राख्छिन् र यिनको रुचि पनि यही अध्ययन हो । केटाकेटी उमेरदेखि नै वा विद्यार्थीकालदेखि नै हिन्दी बाल साहित्य, लोटपोट,

चेपक, बेताल तथा विभिन्न किताबहरू पढ्थिन् र कहिलेकाही म्युजिक सुन्न पनि मन पराउँछिन् ।

२.१२ साहित्य लेखनका लागि प्रेरणा र प्रभाव

संगीता गुरुङलाई साहित्यकारको परिचय प्रदान गर्ने वातावरण यिनकै परिवारबाट मिलेको देखिन्छ । यिनलाई साहित्यिक लेखनका लागि उचित पारिवारिक वातावरण मिलेको पाइन्छ । कुनै पनि साहित्यकार अथवा साहित्यिक व्यक्तित्व कसै न कसैको प्रेरणाबाट नै साहित्य सिर्जना गर्न थाल्छ ।

संगीता गुरुङको साहित्य लेखनमा प्रेरणा दिने आफ्नै बुवा जयन्द्र बहादुर गुरुङ र दिदी सुनिता गुरुङ हुन् । यिनको बुबा आफै गीत लेख्ने, संङ्गीत भर्ने र गाउँने गर्नुहुन्थ्यो । दिदी सुनिता गुरुङलाई पनि जनकपुरमा कवयित्री भनेर धेरैले चिन्दथे यहाँ यिनलाई विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रमको निमन्त्रणा आउने गर्दथ्यो । त्यतिखेर लीलासिंह कर्माको **उषा** नामक साहित्यिक पत्रिकामा सुनिता गुरुङका थुप्रै कविताहरू छापिएका थिए भन्ने जानकारी प्राप्त छ ।

यसरी बुवा र दिदीको प्रभाव संगीता गुरुङमा पर्न गयो र यिनले पनि विद्यार्थीकालदेखि नै कविता रचना गर्न थालिन् । यिनले जनकपुरबाटै **अवेला नहुँदा** कविता **विजया** पत्रिकाबाट प्रकाशित पहिलो कविता हो । हालसम्ममा गुरुङको ५ वटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित भइसकेका छन् । यिनको कविताको मूल उद्देश्य देश प्रेम नै हो । यिनको प्राय कविताहरूमा देशप्रति अगाध माया रहेको कुराहरू छन् । यिनलाई आजसम्म ल्याई पुऱ्याउने दिदी सुनिता गुरुङ, बुवा, आमा, दाइ, र भाइ, भदाहरू, काका, फुपु भिनाजु, भाउजु बुहारीहरूबाट निरन्तर सहयोग प्रेरणा प्राप्त भइरहेका छन् ।

२.१३ सम्मान तथा पुरस्कार

सङ्गीता गुरुङले वि.सं. २०५९ सालमा वीरेन्द्र ऐश्वर्य सेवा पुरस्कारबाट पुरस्कृत भएकी छन् । यिनी २०६८ सालमा श्री पशुपति बहुमुखी क्याम्पसको ३२ औं वार्षिकोत्सव समारोहमा उत्कृष्ट शिक्षक सम्मान र नगद पुरस्कारबाट सम्मानित एवम् पुरस्कृत भएकी छन् । वि.सं. २०५८ सालमा **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहका लागि वीरेन्द्र ऐश्वर्य सेवा पुरस्कार पाएकी थिइन् । यस कविता सङ्ग्रहको मूल विषय राजदरबार हत्याकाण्ड भएकाले आम नेपालीलाई पर्न गएको पीर, वेदना र छटपटी जस्ता कुराहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१४ संस्थागत संलग्नता

साहित्यकार संगीता गुरुङ शिक्षण पेसा, साहित्यिक लेखनका अतिरिक्त सामाजिक संघ सस्थाहरूमा पनि संलग्न रहेकी छन् । यिनी संलग्न रहेको संस्थाहरूमा 'लौन केही गरौं', 'प्रफेशनल महिला सहयोगी समुह', 'बर्नाट पिंगेट फाउण्डेसन स-शक्ति नेपाल' (राजनीतिक दल), र केही सामाजिक संस्थाहरू पर्दछन् । गुरुङलाई यी संस्थाहरूमा संलग्न रहेर विभिन्न समस्याहरूको समाधान गर्न पाउँदा आत्मसन्तुष्टि मिल्ने जानकारी कविले दिएकी छन् ।

२.१५ संगीता गुरुङका जीवनका अविस्मरणीय घटनाहरू

सङ्घर्षका क्रममा दुःख -सुख मिलन विछोड, हाँसो, आँसुको समेत सामना गर्नुपर्छ । जीवनमा केही तिता, मिठा घटनाहरू हरेकका जीवनमा हुन्छन् जसले बेला बेलामा झकझकाउने गर्दछ । संगीता गुरुङको पनि बाल्यकालमा एउटा रमाइलो घटना भएको थियो । जनकपुरमा विद्यालय स्तरको कविता वाचन प्रतियोगिता भएको थियो । त्यहाँ कै एउटा पुस्तकालयमा सो वाचन कार्यक्रम भएको हुनाले यिनले त्यस प्रतियोगितामा भाग लिई सान्त्वना पुरस्कारसमेत पाएकी थिइन् । पुरस्कार केही कापी र कलम थिए । यिनले घरमा आएर खुसीले आमा, दिदीहरूलाई पुरस्कार देखाइन । यिनको बुवा आउनुभएपछि गुरुङले दौडदै ढोकामै पुगेर भनिन् - यी बुवा मैले कापी कलम भेटें । बुवा छक्क पर्दै कहाँ भेट्यौ छोरी ? यिनले हतार हतार पुस्तकालयमा भेटे भनिन् र यिनको बुवाले भोलि लगेर तुरुन्त फर्काइदिनु त्यसरी ल्याउनु हुँदैन् छोरी भनेर सम्झाउँदा गुरुङ अवाक् भएर उभिरहिन बुवाले किन फर्काइदेउ भनेको होला भनेर प्रश्न गरिरहिन् । पछि पछाडिबाट आमाको स्वर सुनिन् र आमाले पुरस्कार पाएर ल्याएकी कहाँ फर्काउनुनी भन्दा पो बुवा खुसीले स्याबास ! छोरी अघि नै त्यसो भन्नुपर्दैन्थ्यो त भनेपछि संगीता गुरुङ पनि खुसी भइन् र पछि सम्झिदै हाँस्न थालिन् । भाँति पुराएर बोल्न नजान्दा अर्थको अनर्थ लाग्दो रहेछ । त्यसपछि मनमनैं सोच्दै बुवाले मैले त (कवि संगीत गुरुङ) पुस्तकालयबाट झिकेर ल्याएकी भनेर फर्काइहाल भन्नुभएको रहेछ ।

यसरी यिनको यो बालककालमा घटित हाँसो उठ्दो घटनाले आजसम्म पनि यिनलाई हाँस्न आउँछ भन्ने कुराको जानकारी सङ्गीताबाटै मिलेको हो ।

२.१६ निष्कर्ष

साहित्यकार संगीता (वि.सं.२०१९) काठमाडौंमा जन्मिएकी भए पनि बाल्यकाल र किशोरावस्थामासम्म जनकपुरमा बिताएकी थिइन् । ९ र १० कक्षा ओखलढुङ्गाबाट पुरा गरेकी गुरुङ स्नातकोत्तर जनकपुरबाट र काठमाडौंबाट हासिल गरेकी छन् । यिनी हाल श्री पशुपति क्याम्पसमा शिक्षण पेसा अँगाल्दै साहित्यमा पनि कलम चलाइरहेकी छन् । ओखलढुङ्गाको रुम्जाटार जस्तो रमणीय सुन्दर, प्राकृतिक सौन्दर्यले भरिपूर्ण ठाउँको उच्च घराना परिवारमा जन्म लिनुभएकी संगीता गुरुङ बुवाको जागिरले गर्दा कहिले काठमाडौं कहिले जनकपुर त कहिले रुम्जाटार बस्नुपरेको स्थिति देखिन्छ तर हाल काठमाडौं सुकेधारामा आफ्नै निवासमा बस्दै आइरहेकी छन् ।

संगीता गुरुङ आफू कहिल्यै पनि तरुणी (यौवन) अवस्थामा पुगेको अनुभव नभएकोले गर्दा यिनले विवाहबारे कुनै ध्यान नै दिइनन् र परिवारको कान्छी छोरी भएकीले माया ममताले गर्दा यिनले ती सबै भुलेको कुरा गर्छिन् । आज यिनलाई साहित्यकार 'विदुषी' संगीता गुरुङको नामले चिनिन्छ । हाल यिनी शिक्षण, समाजसेवा र साहित्यमा आफ्नो जीवन समर्पित गरिरहेकी छन् ।

संगीता गुरुङमा सानैदेखि सिर्जनामुखी प्रतिभा अङ्कुरित हुन थालेको देखिन्छ । संगीता गुरुङले विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्य आराधना प्रारम्भ गरेको देखिन्छ । विद्यार्थी जीवनदेखि नै औपचारिक रूपले छापिएको कविता **अवेला नहुँदा** नामक कविता **विजया** पत्रिकामा छापिएका कविता हुन् । विद्यार्थीकालदेखि नै साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी गुरुङका नेपाली साहित्यका कविता, कथा विधामा यिनले कलम चलाएकी छन् । यिनले पाँचवटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशनमा ल्याइसकेकी छन् भने फुटकर कथा, लेखरचना विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गरेकी छन् ।

यसरी साहित्यकार संगीता गुरुङको जीवनीलाई अध्ययन गरेर हेर्दा यिनी विभिन्न आरोह-अवरोहहरू पार गर्दै आजको अवस्थासम्म आइपुगेकी छन् र यहाँसम्म ल्याउँन यिनलाई परिवारबाटै प्रशस्तै सहयोग मिलेको जानकारी पाइन्छ ।

तेस्रो परिच्छेद

संगीता गुरुङको व्यक्तित्व

३.१ विषय परिचय

संगीता गुरुङ सरल, सहज, स्वभावकी धनी अनुशासित, कर्मठ, कर्तव्यनिष्ठ व्यक्तित्व हुन् । गुरुङमा साहित्यिक र साहित्येतर दुबै व्यक्तित्व पाइन्छ । यिनको व्यक्तित्वमा आएको आरोह-अवरोह, हाँसो-रोदन, दुःख-सुख जे जस्तो भए पनि आफ्नो जीवनलाई सहजै अगाडि बढाइरहेकी छन् । यिनको व्यक्तित्वलाई संक्षिप्त रूपमा अध्ययन गर्नु यस परिच्छेदको उद्देश्य रहेको छ ।

३.२ व्यक्तित्व

कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक विशेषतालाई देखाउने गुण नै सो व्यक्तित्व हो । यसमा व्यक्ति विशेषताको निजीपनका साथै व्यक्तिले अरूलाई प्रभावित पार्न व्यक्ति विशेषमा निहीत विशेषतासमेत हुन्छ । जीवन जिउने क्रममा आएका दुःख-सुख, हाँसोरोदन विविध आरोह-अवरोह तथा सम्बन्धित व्यक्तिको समाज, परिवार, शिक्षादीक्षा, वातावरण, परिवेश आदि नै व्यक्तित्व निर्माणका प्रमुख तत्व हुन् ।

व्यक्तित्वको अर्थ शब्दमा भन्नुपर्दा आन्तरिक स्वरूपलाई बलियो गराउनु हो । तसर्थ व्यक्तिको अनुभव ज्ञान झुकाव, शिक्षादीक्षा, आस्था, मूल प्रवृत्ति आदिको समूहलाई व्यक्तित्व भन्न सकिन्छ । साहित्यप्रति समर्पणले र सामाजिक कार्यहरूले उसको सार्वजनिक व्यक्तित्व निर्माण गर्दछ । संगीता गुरुङमा पनि यस्तै समाजसापेक्ष एक सिर्जनशील व्यक्तित्व देखा पर्दछन् । वर्तमान समयसम्म आइपुग्दा पनि सङ्घर्षका साथ अगाडि बढ्नु यिनको महानता हो र यस अध्ययनमा संगीता गुरुङ बहुआयामिक व्यक्तित्वका रूपमा प्रकट भएकी छन् ।

३.३. व्यक्तित्वका विभिन्न आयाम

कुनै पनि मानिसका जीवन भोगाइमा आउने सुख-दुःख, आरोह-अवरोह विविध घटनाहरूले व्यक्तित्व निर्माणमा प्रभाव परेको हुन्छ । यी परिवेशबाट निर्माण भएको व्यक्तिको व्यक्तित्वलाई निजी व्यक्तित्व र सार्वजनिक गरी दुई भागमा विभाजन गरेर हेर्न सकिन्छ ।

निजी व्यक्तित्वलाई अझ बाह्य र आन्तरिक गरी दुई भागमा विभाजन गरेर हेर्न सकिन्छ । बाह्य व्यक्तित्व अन्तर्गत शारीरिक बनोट आकार प्रकार, खानपिन, स्वभाव, चरित्र, व्यवहार पर्दछन् भने आन्तरिक व्यक्तित्व अन्तर्गत साहित्यिक व्यक्तित्व देखापर्दछ । त्यस्तै समाज अनुरूप चलेर समाजका लागि विभिन्न हितकारी कार्य गर्नु नै सार्वजनिक व्यक्तित्व हो । साहित्यकारका सन्दर्भमा सार्वजनिक व्यक्तित्व साहित्य र साहित्येतर गरी दुई श्रेणीमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ । साहित्यका कविता आख्यान, नाटक आदिले व्यक्तित्वको साहित्यिक व्यक्तित्व निर्माण गर्दछ । साहित्यिक कार्य वा साहित्यसँग सम्बद्ध नरहेर समाजमा सामाजिक हितका लागि काम गर्ने व्यक्तित्वलाई साहित्येतर व्यक्तित्वभित्र राखेर हेर्न सकिन्छ ।

३.४ बाह्य व्यक्तित्व

३.४.१ शारीरिक व्यक्तित्व

संगीता गुरुङको जन्म सम्पन्न परिवारमा भएको हुनाले हेरचाहमा कुनै खोट नभएता पनि यिनी धेरै जसो विरामी पर्थिन् । विरामी खालकी भएता पनि यिनको शारीरिक बनावट भने हृष्टपुष्ट नै देखिन्थ्यो । मझौला कद, गोलो (बाटुलो) अनुहार, पङ्क्ति मिलेको सेता दाँत, काला साना तर चिटिक्क परेको आँखा, सानो नाक, लामो कालो केस, चार फिट एघार इन्चको अग्लाइ नै यिनको शारीरिक बनावटको पहिचान हो ।

३.४.२ स्वभाव

जसरी एउटै वृक्षमा फलेका फलहरू एउटै स्वादका हुँदैनन् त्यसरी नै मानवहरूमा पनि एउटै स्वभाव हुँदैन । यस्तै फरक खाले स्वभावमा संगीता गुरुङ पनि पर्छिन् । अलिक भावुक, शान्त, अर्न्तमुखी, मृदुभाषी सधै अरूसँग बोल्दा हाँसेर बोल्ने, चिन्तनशील प्रकृतिको देखिन्छिन् ।

यिनी सबैलाई समान व्यवहार गर्छिन् र आदर्शलाई भन्दा यथार्थलाई मन पराउँछिन् । बोलचालका दृष्टिले आवश्यक कुरा मात्र गर्न रुचाउने यिनलाई दुःख पाएकाहरूलाई सहयोग गर्न पाउँदा आत्मसन्तुष्टि मिल्ने र राम्रो लाउने, देश विदेश घुम्ने, ऐश आरामको जिन्दगी जिउने चाहना कहिल्यै नरहेको जानकारी गुरुङले दिएकी छन् । यिनी परम्परा र संस्कृतिप्रेमीका साथै सबै क्षेत्रका अन्धपरम्परा, कु-संस्कार र विकृतिहरूका

विपक्षमा बोल्ने गर्छिन् । गुरुङको बाल्यकालदेखि नै रहँदँ आएको सरल, शान्त स्वभाव आजसम्म पनि कुनै परिवर्तन आएको छैन भन्ने जानकारी प्राप्त छ ।

३.४.३ खानपिन

संगीता गुरुङको बुवा नेपाल आर्मीमा सुवेदार, चुरोट कारखानामा सुरक्षा अधिकृत हुँदै क्षेत्रीय प्रवन्धकसमेत रहनु भएकाले यिनलाई कुनै त्यस्तो आर्थिक अभावले खानामा कुनै कमि थिएन । गुरुङलाई थोरै खानुपर्ने तर मिठो खाना खानुपर्ने देखिन्छ । मङगोलियन परिवारमा जन्म भए पनि यिनी जाँड रक्सीबाट सधैं टाढा रहेकी छन् र यसको विरोध गर्न पनि पछि पर्दिनन् । यिनले कहिल्यै पनि मादक पदार्थ सेवन नगरेको, पेयमा दिनमा धेरै पटक चिया पिइरहनु पर्ने, मिठो भोजन मन पराउने, सिजन अनुसार फलफूल भने यिनलाई औधी मन पर्छ ।

३.४.४ व्यवहार

अनुशासनप्रेमी तथा इमानदार व्यवहार भएकी गुरुङ अग्रजलाई आदर र सानालाई माया गर्छिन् तथा कहिल्यै आफू ठूलो हुँ र मेरो पेसा ठूलो हो भन्ने घमण्ड गर्दिनन् । साधारण मानिसमा भएको राम्रो गुण यिनमा छ यिनी आफूले कमाएको पैसा कुनै दुःख पाएका मानिस वा अनाथ बालबालिकाहरूको सहयोग गरेर तिनीहरूको उद्धार गर्न रुचाउँछिन् ।

३.५ आन्तरिक व्यक्तित्व

आन्तरिक व्यक्तित्वभित्र व्यक्तित्वका विविध रूपमा कुनै पनि व्यक्तिलाई हेर्ने गरिन्छ । कुनै पनि मानिसको जीवन जिउने क्रममा आएका उकाली-ओराली, घात-प्रतिघात तथा क्रियाप्रतिक्रियाले व्यक्तित्व निर्माणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यसका साथै व्यक्तिका व्यक्तित्व निर्माण उसले बाँचेको परिवेश, परिवार, सामाजिक सांस्कृतिक स्थिति रुचि, पेसा, शिक्षादीक्षा आदिले उल्लेखनीय सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ ।

संगीता गुरुङको व्यक्तित्वमा खासगरी निम्न व्यक्तित्वहरू देखा पर्दछन् साहित्यकार व्यक्तित्व, धार्मिक एवम् सांस्कृतिक व्यक्तित्व, सामाजिक व्यक्तित्व, शिक्षक व्यक्तित्व ।

३.५.१ साहित्यकार व्यक्तित्व

साहित्यकार व्यक्तित्व भनेको साहित्यसँग सम्बन्ध राख्ने व्यक्तित्व हो । यिनको साहित्यिक व्यक्तित्व महत्वपूर्ण व्यक्तित्व हो । गुरुङको साहित्यिक क्षेत्रतर्फको अभिरुचि विद्यार्थी जीवनदेखि नै बढेको देखिन्छ । यिनकै दिदी र बुवाका प्रभाव संगीता गुरुङमा परेको देखिन्छ । यिनले विद्यार्थीकालमा नै **अवेला नहुँदा** फुटकर कविता **विजया** पत्रिकामा जनकपुरबाट प्रकाशित गरेकी थिइन् । यिनलाई साहित्यतर्फ प्रोत्साहन गर्ने दिदी सुनिता गुरुङ हुन् । यसरी साहित्यप्रति अभिरुचि हुनुमा पारिवारिक वातावरणको भूमिका देखिन्छ । दिदी सुनिता गुरुङको प्रोत्साहन, सहयोग पाउनु यिनका लागि गर्वको कुरा रहेका छन् ।

यसरी विद्यार्थीकालमानै **अवेला नहुँदा** फुटकर कविता प्रकाशन गर्दै हालसम्म पनि कविता कथा लेखनमा कलम चलाइरहेकी छन् । यिनको प्रकाशित कविता सङ्ग्रह पाँचवटा रहेका छन् । साथै यिनले फुटकर कथा, लेखरचना सङ्ग्रह प्रकाशनमा ल्याइसकेकी हुनाले यिनलाई साहित्यकार व्यक्तित्वका रूपमा चिनिन्छ ।

३.५.१.१ कवि व्यक्तित्व

संगीता गुरुङको कवि व्यक्तित्व पनि महत्वपूर्ण व्यक्तित्वका रूपमा रहेको छ । वास्तवमा यिनको साहित्यकार व्यक्तित्वको सुरुवात नै कविताको रचनाबाट भएको हो । यिनी विद्यार्थीकालदेखि नै कवितामा विशेष झुकाव राख्थिन् । यिनलाई कविताको रचना गर्न घरमा उचित वातावरण पनि मिलेको थियो । यिनका दिदी बुवाबाट प्रभाव परेको देखिन्छ । यिनी कविताहरू लेखेर घरमा पढेर सुनाउँथिन् तिनै बुवा र दिदीको प्रभाव र प्रेरणा स्वरूप गुरुङको कवितायात्रा अगाडि बढेको देखिन्छ ।

यिनको **अवेला नहुँदा** कविता जनकपुरबाट **विजया** पत्रिकाबाट प्रकाशित पहिलो कविता हो । त्यसपछिका दिनहरूमा पाँचवटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशनमा ल्याइसकेकी छन् । यिनको महत्वपूर्ण विधा कविता भएकाले यिनले कविता मार्फत् आफ्ना अनुभूतिहरू व्यक्त गरेकी छन् । यिनका कविता सङ्ग्रहहरू देश प्रेमले ओतप्रोत रहेको र मान्छेको जीवनलाई केस्रा केस्रा गरी केलाएर हेरेको वात्सल्यमय अकल्पनीय दुर्घटनाले पर्न गएको पीडालाई कविताहरूमा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । कविता व्यञ्जनात्मक एवम् कठिन नभई अभिधामूलक शीर्षक भएका, एकै पटकमा बुझ्न सकिने सरल, सहज भाषाशैलीमा संरचित छन् । यिनका प्रकाशित कविता सङ्ग्रहहरू निम्नानुसार रहेका छन् :-

१. **स्पर्श** (वि.सं. २०४७)
२. **स्पन्दन** (वि.सं २०५८)
३. **देशको मायामा** (२०५८)
४. **केस्रा- केस्रा** (२०६२)
५. **वात्सल्य** (२०६८)
६.**देश नदुखोस्** (वि.सं. २०५८) 'सम्पादन' यिनका यी सबै कविताहरू गद्यात्मक शैलीमा रचना गरिएको हुनाले यिनी कवि व्यक्तित्वका रूपमा परिचित छन् ।

३.५.१.२ कथाकार व्यक्तित्व

नेपाली कथाको इतिहासमा आधुनिक कालको अधिस्थापन नै सामाजिक यथार्थबादबाट भएको हो । यसै धारमा आधारित रहेर कथाकार संगीता गुरुङले पाँचवटा फुटकर कथा विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित गरेकी छन् । प्रस्तुत कथाहरू गुरुङले आफ्नो जीवनमा देखेभोगेका घटनाहरूलाई तथा केही कल्पनालाई आधार मानेर लेखेकी छन् । व्यक्तिगत जीवनको भोगाइ अनुभव, प्रेम, इतिहास, सुख-दुःख, नारी मनका अर्न्तवेदनालाई कथाकार गुरुङले कथाका माध्यमबाट व्यक्त गरेकी छन् । यिनका अधिकांश कथाहरू मध्यम वर्गीय समाजका ग्रामीण परिवेशबाट आधुनिक सहरिया परिवेशमा प्रवेश गरेका पात्रहरूलाई आधार बनाएर लेखिएका छन् । कुनै कथाले मनोवैज्ञानिक शैलीमा नारी समस्याको प्राधान्य देखाउनुका साथै समाजमा देखा पर्ने विकृति तथा विसङ्गतिलाई पनि चित्रण गर्न पुगेकी छन् ।

यसरी गुरुङको कथाहरु समाजमा देखा परेको समस्याहरूको यथार्थ चित्रण सरल तथा विषय सुहाउँदो भाषा, हृदयस्पर्शी संवादले सबैका लागि पठनीय रहेका छन् ।

यिनका कथाहरू **चिठ्ठी निकालेर एकपटक फेरि पढे,** (२०६३), **सम्झना दिदी** (२०६७), **झण्डै चिम्पान्जी** (२०६८) र **जोस** (२०६८) कथा प्रकाशित गरेकी छन् ।

३.५.१.३ सम्पादक व्यक्तित्व

संगीता गुरुङ सम्पादक व्यक्तित्वका रूपमा पनि परिचित रहेकी छन् । यिनले **देश नदुखोस्** (विं.स २०५८) (५१ जना कविहरुको कविता) कविता सङ्ग्रहको सम्पादन गरेकी छन् । यिनले अन्य कविताहरूको छरिएर रहेका कृतिहरू सङ्कलन तथा सम्पादन गर्ने सौभाग्य पाएकी थिइन् । यस कविता सङ्ग्रहभित्र एकाउन्न (५१) कविताहरू छन् । यस कविता सङ्गहको सम्पादन गरेकी हुनाले गुरुङ सम्पादक व्यक्तित्वका रुपमा पनि चिनिएकी छन् ।

३.५.१.४ अध्ययनशील व्यक्तित्व

संगीता गुरुङ अध्ययनलाई बढी प्राथमिकता दिन्छिन् । यिनी विभिन्न खाले पुस्तकहरू पढ्न औधि रुचाउँछिन् । बाल्यकालदेखि नै हिन्दी बाल साहित्य, लोटपोट, चंपक, वेताल जस्ता पुस्तकहरू पढेकी गुरुङ आजसम्म पनि भ्याएसम्म विभिन्न पुस्तकहरू पढ्न छुटाउँदिन थिइन् । यतिसम्मकी मसला पत्रपत्रिकाहरू पोको पारेको कागज समेत पढ्न बाँकी राख्दिथिइन् । यसैबाट यिनी कतिसम्म अध्ययनलाई प्राथमिक दिन्छिन भन्ने थाहा पाइन्छ । यिनले राम्रो अध्ययन नगरेको भए आज आएर शिक्षण क्षेत्रमा सर्वोत्कृष्ट कहलिने थिइनन् होला । यसै वर्ष (वि.सं. २०६८) मा यिनले अध्ययन गराए वापत् सर्वोत्कृष्ट शिक्षक समेत भएकी छन् । यसरी यिनको अध्ययनशील व्यक्तित्व महान् रहेको देखिन्छ ।

३.५.२ साहित्येतर व्यक्तित्व

संगीता गुरुङको जीवनावधिलाई हेर्दा यिनको जीवनचक्र विभिन्न परिवेशको माध्यमबाट गुज्रेको देखिन्छ । यिनले सानै उमेरदेखि उचित शिक्षादीक्षा प्राप्त गरेर अनुभव बटुलेको देखिन्छ । जीवन भोगाइका क्रममा आएका विभिन्न आरोह-अवरोहका क्षणका बीचमा जीवनलाई परिस्कार गर्दै लगेको देखिन्छ । जीवनका चाप-प्रतिचाप, घात-प्रतिघात तथा अन्तर्वाह्य वातावरणबाट धार्मिक एवम् सांस्कृतिक व्यक्तित्व र सामाजिक व्यक्तित्व, शिक्षक व्यक्तित्व निर्माण भएको पाइन्छ ।

३.५.३ धार्मिक एवम् सांस्कृतिक व्यक्तित्व

संगीता गुरुङ धार्मिक एवम् सांस्कृतिक चरित्र बोकेकी व्यक्तित्व हुन् । यिनको परिवार धार्मिक पृष्ठ भूमिमा आधारित भएकाले यिनले सानै उमेरदेखि परिवार नै यिनको यस व्यक्तित्वको लागि प्रेरणाको स्रोत बनेको देखिन्छ । यिनमा सानै उमेरदेखि पूजाआजा गर्ने र ईश्वरप्रति ठूलो आस्था रहेको पाइन्छ ।

संगीता गुरुङ हिन्दू र बौद्ध धर्मअनुसार विभिन्न किसिमका पूजा गरिरहने ईश्वरप्रति सधैं आस्थावान् सकारात्मक सोच भएकी व्यक्ति हुन् । यिनमा दुःखीको उपकार नै परम धर्म हो र परपीडा नै पाप हो भन्ने भावना रहेको छ । सामाजिक सबै विषय भोगप्रति दुःख र दिग्दारीको अनुभवमा आधारित अनासक्त तृष्णा सहितको भावलाई श्रद्धाभक्तिपूर्ण सम्बन्ध जोड्नु नै जीवनको मुख्य तत्व हो भन्ने दृढ चेतना भएकी व्यक्तित्व हुन् ।

३.५.४ सामाजिक व्यक्तित्व

मानिस एउटा सामाजिक प्राणी हो । जीवन जिउने क्रममा सामाजिक प्राणीका हैसियतले उसले समाजबाट कतिपय कुराहरू ग्रहण गरेको हुन्छ भने विभिन्न माध्यम र

क्रियाकलापद्वारा समाजलाई यथासम्भव योगदान पुऱ्याई पनि राखेको हुन्छ । यसरी समाजसँग सम्बन्धित भएर रहेको व्यक्तित्व नै सामाजिक व्यक्तित्व हो ।

संगीता गुरुङ समाज तथा सामाजिक सङघ -संस्थामा संलग्न रहेको तथ्यहरूबाट यिनको सामाजिक व्यक्तित्वको परिचय प्राप्त भएको छ । यिनले विभिन्न हैसियतमा रहेर समाज उन्नतिका लागि विभिन्न सेवा गरेकी छन् । **लौन केही गरौँ** नामक संस्थामार्फत् विभिन्न अनाथ गरिब बालबालिकाहरूलाई पढ्नबाट वञ्चित नहोस् भन्ने अभिप्रायले यो संस्था खोली सेवा प्रदान गर्दै आइरहेकी छन् । यसरी संगीता गुरुङ आफ्नो हैसियतले भ्याएसम्म तनमनधनले सामाजिक कार्यमा सहयोग गर्ने व्यक्ति हुन् । यसै आधारमा नै यिनको सामाजिक व्यक्तित्वको निर्माण भएको देख्न सकिन्छ ।

३.५.५ शिक्षक व्यक्तित्व

संगीता गुरुङले दुईवटा विषयमा स्नातकोत्तर हाँसिल गरेकी छन् । राजनीतिशास्त्रमा स्नातकोत्तर जनकपुरबाट पूरा गरिन् भने आमसञ्चार तथा पत्रकारिता विं.सं. २०६१ मा स्नातकोत्तर काठमाडौंबाट पूरा गरिन् । आमसञ्चार तथा पत्रकारिता हाँसिल गरे लगतै वि.सं. २०६२ सालमा श्री पशुपति बहुमुखी क्याम्पस (चावहिल) मा आमसञ्चार तथा पत्रकारिता अध्ययन गराउँदै आइरहेकी छन् । यिनले अध्यापन गराएको विषय विद्यार्थीहरूले असाध्यै मन पराउँछन् । शिक्षकमा हुनुपर्ने गुण संगीता गुरुङमा रहेको कुरा यिनकै समकक्षी र विद्यार्थीहरूबाटै थाहा पाइन्छ । यिनले विद्यार्थीलाई साथी झैँ व्यवहार गर्छिन् र सबैलाई समान किसिमले हेर्ने गर्छिन् । विद्यार्थीले नजानेको कुरा छ भने कक्षा बाहिर सोध्दा पनि नझर्किने र सहजै प्रश्नको उत्तर दिने गर्छिन् । त्यसैले त आजसम्म यिनले अध्यापन गरेको कार्यमा कुनै प्रकारको खोट देखा परेको छैन् । यतिसम्मकी अध्यापन (शिक्षणकार्य) कार्य सफल गरेकोमा यिनले यसै बर्ष (विं.सं. २०६८) मा श्री पशुपति क्याम्पसबाट सर्वोत्कृष्ट शिक्षकको पुरस्कारबाट पुरस्कृत भएकी छन । यसै सम्मानबाट थाहा पाइन्छकी यिनी शिक्षकमा हुनुपर्ने धैर्य, आत्मविश्वास, दक्षता आदि सबै गुणले भरिपूर्ण रहेकी छन् । शिक्षणलाई एउटा पेसाका रूपमा वा जागिरका रूपमा नहेरी आफ्नो बल, बुद्धिले भ्यायसम्म सङ्घर्षगरी अगाडि बढाइरहेकी छन् ।

३.६ संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका बीच अन्तर सम्बन्ध

संगीता गुरुङको विगतदेखि वर्तमानसम्मको यात्रालाई हेर्दा यिनको जीवनचक्र विभिन्न परिवेशबाट गुज्रेको देखिन्छ । बाल्यकालमा यिनको परिवार सम्पन्न भएकाले कुनै प्रकारको दुःखको महसुस नगरी बिताएकी छन् । यस्तो सम्पन्न र शिक्षित पारिवारिक वातावरणले गर्दा यिनको शिक्षदीक्षामा कुनै कमी देखिएन । यिनले विद्यालय स्तरदेखि उच्चस्तर सम्मको पढाइ पूरा गर्ने सौभाग्य परिवारबाटै पाएकी थिइन् । यही वातावरणले गर्दा वा आदर्श पारिवारिक वातावरणले संगीता गुरुङको व्यक्तित्व निर्माण भएको देखिन्छ ।

इमान्दार, असल, अनुशासनप्रेमी गुरुङले आफ्नै पारिवारिक वातावरणका कारणले साहित्य लेखनप्रति झुकाव राख्न थालेकी हुन् । दिदी साहित्यकार र बुवा गीत लेख्ने, संगीत भर्ने भएकाले पनि गुरुङलाई साहित्यतर्फ आकर्षित गराएको देखिन्छ । साहित्यलाई आफ्नो जीवनको अभिन्न अंगका रूपमा लिन्छिन् । यिनले विद्यार्थीकालदेखि हालसम्म विभिन्न साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित गरेकी छन् । यसका साथै विभिन्न संघ संस्थामा आवद्ध रही समाज सेवा गर्नु भएकी गुरुङको विवाह भने भएको छैन । यिनी विवाहबारे कहिल्यै सोच्ने फुर्सद नपाएको कुरा बताउँछिन् त्यसैले यिनी विदुषी साहित्यकार महिला हुन् ।

३.८ निष्कर्ष

संगीता गुरुङको विगतदेखि वर्तमानको यात्रालाई हेर्दा साहित्यिक व्यक्तित्व, सामाजिक व्यक्तित्व, धार्मिक सम्पादक, शिक्षक आदि विविध किसिमले यिनको व्यक्तित्व निर्माण भएको देखिन्छ ।

नेपाली साहित्यमा कविता र कथा विधामा कलम चलाएर गुरुङले आफ्नो साहित्यकार व्यक्तित्वको निर्माण गरेकी छन् । अन्य कविताहरूको सम्पादन गर्नु भएकी संगीता गुरुङ पेसाले शिक्षक हुन् । यिनमा शिक्षकमा हुनुपर्ने गुण सबै भेटिन्छ । यिनी शिक्षण पेसामा दक्ष देखिन्छिन् भने साहित्यिक रचनामा पनि त्यतिकै अब्बल देखिन्छिन् ।

यसरी शिक्षकले शिक्षाको उज्यालो प्रकाश दिने कार्य गरिन् भने साहित्यकार व्यक्तित्वले सामाजिक विकृतिहरूलाई औंल्याएर आदर्शको बाटोतिर जान सङ्केत गरेकी छन् ।

चौथो परिच्छेद

साहित्यकार संगीता गुरुङका साहित्यिक यात्रा र चरणविभाजन

४.१ विषय परिचय

साहित्यकारको आफ्नो जीवन र कल्पनाको संयुक्त प्रस्तुति नै साहित्य हो । त्यस साहित्यको सिर्जनामा लेखकीय जीवनका विविध कुराहरूले प्रभाव पारेका हुन्छन् । कृतिलाई राम्ररी बुझ्न लेखकको साहित्यिक यात्राको अध्ययनले मद्दत पुऱ्याउँछ । त्यसैले यस परिच्छेदमा संगीता गुरुङको साहित्यकको यात्रा चरण विभाजन गर्नुका साथै कविताको सैद्धान्तिक परिचय पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२ संगीता गुरुङको साहित्यिक यात्रा

संगीता गुरुङको जन्म काठमाडौंको नक्सालमा भएता पनि यिनले बाल्यकाल भने जनकपुरमा बिताएकी थिइन् । यिनको बाल्यकाल मातापिताको स्नेह, संरक्षण र ममताको छहारीमा बितेको देखिन्छ । आफ्नो विद्यार्थी जीवनमै आफ्नै दिदी सुनिता गुरुङ र बुवा जयन्द्र बहादुर गुरुङबाट साहित्यप्रति आकर्षित भएकी गुरुङले विद्यार्थी जीवनमै कविता लेख्ने गर्थिन् । यसरी घरमा आफ्नै दिदी र बुवाको प्रभावले गर्दा संगीता गुरुङ पनि फुर्सद भयो कि दिदीसँगै बसेर कविता लेख्ने, सुनाउने गर्थिन् । सामान्य कविता लेख्नुका अतिरिक्त विशेष यिनीहरू महान साहित्यकारका जीवनीदेखि नै साहित्यिक गतिविधिमा सक्रिय रूपमा सहभागी हुँदै आएकी गुरुङले यिनको दीर्घजीवनका यात्रामा विभिन्न साहित्यिक कृतिहरू रचना गरेकी छन् ।

यिनी विद्यालयमै अध्ययन गर्दा साहित्यिक कार्यक्रममा भाग लिने गर्दथिन् । त्यसवेलाका सामान्य साहित्यिक रचनाहरूबाट यिनका सिर्जनाको पूर्वाभ्यासको प्रारम्भ भएको देखिन्छ । संगीता गुरुङले नेपाली साहित्यका फाँटमा औपचारिक रूपमा चाहिँ जनकपुरबाट **अवेला नहुँदा** कविता (विं.सं. २०४५) **विजया** पत्रिकामार्फत् प्रकाशन गराएर नेपाली साहित्यमा औपचारिक रूपमा प्रवेश गरेकी हुन् । त्यसपछि यो क्रम यिनको जीवनको हाल (विं. सं २०६९) सम्म चलेको देखिन्छ । यसरी नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा २२-२३ वर्षे साहित्यिक लेखन यात्रामा संगीता गुरुङको साहित्यिक योगदान रहेको छ । उक्त कविताको प्रकाशनपछि **स्पर्श** (विं.सं. २०४७) कविता सङ्ग्रह, **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह (

विं.सं. २०५८) **देशको मायामा**, कविता सङ्ग्रह वि.सं २०५८), **केस्रा -केस्रा** कविता सङ्ग्रह (विं.सं २०६२), **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह (विं. सं २०६८) र **देश नदुखोस्** (सम्पादन कविता सङ्ग्रह, २०५८), **चेतना** (लेखरचना सङ्ग्रह २०६४) प्रकाशनमा ल्याइसकेकी छन् यसका यिनले साथै फुटकर कथाहरू पनि प्रकाशित गरेकी छन् ।

कुनै पनि मानिसले साहित्य लेख्ने क्रममा विभिन्न मोडहरू आउन सक्छन् । यस्ता मोडहरूले स्रष्टाका सिर्जना र प्रवृतिमा परिवर्तन गर्न सक्छन् । ती मोड र घुम्तीहरूलाई छुट्याएर वर्गीकरण गरी प्रत्येकले साहित्यकारको लेखनमा रचनात्मक अन्तर ल्याएको छ ? भनी हेरिन्छ भने परिवर्तनका आधारभूत कारणहरूसँग विभिन्न समयमा लेखिएका कृतिहरूको अन्तरसम्बन्ध केलाएर साहित्यकारको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

साहित्यकारका साहित्यिक यात्रामा फरक मोडहरू देखिनमा यिनको समाज वरिपरिको वातावरण, राजनैतिक वातावरण र जीवन भोगाइले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । संगीता गुरुङको साहित्यिक लेखनयात्रा **अवेला नहुँदा** कवितादेखि **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहसम्म रहेको पाइन्छ । यिनको विशेष योगदान कविता नै हो र यसका अतिक्ति फुटकर कथा पनि हो । यसरी कविता विधाबाट अगाडि बढेको औपचारिक साहित्यिक लेखन यात्राले विविध साहित्यिक कृति एवम् विभिन्न विधालाई समेटेको पाइन्छ । साहित्य क्षेत्रमा यिनी कविता र कथा लेख्ने साहित्यकाको रूपमा परिचित छन् । लेखरचना सङ्ग्रह र सम्पादन कृतिको पनि प्रकाशित रहेको हुँदा यिनका साहित्यिक रचनाहरूलाई प्रकाशनको कालक्रम अनुसार तल दिइएको छ ।

क्र. सं.	शीर्षक	विधा	प्रकाशन साल
१	स्पर्श	कविता सङ्ग्रह	वि. सं. २०४७
२	स्पन्दन	कविता सङ्ग्रह	वि. सं. २०५८
३	देशको मायामा	कविता सङ्ग्रह	वि. सं. २०५८
४	केस्रा-केस्रा	कविता सङ्ग्रह	वि. सं. २०६२
५	वात्सल्य	कविता सङ्ग्रह	वि. सं. २०६८
६	देश नदुखोस	सम्पादन : कविता सङ्ग्रह	वि. सं. २०५८
७	चेतना	लेख रचना	वि. सं. २०६४
८	चिठ्ठी निकालेर एक पटक फेरी पढें	फुटकर कथा	वि. सं. २०६३
९	सम्झना दिदी	फुटकर कथा	वि. सं. २०६७
१०	झण्डै चिम्पान्जी	फुटकर कथा	वि. सं. २०६८
११	जोस	फुटकर कथा	वि. सं. २०६८

४.३ संगीता गुरुङको साहित्य यात्राको चरण विभाजन

संगीता गुरुङको लगभग २३ वर्षे साहित्यिक यात्रालाई हेर्ने सन्दर्भमा यिनको साहित्य लेखनको इतिहासमा देखा परेका विभिन्न साहित्यिक रचनाका परिणाम गुणजस्ता धारागत प्रवृत्तिको अन्तर विकास साहित्यिक रचना वा विकास वा कृतिगत प्रकाशन, चिन्तन पक्षमा आएको परिवर्तन जस्ता आधारहरूलाई लिएर साहित्य यात्राको चरण, मोड विभाजन गर्न सकिन्छ । त्यसैले दुई दशक लामो साहित्ययात्रालाई विभाजन गरी अध्ययन गर्ने चेष्टा गर्ने क्रममा यिनको हालसम्मको साहित्यिक यात्रालाई हेर्दा निम्न रूपमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

चरण	समयावधि
१. प्रथम चरण	वि.सं. २०४५-२०५८
२. द्वितीय चरण	वि.सं. २०५९- २०६७
३. तृतीय चरण	विसं. २०६८- देखि हालसम्म

४.३.१ प्रथम चरण (विं.स २०४५-२०५८)

संगीता गुरुङको कवितायात्रारम्भको पहिलो चरणमा फुटकर कविता **अवेला नहुँदा** (वि.सं. २०४५) सालमा प्रकाशित कवितामा आधारित छ । यिनका यस चरणका कविताहरू **स्पर्श** कविता सङ्ग्रह (२०४७) **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह (२०५८), **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रह (२०५८) जस्ता कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित गरेकी छन् । यिनका यी कविताहरूमा जीवनको लक्ष्यको खोजी, जन्मस्थानप्रतिको माया, प्रकृतिप्रेम, यथार्थवादी दृष्टिकोण, राष्ट्रियताको भावना तत्कालीन राजदरबार हत्याकाण्डबाट भावविहवल भएको अवस्था, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिबाट प्रभावित प्रगतिशील चेतना, नारीवादी, सामाजिक प्रवृत्ति जस्ता विशेषताहरू पाइन्छन् । यस चरणका कवितामा सामाजिक सङ्घर्षका यथार्थ वस्तुतथ्यहरूको प्रतिबिम्बन गर्ने प्रक्रिया आरम्भ गरेकी छन् । हृदयस्पर्शी, अत्यन्त दुःखलाग्दो वा भयावह डरलाग्दो दुघर्टना (राजदरबार हत्याकाण्ड) ले आम जनमानसमा परेको दर्द, पीडालाई पनि यस चरणमा प्रस्तुत गरेकी छन् । यिनका यस चरणका कविताहरू अध्ययन गर्दा कवि गुरुङ परिवर्तन कर्मी मात्र होइन् । क्रान्तिकारी भावनाहरूले ओतप्रोत भई स्वप्नदर्शी, रचनाधर्मी धारणा भन्दा अलग सामाजिक यथार्थको धरातलमा जीवनलाई खोज्ने र पहिचान गर्ने आधुनिक प्रवृत्तितिर आकृष्ट हुँदै देशप्रेम, राष्ट्रियता आदि भावनाको पनि

उपस्थिति पाउन सकिन्छ । यस चरणका कविताहरू पहिलो चरणको भएता पनि उत्कृष्ट भाव, उत्कर्षमय भाव र शिल्पपक्ष प्रौढ नै देखिन्छ ।

४.३.२ दोस्रो चरण वि.सं.२०५९-२०६७)

यस चरणमा यिनको कविता रचनाको गति शिथिल रहेको यथार्थ जम्मा एउटा कविता सङ्ग्रह र केही फुटकर कथाहरू रचना हुनुले स्पष्ट हुन्छ । **केस्रा-केस्रा** (२०६२) कविता सङ्ग्रह र केही फुटकर कथा **चिठ्ठी निकालेर फेरी एकपटक पढे** (ब्रिटिस गोर्खा पत्रिका, २०६३), **सम्फना दिदी** (पूर्ण मासिक पत्रिका, २०६७) आदि हुन् । यस चरणमा यिनले थोरै साहित्यिक रचना गरे पनि यी रचनाहरूले यिनको कवित्व विकास र कथाको प्रांरम्भकालले राम्रो सम्भावना बोकेको देखिन्छ । यिनले मान्छेको जीवनलाई विविध तरिकाले केलाएर हेर्ने जीवनबोध, अस्तित्वबोध र नारीबोधलाई प्रस्तुत गरेकी छन् ।

शरणार्थीहरुले भोग्नुपरेको पीडा, शान्तिको कामना, स्वदेशी वस्तुलाई भन्दा विदेशी वस्तुप्रति बढेको आकर्षणलाई यस चरणका साहित्यिक रचनाको विषयवस्तु बनाएको छन् । कवि गुरुङका साहित्यिक रचनाहरूमा विषयवस्तुको विविधता देखिन्छ । यिनले आफ्ना कविता वा अन्य साहित्यिक रचनामा अघिल्लो चरणकै केही प्रवृत्तिहरू अनुसरण गरे पनि बौद्धिक चिन्तनले थप सौन्दर्यपूर्ण बनाउँदै श्रृङ्गरिक काव्य चिन्तनको नयाँ प्रवृतिलाई यस चरणमा भित्र्याई शैली शिल्पमा अफ परिष्कार एवम् परिमार्जन गर्दै आफ्नो काव्ययात्रा वा साहित्यिक यात्रा अघि बढाएकी छन् ।

४.३.३ तेस्रो चरण (वि.सं. २०६८ देखि हालसम्म)

कवि गुरुङका तेस्रो चरणका साहित्यिक कृति **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह (२०६८) र केही फुटकर कथाहरू **फण्डै चिम्पान्जी** (खोज पृष्ठ पत्रिका, २०६८), **जोस** (गरिमा पत्रिका, २०६८) हुन् । कविले यस चरणमा भिन्न खाले साहित्यिक रचना गरेकी छन् । यिनले **वात्सल्य** जस्ता कविता सङ्ग्रहमा एउटा बालकको मायाप्रति आशक्त भई यो कविता सिर्जना गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहमा मातृप्रेम, देशप्रेम वा स्नेहाशक्त बालप्रेम, बालरस कोमलता सङ्कलित छन् । साथै यिनले मानवीय भावना नबुभ्दा कस्तो ठेस पर्न जान्छ भन्ने तर्क प्रस्तुत गरेकी छन् ।

यसरी यस चरणमा देशप्रेम, बालप्रेम, समयलाई विचार पुऱ्याउनु पर्ने आग्रहजस्ता विषयवस्तु समेटिएका कविता वा साहित्यिक रचनाहरू कोमल भावुकता, सङ्गीतप्रियता, गद्य

कविताको परम्पराभित्र अनुप्राणित चित्तबुझ्दो तार्किकता, बौद्धिक चिन्तनको उचाइतर्फको अविरल प्रयासहरूलाई साहित्यमा टिप्दै कलात्मक प्रस्तुति, सामाजिक विसङ्गतिप्रति तीव्र व्यङ्ग्य, बौद्धिकताभित्र प्रगतिशील चेत, राष्ट्रियता, देशप्रेम जस्ता प्रवृति पाइन्छन् ।

४.३.४ निष्कर्ष

संगीता गुरुङको ५० वर्षे जीवनलाई विभिन्न पक्षबाट हेर्दा पारिवारिक पृष्ठभूमि, विभिन्न समयमा पाएका सम्मान पुरस्कार शिक्षादीक्षाले प्रभावित पारेको देखिन्छ । सुरुदेखि नै कविता विधाबाट आफ्नो साहित्यिक यात्रा प्रारम्भ गरेकी गुरुङले कथा, लेखरचना, सम्पादन जस्ता कार्यमा प्रवेश गरेपछि अझ बढी प्रकटित हुन सकेकी छन् तर कविता विधाले नै यिनीलाई साहित्यिकारको रूपमा परिचित भएकी छन् । यिनले गाउँ, समाज, राष्ट्र र जनताको अवस्था, सामाजिक अवस्था, बालप्रेम प्रकृतिप्रेम आदि पक्षलाई उद्घाटन गर्दै आफूले देखेको भोगेको, युगीन यथार्थलाई प्रंस्तुत गरेर समाजमा भएका विकृति विसङ्गति विरुद्ध एक हुन आग्रहका साथै धनी र गरिब बीचको असमानतालाई हटाउनुपर्छ भन्ने तर्क आफ्नो साहित्य सिर्जनामा व्यक्त गरेकी छन् ।

हालसम्म पनि निरन्तर लेखन प्रकाशनमा तल्लीन गुरुङले नेपाली साहित्यमा कविता, कथा जस्ता अन्य विविध विषयमा कलम चलाई ठोस योगदान पुऱ्याइसकेकी छन् । विभिन्न साहित्यिक पत्रिकाको सम्पादन वा **देश नदुखोस्** (५१ जना कविहरुको कविता) कविता सङ्ग्रहको सम्पादन समेत गरिसकेकी छन् ।

४.४ कविताको सैद्धान्तिक स्वरूप

साहित्यको प्राचीनविधा कविताका बारेमा पूर्व पश्चिम दुबैतिर प्रशस्तै चर्चा भएको पाइन्छ । पूर्वीय साहित्यशास्त्रमा काव्य शब्दको प्रयोग साहित्यको पर्यावबाची रूपमा गरिएको छ । त्यसमा कविद्वारा सम्पन्न गरिएका कार्यलाई काव्य भनिएको छ । पूर्वीय साहित्यमा काव्य र कविसँग परस्पर सम्बद्ध देखिएको कविता शब्द पाश्चात्य साहित्यको 'पोएम' एवम् पएट्री सँग समनार्थी रहेको छ । साहित्यका अन्य विधाजस्तै कविता विधालाई पनि स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्ने निकै कठिन छ । पूर्वीय, पाश्चात्य तथा नेपाली विद्वानहरूको कवितासम्बन्धी अवधारणाको अध्ययनपछि मात्र कविताको स्पष्ट पहिचान गराउन सकिने हुनाले ती अवधारणाहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

संस्कृत साहित्यका **आदिआचार्य भरतमुनिले** काव्यसम्बन्धी - धारणा यसरी प्रस्तुत गरेका छन्:- कोमल र ललित शब्दयुक्त गुण शब्द र अर्थ नभएको, सबैले सजिलै बुझ्न सक्ने, नृत्यमा सजिलै प्रयोग गर्न सकिने, अनेक रसहरू भएको सीधायुक्त काव्य नै शुभ वा क्षेष्ठ काव्य हो ।

भामहले काव्यलाई यसरी चिनाएका छन् :- शब्द र अर्थको सहभाव नै काव्य हो ।

दण्डीको काव्यसम्बन्धी धारणा यस प्रकार रहेको छ :- अभीष्ट अर्थले युक्त पदावली काव्यको शरीर हो ।

आनन्दवार्द्धनले काव्यसम्बन्धी धारणा यसरी व्यक्त गरेका छन् :(शब्द र अर्थ दुबै काव्य शरीर हुन् । काव्यको आत्माचाहिँ हो ।

विश्वनाथले काव्यलाई यसरी चिनाएका छन् - रसात्मक वाक्य नै काव्य हो ।

जगन्नाथको काव्यसम्बन्धी धारणा यस्तो रहेको छ- सुन्दर भाव व्यक्त गर्ने शब्द नै काव्य हो ।

पाश्चात्य साहित्यका **आदिकवि होमर** कविता हुनका लागि देवीप्रेरणा आवश्यक ठान्दछन् ।

काव्यशास्त्री **एरिष्टोटल**ले कवितालाई यसरी अर्थ्याएका छन् - काव्य या कविता भाषाद्वारा अभिव्यक्त हुने अनुकरणात्मक कला हो ।

सेमुअल टेलर कलरिजले दिएको कविताको परिभाषा यस प्रकार रहेको छ - कविता विज्ञानको विपरित विधा हो, किनभने यसको मुख्य लक्ष्य आनन्द हो सत्य होइन ।

टी.यस. इलियटले कवितालाई यसरी चिनाएका छन् - काव्य आत्मा वा व्यक्तिको अभिव्यक्ति होइन, अपितु आत्मा वा व्यक्तिबाट पलायन हो ।

बालकृष्ण समले कवितालाई भावनाको बौद्धिक कोमलता हो भनेका छन् ।

मोहनराज शर्माको कवितासम्बन्धी अवधारणा यस प्रकार रहेको छ - कविता भावनात्मक वा बौद्धिक कथ्यको पद्यलयात्मक संरचना हो ।

निष्कर्षमा पूर्वीय पाश्चात्य तथा नेपाली विद्धानहरूका माथि प्रस्तुत गरिएका कवितासम्बन्धी धारणाहरूको अध्ययन गर्दा कवितालाई विविधताका साथ चिनाउने प्रयास गरिएको छ । पूर्वीय साहित्य शास्त्रीहरूमध्ये कसैले अलङ्कारलाई कसैले रसलाई कसैले रीतिलाई प्रमुखता दिएर काव्यका अभिलक्षणहरू प्रस्तुत गरेका छन् । पाश्चात्य परिभाषाहरू अनुकरण, कला, कल्पना भावना विचार जस्ता पक्षहरूमा केन्द्रित रहेका छन् भने कविता

बद्ध लय भावना सबैको समन्वित रूप हो त्ससैले निष्कर्षमा कवितालाई यसरी परिभाषित गर्न सकिन्छ :- कविता भाषाका माध्यमबाट गरिएको विचार वा अनुभूतिको लयात्मक प्रकाशन हो ।

४.४.१ कविताको तत्व

नेपाली भाषामा प्रयोग हुने कविता तत्सम शब्द हो । यो शब्द कवि शब्दमा 'ता' प्रत्यय लागेर बनेको छ । जसको अर्थ कविद्वारा रचित रचना भन्ने बुझिन्छ । कविता सौन्दर्यपरक लयात्मक भाषिक अभिव्यक्तिको वाङ्मय हो । त्यसैले यसलाई लयात्मक भाषिक कलाका रूपमा चिनिन्छ । कविता विषयवस्तुलाई रागात्मक तथा लयात्मक भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त गर्ने सौन्दर्यमूलक अभिव्यक्ति हो । कवितामा भाव, विचार, घटनाको विशिष्ट लयात्मक भाषिक संरचना रहेको हुन्छ । भाव र विचारमा अनेकता हुनु कवितामा विविधता आउनु हो । प्रतीकात्मक कवितामा भावको प्रबलता हुन्छ । खण्डकाव्य, महाकाव्य र लामो कविताको संरचना आख्यानत्मक हुन्छ । यसमा कथावस्तुको आदि, मध्य र अन्त्यसमेत छुट्याउन सकिन्छ । कथानक, पात्र विधान एवम् परिवेशको समेत प्रयोग हुन्छ । कविताको लामा र छोटा दुबैखाले संरचना नाटकीय हुन सक्छ । यस्तो हुँदा संवाद र द्वन्द्वको प्रधानता रहन्छ । यस्ता कवितामा क्षीण कथानकको समेत प्रयोग हुनसक्छ । कविता विशिष्ट लयात्मक हुनुलाई राम्रो मानिन्छ । कविता छन्दयुक्त र छन्दमुक्त गरी दुई प्रकारका हुन्छन् । कविताको भाषा विशिष्ट हुन्छ । कवितामा समानान्तर र विचलनयुक्त भाषिक विशिष्टता प्रयोग गरिन्छ । कविताको सिङ्गो आकृति निमार्णका लागि चहिने सबै सामग्रीहरू कविताका तत्व हुन् । पूर्वमा रस, ध्वनी, रीति, वक्रोक्ति आदिलाई कविताको तत्व मानिएको छ भने रीति, अलङ्कार आदिलाई बाह्य, र रस ध्वनी आदिलाई आन्तरिक तत्व मानिएको छ । त्यस्तै पाश्चात्य जगत्मा विषयवस्तु, छन्द, लय, बिम्ब, प्रतीक भाषाशैली आदिलाई कविताका तत्वका रूपमा लिइएको छ । यिनै कुराहरूलाई ध्यानमा राख्दैं कवितालाई समग्र रूपमा चिन्न चिनाउनका लागि यसका निश्चित तत्वहरूको आवश्यकता पर्दछ । ती निम्नानुसार रहेका छन् ।

४.४.१.१ शीर्षक

शीषक कविताको महत्वपूर्ण तत्व हो । कविताभित्र रहेको अनेक संरचनामध्ये एउटा सारपूर्ण र औचित्य भएको प्रतिनिधिमूलक कलात्मक शीर्षकको छनोट गरिन्छ । जुन

शीर्षकभित्र समग्र विषयवस्तु अटाउनुका साथै त्यसमा सबै तत्वहरूको प्रतिनिधित्व हुन सक्नु पर्दछ । शीर्षकले विविध अनेकार्थकता र सम्भावना बोक्न सक्षम भएको हुनुपर्दछ ।

४.४.१.२ संरचना

कवितामा आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमको संरचना रहेको हुन्छ । कविताको बाह्य संरचना सतही हुने गर्दछ भने भित्री संरचना सूक्ष्म हुने गर्दछ । बाह्य संरचनालाई पाउ, चरण, पक्तिपुञ्ज, लय, गुण, शब्द गुच्छको संयोजन आदिले निमार्ण गर्ने गरिन्छ । भने भित्री संरचनालाई कविताको मूल भाव र विचारको परिणतिबाट हेर्ने गरिन्छ ।

४.४.१.३ लयविधान

कविता विधाको मूख्य विधागत परिचायक तत्व लयविधान हो । कविताको भित्री सङ्गीत लय हो । लयका माध्यमबाट कवितामा भावको संयोजन गर्ने गरिन्छ । यसको सृष्टि कवितमा शब्द गुच्छा पङ्क्ति-पङ्क्ति, श्लोक-श्लोक मिलाएर गर्ने गरिन्छ । कविताका गद्य र पद्य भेदमध्ये पद्य कवितामा वार्णिक तथा मात्रिक भित्री बाहिरी लय मिलेको हुन्छ भने गद्य कवितामा भित्री लय प्रधान बनाएर लेखिएको हुन्छ । लयको उत्कृष्ट आयोजन मै कविता उत्कृष्ट बन्न पुग्ने भएकाले लय विधान कविताको महत्वपूर्ण रूपमा लिने गरिन्छ ।

४.४.१.४ भावविधान

भावविना कविताको कल्पना पनि गर्न सकिदैन् । भावको उचित संयोजनले नै कविता उत्कृष्ट बन्न पुग्दछ । कविता भाव, संरचना, भाषाशैली, कथनपद्धति र अन्य तत्वका माध्यमबाट अभिव्यक्त हुन्छ । विषयवस्तुको गहन, गम्भीर ज्ञानभित्र कलात्मक भाव सिर्जना गर्नसक्नु नै कविताको उत्कृष्ट भावविधान हो कवितामा कविले क्षण विशेषको वा समग्र जीवनको जस्तोसुकै अभिव्यक्ति दिए पनि पाठकलाई प्राप्त हुने मूल वस्तु भाव भएकाले यसैलाई कविताको महत्वपूर्ण तत्व मानिन्छ ।

४.४.१.५ विषयवस्तु

कविले कविताको संरचनाका लागि जुनसुकै विषयलाई पनि रोज्न सक्दछ जुन विषयवस्तुले एउटा निश्चित स्वरूप भने प्राप्त गरेको हुनुपर्दछ । कविताको वर्णन गर्ने क्रममा कवितामा कविको जीवन दर्शनसमेत प्रस्तुत भएको हुन्छ । कवितामा प्रयोग गरिएको विषयवस्तु उपयुक्त कलात्मक एवम् जीवन्त हुन सक्नुपर्दछ ।

४.४.१.६ कथनपद्धति

कवितामा कविले कुन स्थानमा रहेर आफ्नो अभिव्यक्ति प्रकट गर्दछ । त्यसै आधारमा कथनपद्धतिको निर्क्यौल गर्ने गरिन्छ । कवितामा कवि आफै कवितात्मक कथन गर्दछ भने त्यो कवि प्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग मानिन्छ । कविले कवितामा आफ्नो वर्णन नगरेर अर्काको वर्णन गरिरहँदा कविनिवद्धवक्ता प्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग भएको बुझिन्छ । यसका साथै आख्यानीकरणका क्रममा दृश्य चित्र, संवाद मनोवादका नाटकीकृत कथन पद्धति अँगाल्ने आत्मालाप कथनपद्धतिको समेत प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।

४.४.१.७ अलङ्कार र बिम्ब विधान

कविले कवितामा भाव सौन्दर्य सृष्टि गर्नका लागि अलङ्कार र बिम्बको उचित समुचित प्रयोग गर्न सक्नुपर्दछ । अलङ्कारको सन्दर्भमा भन्दा शब्दालङ्कार प्रयोग गर्नुपर्दछ । कुनै पनि कृतिमा मुख्य अर्थको प्रतिच्छायाका रूपमा आउने अर्को सहवर्ती अर्थ बिम्ब हो । यसलाई एक प्रकारको शब्दचित्र पनि भनिन्छ । मान्छेका मनमा उत्पन्न हुने मानसिक प्रतिबिम्बलाई बिम्ब भनिन्छ । कवितमा विशेष अर्थ प्रतिपादन गर्ने तत्व प्रतीक हो । यसर्थ कविता यिनीहरूको समुचित समायोजनले उत्कृष्ट बन्न सर्क्दछ ।

४.४.१.८ भाषाशैली

भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो । कवितामा गद्य तथा पद्य भाषाको प्रयोग गरिन्छ । कविताको भाषा गद्य वा पद्य जेसुकै भए पनि लयात्मक हुनु अनिवार्य मानिन्छ । भाषाका वर्ण, पद, शब्दले रागात्मकता, लयात्मकता, लालित्य र माधुर्य संयोजन गर्न सक्नु शैली हो । स्तरीय भाषाको प्रयोग कवितामा उचित मानिन्छ । कविताको भाषा अभिधात्मक भन्दा लाक्षणिक र व्यञ्जनात्मक साथै सङ्क्षिप्त र सङ्केतात्मक हुनुपर्दछ । कवितामा लय पैदा गर्नका लागि विचलन युक्त भाषाको प्रयोग गरिन्छ । भाषाशैलीको उचित प्रयोगबाट नै कविताको आफ्नो मूर्त रूप प्राप्त गर्दछ ।

पाँचौं परिच्छेद

संगीता गुरुङका कविता कृतिको अध्ययन

५.१ विषय परिचय

साहित्यकार संगीता गुरुङको साहित्यिक विधामध्ये कविता विधा नै महत्वपूर्ण विधा मानिन्छ । गुरुङले आजसम्म पाँचवटा कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशनमा ल्याइसकेकी छन् । अन्य फुटकर रूपमा विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशन भएको कविताको विश्लेषण अध्ययन भने गरिएको छैन् । यस परिच्छेदमा **स्पर्श, स्पन्दन, देशको मायामा, केस्रा-केस्रा** र **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहहरूको समग्रमा कविता तत्वको आधारमा अध्ययन विश्लेषण गर्नु यस परिच्छेदको उद्देश्य रहेका छन् । साथै गुरुङले चार वटा फुटकर कथाहरू पनि लेखेकी छन् तर पुस्तक प्रकाशित नभएकाले यस परिच्छेदमा कथाको अध्ययन गरिएको छैन् ।

५.२ स्पर्श कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०४७) को अध्ययन

स्पर्श कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०४७) कवि संगीत गुरुङको पहिलो कविता सङ्ग्रह हो । विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा प्रकाशित भइसकेका र नभएका सङ्कलित कविताहरूको सङ्ग्रह हो । **स्पर्श** कविता सङ्ग्रह बहुदलीय व्यवस्थाको आगमन भएपछि छापिएको कृति हो । यसमा बहुदलीय व्यवस्थाको आगमन नहुँदाको समयमा लेखिएका केही कविताहरू र बहुदलको आगमन पश्चात् लेखिएको कविताहरूको सङ्ग्रहको रूपमा **स्पर्श** रहेको छ । यस कविता सङ्ग्रहमा जम्मा २७ वटा कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् ।

सङ्ग्रहीत कविताहरू भन्दा छुट्टै शीर्षक दिएर तयार पारिएको **स्पर्श** शीर्षकको कविता सङ्ग्रह समाज, सामाजिक चेतना, आर्थिक विषमता र वास्तविक घटना, जनजीवनले भोग्नु परेका अप्ठ्यारा समस्याहरू माथिको व्यङ्ग्य नै **स्पर्श** शीर्षकले प्रदान गरेको छ । समाजमा घटित घटनाहरूका साथै आफ्नै आँखाले देखेका, भोगेका कटु, मधु, स्मृतिहरूलाई बौद्धिक वाणी प्रदान गर्ने आन्तरिक सदिच्छाको फलस्वरूप नै संकलित कविताहरूको जन्म हुन गएको देखिन्छ । समाज, देश, काल परिस्थितिको प्रभावलाई आत्मसात् गरी मानवीय शाश्वत मूल्य र मान्यताको खोजी गर्नु नै संकलित कविताहरूको उद्देश्य हो । यस कविताका विषय प्रायः कुरीति, विसङ्गति तथा आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक, भौगोलिक समस्यासित सम्बन्धित हुनुका साथै शीर्षक अभिधात्मक र साङ्केतिक रहेका छन् । संगीता

गुरुङले यस सङ्ग्रहमा संकलित कविताहरूमा सुनेका, देखेका र भोगेका अनुभवका भावना मनमा नअटे पछि त्यसलाई बग्न दिन एउटा बाटोको रूपमा यो सङ्ग्रह कवितालाई लिएकी छन् । यस कविता सङ्ग्रहभित्रको २७ वटा कविताहरूको समग्र अध्ययन गर्नु यसको उद्देश्य रहेको छ ।

५.२.१ शीर्षक

कवि गुरुङका संयोगान्त, वियोगान्त, वास्तविक घटना, दुर्घटना, दैविक विपत्ति आदिबाट अभिप्रेरित भएर अन्तः स्करणमा धक्का दिएर मानसपटलमा उब्जने वास्तविकताहरू **स्पर्श** कविताको अभिव्यक्ति हो । यही अभिव्यक्तिलाई कविताको माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको हुँदा यस कविता सङ्ग्रहको शीर्षक **स्पर्श** चयन भएको देखिन्छ । शीर्षक अनुरूप कविता, भाव र कविता अनुरूप शीर्षक चयन गरेकी छन् ।

५.२.२ विषयवस्तु

कविले आफूले देखेका, भोगेका र अनुभव गरेका जीवन जगत्का यावत् कुराहरूलाई **स्पर्श** कविताको विषयवस्तु बनाएकी छन् । गुरुङका कविताका विषयवस्तुमा विविधता पाइन्छ । समाजमा रहेका आर्थिक, सामाजिक सांस्कृतिक विषमता, प्राकृतिक, मानवता, अत्याचार, धनी र गरिबबिचको भेदभाव आदिलाई विषयवस्तुमा राखेकी छन् । सभ्यताप्रतिको विकृतिमाथि तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेको, नारीप्रतिको वास्तविक यथार्थता र आत्मियता बोध गराइएको (युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति), चेतना, प्रगतिवादी विचार, प्रकृति चित्रण, संरचनाक्रान्ति, विद्रोह आदि विषयवस्तुमा राखेकी छन् । यी विविध विषयवस्तुलाई प्रष्ट्याउनको लागि केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएका छन् :-

(क) जन्मस्थलप्रतिको माया/स्नेह

स्पर्श कविता सङ्ग्रहमा कविले आफ्नो जन्मभूमिप्रति आफ्ना भावना पोखेकी छन् । वनपाखा, हरियाली, डाँडाकाँडा, नदीको कलकल ध्वनिसँग केही समय कविको किशोरावास्थको प्रेम छ । गाउँको स्वच्छ वातावरण, शहरीया वातावरणदेखि टाढाको भए पनि गाउँको रमणीय वातावरणमा केही समय हुर्कन वा विताउनु नै आफ्नो भाग्य ठान्छिन् । ती असारे भाका, रोपाई गर्दाको क्षण सम्झँदा कविलाई आत्मादेखि नै प्रफुल्ल भएर आउने हुँदा कवि आफ्नो गाउँघरको ती रमाइला क्षण बिर्सन चाहनु हुन्न त्यसैले यिनी आफ्नो गाउँलाई असाध्यै माया गर्छिन् ।

“वर्षा लाग्यो

रामकुमारी, ठुली कान्छी र सुन्तली

गुन्यु घुँडासम्म सारेर

असारे भाका हाल्दै

रोपाई गरिरहेका होलान्

सानी पनि चुप चाप लागेर

मुन्टो निहुराएर

धान रोप्दै होली” (गाउँको सम्झना ३२)

कविले आफ्नो गाउँघरको सम्झना गर्दा धेरै साथी भाइ, दिदी बहिनीहरूलाई सम्झेकी छन् । असारे भाकासँगै रोपाई गरेको, हिलोले होली खेलेको आदि कुराहरू प्रस्तुत गरेकी छन् ।

(ख) गरिबीको पीडा

कवि समाजमा रहेका गरीबहरूको पीडालाई मार्मिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेकी छन् । समाजमा व्याप्त गरिबीले मानिसहरूलाई छटपटी भइरहेको छ । गरिबीले भतभती पोलेका छन् जहाँ कुनै गरीबलाई बाहिरी संसारमा के भइरहेछ भन्ने थाहा पत्तो हुँदैनन् किनकी यिनीहरूलाई एक छाक कसरी टार्ने भन्ने तर्फ मात्र उन्मुख रहन्छन् । यसरी ती गरिबीले छोपेको पीडाले व्याप्त भएको यथार्थ घटनालाई पनि कविले विषयवस्तु बनाएकी छन् ।

“पानी उम्ली रहेको छ,

उम्लेर जिम्ली पनि सक्यो

पल्लो घरमा पिठो

पैचौ लिन गएकी, आमा

अझै, फर्केकी छैन

भाइ -बहिनीहरू भोकले

रुन थाले, म कति पकाउ - ?” (अँध्यारो छिडीको दुःख, पृ. २६)

माथिको पंङ्क्तिहरूमा बास्तविक गरिबीको पीडालाई व्यक्त गर्दै गरिबीले भतभति पोलेको हाम्रो समाजको यथार्थ घटना प्रसतुत गरेकी छन् । गाँस बास, कपास यी तीनवटै नभई नहुने कुरा भए पनि जीवनको गरिबीलाई गाँसको अभाव जहिले पनि भइरहन्छ । यिनले आफ्ना कवितामा मानिसका जीवनमा आफैलाई झुक्याउन बाध्य हुने अवस्थाको परिचय पनि दिएकी छन् ।

ग) युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति र सहज चेतनाको भावना

गुरुङले यस सङ्ग्रहमा जीवन र जगत्को यथार्थलाई सरल तरिकाले प्रस्तुत गरेकी छन् । कविले यथार्थ जीवनका भोगाइ र जिन्दगीलाई हरेक तरिकाले हेर्ने खोज्दैं धनी र गरिबबीचको असमानता बढ्दै गएको कुरालाई यसरी व्यक्त गरेकी छन् :-

"अग्ला -अग्ला घरका
ठूला -ठूला टेबुल भरि
जिन्दगी, व्यञ्जनहरूले भरिएको
डिनर प्लेटहरूमा सजिएको देखेकी थिएँ
तर अगि भरखर
सडकसितै गाँसिएको
झोपडी भित्र, एउटी आमाको
सुकेको लाम्टासँगै टाँसिएको
यिनको छोराको
दूधे ओठबाट निस्केको
अस्फूट आवाज भरि मैले
जिन्दगी भोकाएको देखे । (जिन्दगी : एक बहुरुपिया -३४)

प्रस्तुत हरफहरूमा समाजमा व्याप्त असमानता, नैराश्यता जस्ता विषम परिस्थितिको बीचमा मानिसले जीवन जिउने गरेको कुरालाई राम्रोसंग प्रस्तुत गरेकी छन् । जीवनलाई हरेक तरिकाले हेर्न सकिन्छ । धनीका घरमा टेबुलमा व्यञ्जनले भरिपूर्ण हुन्छन् त गरिबको घरमा के खाने कहाँबाट ल्याएर खाने भन्ने पीर हुन्छ । कविले यस्तो असमानता

भइरहेको छ हाम्रो समाजमा र यस्तो असमानता हटाउनुपर्छ भन्ने चेतना दिएकी छन् । यिनको यो कवितामा विद्रोहमुखी भावना पाइन्छ । कवि जीवन र जगत्का विकृति विसङ्गतिद्वारा उद्विग्न देखिन्छिन् । कवि यहाँ सहज क्रान्तिकारी विद्रोह र प्रगति चेतका तरङ्ग फैलाउँछिन् ।

घ) सामाजिक पक्ष

कवि क्रान्तिकारी भावना बोकेको व्यक्ति भएकीले यिनका कवितामा समाजमा विद्यमान देशमा छाएको असहज परिस्थिति जनताले भोग्नु परेका अफठ्यारा असुक्षा र सक्कली वस्तुलाई भन्दा नक्कली वस्तुप्रति मान्छेहरूको ध्यान खिचिएको छ भन्ने भाव व्यक्त गरेकी छन् :-

"ए मानिसहरू !

आउ, मेरो पसलमा आउ

मसँग हाँसोको मुखौटा

किन्न आउ

बिलासी, भौतिक, फोस्रो मुख

किन्न आउ

अरू के चाहिन्छ ?

पसलमा मैले थुप्रै चीजहरू

सजाएकी छु

कलियुगी मानव भन के टक्राउ !

नक्कली सुख ?" (एउटा हाँसो, प्लास्टिकको ३६)

माथिका हरफमा समाजमा भएका कुरीति, कुकर्म, कुविचार आदि बोकेका मानिसले सोझा साझा इमान्दार व्यक्तिलाई ठगेका छन् । आजका मानिसहरू विलासीले छोप्दै गइरहेका छन् फोस्रो सुख पनि किन्न पाइन्छ । यहाँ सम्मकी धन भएपछि सबै सुख किन्न पाइन्छ भन्ने व्यङ्ग्यात्मक भाव व्यक्त गरेकी छन् ।

ङ) नारीप्रति सम्मान

कविले नारीलाई यस संसारकी सृष्टि हुन्, मानव इतिहासकी जननी हुन् । आफ्ना शिशुहरूलाई हुर्काएर वीर योद्धा बनाउने शक्तिशालि राजनेता हुन्, नारीलाई हामीले मानसम्मान गर्नुपर्छ, आज भोलि नारी तिरस्कृत र घृणित भएकी छन्, विदेशी लवज र पोशाकले गर्दा रूप फेरिए पनि नारी भनेका पवित्र फूल हुन्, देवी हुन् त्यसैले हामीले सधैं नारीलाई राम्रो र सकारात्मक दृष्टिले हेरी मानसम्मान र श्रद्धा भाव व्यक्त गर्नुपर्छ भन्ने कुरा यसरी व्यक्त गरेकी छन् :-

"खनाउदै भेल बात्सल्यको

विचरण गर्दै क्षितिजमा

हामीलाई अनन्त -अनन्त डुलायौं

तर, तिमी भने

एउटा साँघुरो परिधिमा नै रमायौं । " (आमा -२०)

"चारदिवार भित्र गुडिल्किनु परेको

विषाक्त स्थिति मात्रै छैन

अपार दुःखको महासागर

छ, मसित

सहनशक्तिको बलियो

बाँध छ, मसित

डुल्दै उत्रिदै गरिरहेको

एउटा मुटु छ, मसित ।" (म नारी हुँ त्यसैले-८)

यसरी उपर्युक्त पङ्क्तिहरुमा नारी भनेका जननी हुन्, सुन्दर र शीतल पवन हुन्, नारीले आफ्नो इच्छालाई दबाउनु पर्ने पीडा छ, दुःखको महासागर छ, सहने शक्ति छ त्यसैले नारी उच्च स्थानमा नै छ । जे जस्तो परिस्थिति भएता पनि नारीले सहजै पार गर्छिन, आमा हुन् नारी, देवी हुन नारी त्यसैले नारीको सम्मान गर्नुपर्छ भन्ने भावहरू पाइन्छ ।

च) प्रकृति चित्रण

यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूमा प्रकृतिपरक विषयवस्तु पनि समावेश गरेको पाइन्छ । प्रकृति नै कवि र साहित्यको साथी हो । प्राकृतिक सौन्दर्यमा रमेर नै मानिसले आफ्ना कल्पना र भावनालाई मन मस्तिष्कमा सजाउन सक्छ त्यसरी नै कविले पनि प्रकृतिपरक सौन्दर्य, मनोहर आदिलाई आफ्ना कवितामा समावेश गरेर प्रकृतिमा भएका वृक्षले अमानवीय व्यवहार, चोट सहनुपर्छ किनकी उ बोल्न नसक्ने निर्जीव वस्तु हो भन्ने कुरालाई यसरी व्यक्त गरिएको छ :-

"विछट्ट पीर लाग्छ होला

आफ्ना सन्तानहरूसँग

छुट्टिनु परेको पीर

त्यै पनि तिमी बाँडदैं रहन्छौ

सबैलाई शीतलता र छहारी

हाँगा विगाहरूबाट तप्केको

शीतको थोपा, के तिम्रो

आँसुको प्रतीक त हैन -?

साच्चै भन, तिम्रो

बूढो जर्जर शरीर भरी

बेदनाका कति गाठापरेका छन् ।" (वृक्ष -२७)

माथिका हरफहरूमा कविले वृक्षले भोग्नु परेको पीडालाई व्यङ्ग्यात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरेकी छन् । हाम्रा समाजमा रहेका अबुझ भनाउँदाहरूले जथाभावी रुखहरू काटेर तहस नहस गरेको हुँदा प्रकृति विग्रेको र ती देख्न नसकेर कविले यो कवितामार्फत आफ्नो भावना व्यक्त गरेको देखिन्छ ।

यसरी बौद्धिक संवेदनाकी कविको प्रत्येक तरल अनुभूति भाववोधका बौद्धिक प्रक्रियाबाट गुज्रदै शब्द बनाउँछिन् र रेशम कोमल पदावलीको साटो खस्रो कठोर यथार्थ र इमान्दारीहरू कवितामा पाइन्छन् । कविका लागि प्रकृतिसित बाह्य सन्दर्भको पार्थक्य

अस्वीकार्य हुन जान्छ । यिनी समसामयिक जीवन र परिवेशप्रति संवेदनशील भएर कविता लेख्छिन् र यस **स्पर्श कविता** सङ्ग्रहको विषयवस्तु पनि समसामयिक यथार्थ नै हो ।

५.२.३ संरचना

कविताको संरचना भन्नाले एउटा साहित्यिक कृतिको बनोट भन्ने बुझिन्छ । प्रत्येक कृतिको आफ्नो संरचना हुन्छ । संरचना विना कृति निर्माण हुन सक्दैन् । संगीता गुरुङको **स्पर्श** कविता सङ्ग्रहका कविताहरूलाई संरचनागत रूपमा हेर्दा जम्मा २७ वटा कविताहरू यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित छन् । प्रयाजसो कविताहरू मझौला खालका त कुनै लामा खालका छन् । कम्तिमा १२ हरफदेखि ६३ हरफसम्म फैलिएका कवितामा ३ हरफको एक अनुच्छेद छ भने सिङ्गै ४८ हरफ सम्मकै एउटै कविताको एउटै अनुच्छेद बनाइएकी पनि छ । गद्यलयमा संरचित कविताहरू प्रायः सङक्षिप्त आयाममा संरचित र प्रश्नवाचक चिन्ह, विष्मयाधिबोधक चिन्हको प्रयोग पनि गरेकी छन् । श्रीमती रुद्रकुमारी गुरुङ प्रकाशक रही प्रकाशित भएको यस कृतिको बाहिरी बनोट सानो आकारको छ । आवरण पृष्ठ बाहेक ५३ पृष्ठमा संरचित छ । यो वि.सं. २०४७ सालमा प्रथम संस्करणका रूपमा प्रकाशित भएको कविता कृति हो । लघुतम र लघुका साथै लामा आकारमा संरचित भएका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा परिपुष्टता र सुसङगठितता पाइन्छ । यस कृतिको समग्र अध्ययन गर्दा सामाजिक यथार्थवादी, प्रंकृतिवादी, आर्थिक विषमता, नारीत्वको बोधले ओतप्रोत रहेको पाइन्छ ।

५.२.४ प्रतीक/बिम्बयोजना

कवितालाई सशक्त र भाव प्रवल बनाउन बिम्बको प्रयोग गरिन्छ । बिम्ब र प्रतीकको उचित प्रयोगले कविका भावनाहरूलाई प्रस्तुत गर्न मद्दत मिल्छ । मानिसले आफ्नो जीवनमा देखेका, भोगेका कुरालाई बिम्ब तथा प्रतीकहरू प्रयोग गरी नयाँ शैलीमा भावभिव्यक्ति दिएका कविता बढी भाव गम्भीर रोचक र स्तरीय हुन्छ । कवि गुरुङले यो कविता सङ्ग्रहमा जीवन र जगत्का विविध बिम्ब र प्रतीकहरूलाई भावनासँग मिसाएर प्रस्तुत गरेकी छन् । कविले गरिबीको पीडालाई बिम्ब र प्रतीकको रूपमा राम्रो सँग सजाएकी छन् :-

"भित्तामा पुरातात्विक फोटो
मेरो बा, आमाको
र एउटा पात्रो
तल, फाटेको तन्ना खुट्टा भाँचिएको
टेवुल र चार वटा कुर्सी
अनि त्यही कोठा
सुत्ने कोठा त्यही कोठा
बैठक कोठा, त्यही कोठा
भान्छा कोठा, त्यही एउटा कोठा
हाम्रो सबै कोठा ।" (यता पनि एक नजर, ४९)

प्रस्तुत उदाहरणमा एउटा कोठालाई प्रतीकका रूपमा उभ्याएकी छन् । सबै त्यही कोठामा सीमित रहनुपर्ने बाध्यता गरिबी नै हो । यही गरिबीलाई मूल प्रतीकको रूपमा उभ्याएर विभिन्न बिम्बयोजनाले कविता सजाएकी छन् ।

५.२.५ लयविधान

साहित्यको अन्यविधाबाट कवितालाई छुट्याउने मूल तत्व छन्द र लयविधान हो । कविता छन्दमा रचियोस् या गद्य दुबैमा एक किसिमको लय रहन्छ र नै कविता सहज र श्रुतिमधुर हुन्छ । **स्पर्श** कविता सङ्ग्रहका कविताहरू साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कविताको लयात्मकतालाई गम्भीर र तीव्र बनाएको छ । यस सङ्ग्रहमा शाब्दिक तथा वार्णिक तहमा नियमित रूपमा आवृत्ति नदेखिए पनि अनियमित अन्तर्आवृत्तिको स्थिति भने देखिएको छ जसबाट मुक्तलयको सुन्दर निर्माण भएको छ ।

"यदि ठूला -ठूला गाजलु आँखा
मेरो पनि भइदिएको भए
म, ती ठूला ठूला आँखाहरूद्वारा
ठूला-ठूला सपना देख्ने थिएँ

यदि मेरो पनि पातलो -पातलो

गुलाफी ओठहरू भइदिएको भए

म ती लोभिलो ओठहरूद्वारा

मोनालिसाको मुस्कान फ्याँक्दै सधै

मधुर बचन नै बोल्ने थिएँ ।" (यदि, ४२)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा गद्यलयको प्रयोग भएता पनि कविता सुन्दर श्रुतिमधुर छन् । दोस्रो हरफको अन्तिम शब्द र चौथो हरफको अन्तिम शब्द मिलेर आएकाले यहाँ अन्त्यानुप्रास छ । त्यस्तै छैटौँ हरफको अन्तिम शब्द र नवौँ हरफको अन्तिम शब्दमा पनि अन्त्यानुप्रास मिलेकै छ । यसरी हेर्दा गुरुङका कवितामा गद्यालयमा रचना भए पनि श्रृतिमधुरता गेयात्मकता पाइन्छ ।

५.२.६ भावविधान

यथार्थवादी भावधाराको सुन्दर, संयोजन भएको प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा कविले आफ्नो मातृभूमिप्रतिको अगाध माया अभिव्यक्त गर्दै समाजमा व्याप्त विकृति विसङ्गतिलाई वा समाजमा विद्यमान विडम्बनालाई उदाङ्गो पारिदिएकी छन् । गुरुङमा समाजका विसङ्गतिहरू, जीवन भोगाइ, दुःख, पीडा, अराजकता, भ्रम आदिबाट मुक्त हुन चाहेका भाव देखिन्छ । आजको वर्तमान युगमा आउँदा गरिब र धनीबीचको असमानता जस्ताको तस्तै छन् भन्ने भाव प्रकट गरेकी गुरुङले जिन्दगीलाई हरेक प्रकारले हेर्ने गरेकी छन् । यसमा सामुयिक सत्यको अभिव्यञ्जना छ :-

"अस्ति ठूलीको विहेमा

जिन्दगी खुशीहरूमा

सिंगारिएको देखेकी थिएँ

तर फेरी साहिलीको वैधब्यमा

पग्लिएर आँसुमा

परिणत भएको पनि देखे ।" (जिन्दगी एक बहुरुपिया - ३४)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले चेतनशील प्राणी मानव जगत्मा पनि भौतिक सुख सुविधाहरूमा रमाउनेहरू न्यूनतम पीडामा पनि आँसु बगाउने गर्छन् त्यसैले यसमा गुरुङले अन्तरमनबाट प्रस्फुटित, मनमोहक भावको यथार्थपरक ढङ्गबाट अभिव्यक्त गरेकी छन् । आस्थापरक भौतिकतावादी रचनात्मक शैली, आत्मीयता, सामाजिक, आर्थिक प्राकृतिक भावहरूले ओतप्रोत भएका व्यङ्ग्यात्मकता नै यस सङ्ग्रहका कविताले बोकेको मूल भाव हो ।

५.२.७ कथनपद्धति

संगीता गुरुङ यथार्थवादी कवि हुन् । जीवन भोगाइका क्रममा आएका, आफ्नै समाजका विषयवस्तुहरू र देखे भोगेका सत्य तथ्य, काल्पनिक कुराहरूलाई कविताको माध्यमबाट प्रस्तुत गरेको हुँदा यो कविता सङ्ग्रहको कथनपद्धति धेरै जसो 'म' पात्रको वरिपरिमा घुमेको हुनाले कवि प्रौढोक्ति कथन पद्धति रहेको छ :-

"जिवनरूपी शब्दको जालमा

जिउनुको उद्देश्य खोज्दै

भटकी रहेकी छु- म एक आत्मा ।" (म एक आत्मा, १)

प्रस्तुत उदाहरणमा कवि आफ्नो जिउनुको उद्देश्य खोजिरहेको छ र यिनले आफ्नो आत्मालाई भट्काई रहेका छन् त्यसैले यो कवि प्रौढोक्ति कथन पद्धति रहेको देखिन्छ ।

यसरी कविले आफ्नो घटनालाई विषयवस्तु बनाइए पनि यस सङ्ग्रहमा रहेका २७ वटा कविताहरू यसैमा सीमित रहेका छैनन् । यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कवितामा कवि निबद्धवक्ताप्रौढोक्ति कथनपदतिको पनि प्रयोग भएको छ । कवि गुरुङले आफ्ना जीवन भोगाइलाई मात्र विषयवस्तु बनाएकी छैनन्, अरूका देखेका कुराहरूलाई भोगेका कुराहरूलाई पनि विषयवस्तु बनाएर कविता सिर्जना गरेकी छन् :-

"तिमीलाई घुच्याई गर्न

आउदैन क्यारे यसैले त

तिमी सबैलाई एउटै छहारी

दिन्छौँ र उत्तिकै दिन्छौँ ।" (वृक्ष, २८)

प्रस्तुत उदाहरणमा कविले प्रकृतिमा भएका दृश्यहरूलाई कविता बनाएकी छन् । जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि समानभावले सबैलाई राख्न सक्ने, सबैलाई एकै किसिमको व्यवहार गर्ने उच्च भावको कल्पना गर्दै एउटा वृक्षको कहानीलाई प्रस्तुत गरेको हुँदा यहाँ कविले कवि निबद्धवक्ताप्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग गरेकी छन् ।

५.२.८ भाषा शैली

कवि गुरुङका **स्पर्श** कविता सङ्ग्रहको भाषाशैली सरल, सहज शब्दावलीले युक्त सामान्य बोलचालको भाषालाई मूल भाषिक संरचना बनाएकी छन् । सामान्य भाषामै पनि कविले विशिष्ट अर्थ अभिव्यक्त गर्ने उत्कृष्टताको निर्माण गरेकी छन् । यिनले प्राय : सबै कविताहरू गद्य लयमा संरचना गरिएकाले कविताको अर्थ सरल तरिकाले बुझ्न सकिने छन् । ग्रामीण भेगमा चलनचल्तीमा प्रयोग भएका शब्दहरूलाई मिलाएर आफ्ना कवितामा समावेश गरेकी छन् । व्यङ्ग्यात्मक, सहज स्वाभाविक शैली रहेका कारण सामान्य पाठकका लागि पनि सुपाच्य छन् । केही संस्कृत शब्दको प्रयोग र केही अंग्रेजी शब्दको प्रयोग भएको देखिए पनि कविताको भाषा दुर्वोध्य भने देखिएको छैन् :-

"तरुणाइ पछि बूढापा आए जस्तै
आउछ खसी काटेपछि
रगत आउँछ नी, हो
त्यसैगरी आउँछ, आउँछ नै
त्यसैले म त
के भन्छु भने
बाचुन्जेल एक अर्काको सबैको
स्पन्दनहरू सुन्दै गरौं
भावनाहरू बुझ्दै गरौं न, हुदैन ।" (शास्वत सत्य, ५२)

प्रस्तुत उदाहरण गद्यलयमा रचिएको छ र यी पङ्क्तिहरू सरल, सरस र सुवोध छन् ।

"इम्पोर्टेड सामानले सजिएको

तिम्रो आकृति मलाई इर्ष्याउन

मेरो अगाडि उभिएकी

हिउँ झैं कँचन मेरो रोगन

तिम्रो पोतिएको अनुहार

कृपया मेरो अगाडि नल्याऊ ।" (सखी के विचार छ ?, ११)

गुरुङका यस सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरूको भाषाशैली सरल रहेको छ ।

५.२.९ निष्कर्ष

कवि संगीता गुरुङको **स्पर्श** कविता सङ्ग्रह कविता कृतिको रूपमा पहिलो प्रकाशित सङ्ग्रह हो । वि. सं. २०४७ सालमा प्रकाशित गरेकी गुरुङले यस सङ्ग्रहमा सामाजिक जीवन, आर्थिक विषमता, संस्कृति, नारीप्रति सदभाव, प्रकृतिचित्रण काल्पनिक जीवन भोगाइहरूलाई विषयवस्तु बनाएकी छन् । विगत र वर्तमानको अनुभवबाट सुन्दर भविष्यको परिकल्पना गर्नु नै यस सङ्ग्रहको उद्देश्य रहेको छ । बहुमुखी प्रतिभाका धनी कवि गुरुङको काव्य शैलीमा केही मौलिक विशेषता रहेको भेटिन्छ ।

स्पर्श कविता सङ्ग्रह गद्यलयमा रचिएका भए पनि सरल, सुवोध र श्रुतिमधुर छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू छन्दमुक्त हुनुका साथै सरल र सटिक बिम्ब र प्रतीकहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरू सरल तरेलीमा बगेको छ । कवि गुरुङ आफ्नो बौद्धिक क्षमतालाई भ्याएसम्म प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । मिहिनेत र परिश्रमबाट नै जीवनलाई गन्तव्यसम्म पुऱ्याउन सकिन्छ भन्ने कर्मवादी सन्देश पनि गुरुङका यस सङ्ग्रहका कवितामा पाइन्छ । यिनका कतिपय कवितामा तीव्र वैचारिकताको प्रस्तुतिका कारण कलात्मक ह्रास भएको पनि पाइन्छ । समग्रमा भन्दा छन्दमुक्त ढाँचामा लेखिएका यिनका गद्यकविता पनि लयात्मक र गुणयुक्त छन् ।

५.३ स्पन्दन कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०५८) को अध्ययन

स्पन्दन कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०५८) कवि संगीता गुरुङको **स्पर्श** कविता सङ्ग्रह पछिको यो दोस्रो कविता सङ्ग्रह हो । यस कविता सङ्ग्रहमा जम्मा ४५ वटा कविताहरू

सङ्ग्रहीत छन् । यस सङ्ग्रहमा कवि गुरुङले २०५८ जेठ १९ गतेको राजपरिवारमा भएको अकल्पनीय संवेदनशील दुर्घटनाले नेपाल राष्ट्रमाथि परेको पीर, मर्का, व्यथा वा असह्य वेदनाले छट्पटिएका भावहरू व्यक्त गरेकी छन् । यस्तो हृदय छुने मार्मिक दुर्घटनासँग सम्बद्ध भएर कविको सुकोमल हृदयबाट बाहिर कवितावलीमा प्रस्फुटिन भएको देखिन्छ । यही दुर्घटनालाई नै कविले मूल विषयवस्तुमा राखी **स्पन्दन** शीर्षक दिएर कविता सङ्ग्रह प्रकाशन गरेकी छन् ।

५.३.१ शीर्षक

कवि गुरुङले पीडा र वेदनाले दिएको संवेगात्मक भाव नै **स्पन्दन** हो । २०५८ जेठ १९ गतेको राजपरिवारमा भएको अप्रत्याशित, हृदयविदारक दुर्घटनाले आम नेपाली लगायत विश्व इतिहासमा नभएको अकल्पनीय दुर्घटनालाई स्वैरकल्पनाको मिठो प्रयोग गरी **स्पन्दन** शीर्षक दिएर कविता सङ्ग्रह निकालेकी छन् । त्यसैले वास्तविकतासँग मेल खाने हुनाले नै यसको शीर्षक स्पन्दन चयन गरिएको हो ।

५.३.२ विषयवस्तु

संगीता गुरुङको **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहको विषयवस्तु जेठ १९ गते राजदरवारमा घटेको रहस्यमयी जघन्य अपराधिक घटनालाई लिइएको छ । गुरुङले स्व.राजा वीरेन्द्र र स्व. रानी ऐश्वर्यप्रति वा राजपरिवारप्रति अगाध आस्था एवम् सम्मान रहेको कुरा हरेक कवितामा व्यक्त गरेकी छन् । यस्तो जेठ १९ गतेको दारुण घटनालाई कविले मूल विषयवस्तु बनाएर **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह प्रकाशन गरेकी देखिन्छ । यस्तो भयानक, आततायी घटनाले प्रत्येक नेपालीको मन रोएको साथै नेपाली गाउँ, कुना कन्दरा, हिमाल, पहाड, वन, जंगल, भीर पाखा, नदी झरनाले पनि दुःख मनाएको भन्दै प्रकृतिको मानवीकरण गरेकी छन् । कवि गुरुङलाई यस्तो हृदयविदारक घटनाले भतभती पोलेको हुँदा यिनी भित्रको सुषुप्त चेतना कवितामा व्यक्त गर्दै ४५ वटा कविता बाहिर ल्याएकी छन् र यही ४५ वटा कविताहरू भित्रको हर्ष, विस्मात, पीडा, प्रसन्नतानै यस सङ्ग्रहको विषयवस्तु हुन् ।

क) देशभक्तिको भावना

राष्ट्र र राष्ट्रप्रमुखका हैसियतमा शाहवंशीय तत्कालीन राजा वीरेन्द्रको वंश विनाशको घटनालाई मार्मिक, वस्तुगत र यथार्थपरक ढङ्गले राष्ट्रियता र राष्ट्रभावप्रति ओतप्रोत भएर आएका सम्पूर्ण अभिव्यक्तिहरूको संगम नै **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह हो ।

गुरुङले यस कविता सङ्ग्रहमा हाम्रा प्यारा राजा र रानीले देशलाई अत्यन्तै माया गर्ने र देशमा केही समस्या आइपरेमा सहन नसक्ने प्रजावात्सल राजारानीको दुःखद र दुर्घटित अवसानको संवेदनामय घडीलाई समातेर शोकलाई आफ्नो सिर्जनामा यसरी व्यक्त गरेकी छन् :-

"फुर्सद पाएको बेला दुख्छ, यस बाहेक
देशलाई चोट लाग्न थाल्यो भने
आफूलाई भुलेर देशको लागि दुख्छ
जिन्दगीको पराकाष्ठालाई लत्याएर
इतिहासको पराकाष्ठालाई रोक्न दोडिन्छ
र खोज्न थाल्छ देशलाई सन्चो हुने
मलहम ।" (देश नदुखोस, ५१)

माथिका पङ्क्तिहरू राष्ट्रियताका गहकिला उदाहरण हुन् । आफ्ना वास्तविक जीवनसँग आइपर्ने सम्पूर्ण इच्छा र आकडक्षा र उतार चढावहरूलाई कुण्ठित गर्दै देश र जनताप्रति आइपरेका सम्पूर्ण समस्याहरू समाधानका लागि दिनरातै तल्लिन रहने शाहवंशीय राजा वीरेन्द्र आफूभन्दा देश र जनताको हित र भलाईका लागि दृढ रहने व्यक्तित्व थिए भन्ने प्रस्तुत पङ्क्तिहरूको भाव हो ।

ख) युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति र सहज चेतनाको भावना

कवि संगीता गुरुङले यस कविता सङ्ग्रहमा नेपालको तत्कालीन सम र विषम परिस्थितिको अवस्थालाई दर्साउँदै जीवन र जगत्को यथार्थलाई प्रस्तुत गर्दै आम नेपालीले हाम्रा राजारानीप्रति देखाएको आस्था, प्रतिष्ठालाई उजागार गरी जीवनमा कहिल्यै नमेटिने पीडाहरूको अकल्पनीय यथार्थ र वस्तुपरक अभिव्यक्तिको पीडाबोध गराएकी छन् । जुनसुकै पार्टी र वादी भएता पनि आफ्ना व्यवहार समदृष्टि र समभाव राख्ने राजाको रूपमा चित्रण गरेकी छन्:-

"तिमीले कहिल्यै
जनतासँग केही मागेनौ
तर आज
तिमीले नभनी कनै
तिम्रो झोली भरिएको छ
जनताका मायाको आँसुले
आज तिम्रो झोली
भ्याल्लै भरिएको छ।" (कलियुगका कर्ण जस्तै थियौं तिमी, ५४)

प्रस्तुत हरफहरू निस्वार्थ भावले देश र जनताप्रति समर्पित हुदा हुदैं, आफ्नो चाहनालाई थाती राख्दै देश र जनताका लागि विना स्वार्थ खटिरहने, डटिरहने राष्ट्रसेवक र राष्ट्रप्रमुखका हैसियतमा जनतामाझ उदाएका लोकप्रिय राजा वीरेन्द्रलाई देश र जनताले दिइएको अगाध श्रद्धा र भक्तिले आफ्नो सम्पूर्ण कुराहरू भरिभराउ भएको भन्ने र राष्ट्रले दिएको विशिष्ट पहिचानको आधारमा निस्वार्थ भाव भएका राजा हुन भन्ने विचारहरूको सटिक ढङ्गबाट गुरुङले प्रंस्तुत गरेकी छन् । समयसापेक्ष ढङ्गले चल्न सक्ने परिस्थिति अनुकूल समस्याको निराकरण गर्न सक्ने. क्षमता भएका तत्कालीन राजा वीरेन्द्र नहुँदा आम नेपालीहरू रोएर यिनको झोली भरिएको छ भन्ने भावहरू प्रस्तुत गरेकी छन् ।

"आज हाम्रो मुटुमा ज्वालमुखी दन्केको छ
पानी पानी पानी होइन प्यारा राजारानी
चाहिएको छ।" (मुटुमा ज्वालामुखी, १८)

प्रस्तुत हरफहरूले आफ्नै किसिमका भावना र लवजहरूलाई मुखरित गर्न खोजेका छन् । विषम राजनीतिक परिस्थिति खस्कदो आर्थिक अवस्थाका बीच नेपाललाई विश्व समुदायमा शान्ति क्षेत्र घोषणा गर्न प्रस्ताव गर्ने राजा वीरेन्द्र हुन् त्यसैले आजको विश्वमा हत्या हिंसा अत्याचारका विरुद्ध संघर्ष भइरहेका बेला नेपाल जस्तो सानो देशलाई शान्ति क्षेत्र घोषणा गर्ने दृढ ईच्छाका साथ लागिपरेका राजारानीको अभाव हिजो जति थियो आज त्यो भन्दा वढी नै आवश्यकता परेको छ, त्यसैले राष्ट्रप्रेमी जनउत्तरदायी र यथास्थितिको

सहज समाधान गर्न सक्ने राजारानीको सबैलाई खाचो परेको छ भन्ने विचार प्रकट गरेकी छ ।

ग) नारी प्रति सम्मान

कविले नारीलाई यस संसारकी सृष्टि हुन् शक्तिशाली देवी हुन भनेकी छन् । यस सङ्ग्रहमा रानी ऐश्वर्यको गुनगान गरेकी छन् साथै नेपालको आमा भनेर सम्बोधन गरेकी हुँदा रानीलाई आफ्नो सन्तानहरू प्रति वा जनताहरूप्रतिको मायाभाव रहेको र राजालाई सधैँ हातमा हात मिलाई अगि बढ्न साथ दिने नारीका रूपमा लिएकी छन् । गुरुङले कुनै पनि नारीले चाहे भने जस्तोसुकै विषम परिस्थिति पनि सरल तरिकाले निर्वाह गर्न सक्छिन् र नारीविना कुनै कार्य सफल पार्न जटिल हुने यथार्थपरक भावहरू यसरी व्यक्त गरेकी छन् :-

"तिमीले राजाको मन त
आफ्नो बनायौँ नै
प्रजाको साहित्यिक मनमा पनि
स्थान ओगट्यौ
हरगाउँ हरगोठ छुन
राजालाई मात्र पठाएनौ
आफू पनि सँगै धायौँ
हरेक उकाली ओरालीहरूमा ।" (विदुषी रानीको सम्झनामा, ५८)

माथिका कविताका हरफहरूमा हरेक पुरुषहरूका लागि नारीको अस्तित्व उच्च रहने र हरेक पाइलाहरूमा साथ दिने सहनशील, लगनशील पात्रका रूपमा नारीलाई उभ्याएकी छन् । यहाँ कवि गुरुङले राजा वीरेन्द्रका अर्धाङ्गिनी रानी ऐश्वर्यले हरेक पाइला पाइलामा साथ दिदै हिडेकी थिइन् र हरेक नेपाली जनताको मनमा अटाउन सफल भएकी ममतामयी रानी सबै जनतालाई असाध्यै माया गर्ने हरगाउँ हरगोठहरूमा आफ्ना पतिका साथ दिदैँ प्रत्येक नेपालीमाझ पुग्ने हाम्रा ममतामयी रानी आज यस संसारमा नहुँदा सबैको मन रोएको छ र साहित्य सिर्जना गर्न कविलाई बाध्य बनाएकी छन् भन्ने भावहरू प्रस्तुत गरेकी छन् ।

घ) मानवतावादी चिन्तन

मानिस मानिसबीच मेलमिलाप र मित्रताको भावना हुनुपर्छ मान्छेले मान्छेलाई मान्छेकै जस्तो व्यवहार गर्नुपर्छ । धनी, गरिब, सानाठूला वर्ग र जात जातिबीच विभेद नगरी एक अर्कामा सहयोगको भावना लिएर अघि बढ्नु पर्छ । एकताको पाठ सिकेर हातमा हात, काँधमा काँध मिलाएर दुःखीप्रति सहयोगी नै मानवतावादी चिन्तन हो । त्यसैले कवि संगीता गुरुङ आफ्ना विचारहरूलाई यसरी व्यक्त गर्छिन् :-

"कर्तव्यवोधले धपक्क बलेको
नेपाली मायले निथ्रुक्क रुझेको
कस्तो स्नेही मन
जनताले चाहे जति दिने
भो भैगो कहिले नभन्ने
कस्तो उदार मन ।" (सगरमाथा जत्रै तिम्रो, २०)

माथिका हरफहरमा हाम्रा प्यारा राजाले प्रजाहरूप्रति देखाएको मानवतावादी चिन्तन हो । यिनले नेपाली जनतालाई असाध्यै माया गर्ने र राज्यका स्रोत भनेका जनता नै हुन भन्ने सिद्धान्त बोकेका सबैलाई समान व्यवहार गर्ने प्रजाका दुःख सुखका लागि जस्तोसुकै कठोरता साध्न पनि पछि नपर्ने राजा छलफल, सल्लाहमार्फत जनताका समस्याको निकास निकाल्ने विशाल हृदयका खानी हुँदा हुँदै पनि जनताका अनेक भावनाहरूमा तरेली खेल्दै मनमस्तिष्कमा सजिएर राष्ट्रको शिर उचो राख्न सदा तत्पर रहने गर्दथ्यो । जनभावनाको उच्च कदर गर्ने स्वभावका साथै उदार मन भएका हाम्रा राष्ट्रपिता हातेमालो गर्दै राष्ट्र विकासमा जनताको सधैभरि साथ रहने गर्दथे भन्ने विचार नै यस पङ्क्तिको मूल आशय हो ।

ङ) प्रकृति चित्रण

यस सङगालोमा सङ्कलित कविताहरूमा प्रकृतिक विषयवस्तु पनि समावेश गरेको पाइन्छ । कवि गुरुङले आफ्नो ठाउँ रुम्जाटारको ठोट्ने र सिस्ने खोला, पहाड, उकाली ओराली र प्रकृतिको मनोरम स्वरूपलाई कवितामा व्यक्त गरेकी छन् । चर्को घाम, वर्षात,

निलाम्य आकाश, विजुली चम्किने जस्ता प्रकृतिको चित्रण गर्दै, प्रकृति र राजाबीचको सुमधुर सम्बन्धलाई पनि कविले सहज शैलीमा प्रस्तुत गरेकी छन् :-

"रुम्जाटारको काखमा थकाइ सुस्ताएर

झ्याउरे गीत गाएका थियो रे

सिस्ने र ठोट्नेको कलकल तरङ्गमा

तिमी वेसरी हाँसेको थियो रे

अलि तल झरेर उकाली चढेपछि

अर्को बास बस्दा

अँजुली भरिको मकै र आलु

आफ्ना सहयात्रीहरूलाई बाँडेर

तिमी त्यसै अघाएका थियो रे" (रुम्जाटारलाई गर्व छ, ५५)

यी हरफहरूमा कविले कविता सिर्जनाका लागि आफ्नै ग्रामीण क्षेत्रका गाउँघरमा राजा गएका र त्यहाँका खोला नाला, उकाली ओरालीमा मकै र आलु खादै थकाई मार्दै हिडेका, त्यहाँको मनोरम वातावरणले राजाको मन प्रसन्न भई त्यसै अघाएका थिए भन्ने प्रकृतिको चित्रण गरेकी छन् ।

च) सामाजिक पक्ष

कवि संगीता गुरुङ यथार्थवादी कवि हुन् । यिनले समाज, देशमा भएको यथार्थ घटनाहरूलाई आफ्नो कवितामा प्रस्तुत गर्ने कवि हुन् । यस **स्पन्दन** सङ्ग्रहमा जेठ १९ गते. राजपरिवारमा भएको दुःखद घटनाका साथै सामाजिक जीवनमा पर्न गएको पीर मर्काहरू छट्पटीहरू प्रस्तुत गरेकी छन् । देशमा भएको यस्तो विकराल डरलाग्दो दुर्घटनाले समाजमा कति असर पुऱ्याएका छन् भन्ने तर्क प्रस्तुत यस कविता सङ्ग्रहमा गरेकी छन् । राजा हाम्रा देशका राष्ट्र पिता हुन् र जुन राष्ट्रपिता नै छैनन् त्यो देशको अवस्था के हुन्छ र हामी जनताको के हाल भएको हुनेछ भन्ने मार्मिक शब्दहरू सिर्जनामा उतारेकी छन् ।

"तिमीले कहिल्यै

जनतासँग चाहेनौ

मलाई त्यो चाहिन्छ

तिमीले सधैँ

जनतालाई भन्यौ

अझ के चाहिन्छ

सवैधानिक राजतन्त्र चाहिन्छ

जनतमा रहेको सार्वभौमिकता चाहिन्छ ?" (कलियुगका कर्ण जस्तै थियौ तिमी, ५४)

यस हरफहरूमा कवि गुरुङको राजाले जनताप्रति देखाएको माया, प्रेम, सदभाव, वा प्रजावत्सल्यमा सधै लागि पर्ने र जनताको हितमा लागिपर्ने जनताप्रति आइपर्ने अन्याय अत्याचारको विशेष महत्व दिई त्यसको समाधान गर्ने प्यारा राजा समाजमा भएका गरिब दुःखीहरूप्रति यिनको सधैँ सदभाव रहने राष्ट्रसेवक हुन भन्ने यस हरफहरूबाट कविले प्रस्तुत गरेकी छन् ।

५.३.३ संरचना

संगीता गुरुङको **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहका कविताहरूलाई संरचनागत रूपमा हेर्दा जम्मा ४५ वटा कविताहरू यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित छन् । प्राय जसो कविताहरू मझौला खालका छन् त कुनै कविता लामा खालका छन् । कम्तिमा १३ हरफदेखि ६५ हरफसम्म फैलिएका कवितामा २ हरफको एक अनुच्छेद छ भने सिङ्गै ६५ हरफसम्मकै एउटै कविताको एउटै अनुच्छेद बनाएकी छन् । गद्यलयमा संरचित कविताहरू प्राय : संक्षिप्त आयाममा संरचित गरेकी छन् । श्रीमती सुनीता गुरुङ प्रकाशक रही प्रकाशित भएको यस सङ्ग्रहको बाहिरी बनोट मझौला आकारको छ । आवरण पृष्ठबाहेक ६९ पृष्ठमा संरचित यो कविता सङ्ग्रह वि.सं २०५८ सालमा प्रथम संस्करणको रूपमा प्रकाशित भएको कविता सङ्ग्रह हो । लघुतम र लघुका साथै लामा आकारमा संरचित भएका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा परिपुष्टता र सुसङ्गठितता पाइन्छ । यस सङ्ग्रहको समग्र अध्ययन गर्दा तत्कालीन शाहवंशीय राजदरबार हत्या काण्डबाट आम नेपाली लगायत विश्वमानै दुःखदपूर्ण

घटना भएको र यस घटनाले सबै नेपालीहरू रोएको, पीडाले छटपटाएको कुराहरू व्यक्त गरेकी छन् ।

५.३.४ प्रतीक/बिम्बयोजना

कवि गुरुङले **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहमा नेपालको राष्ट्रपिताका परिवारमा भएको अकल्पनीय, संवेदनशील दुर्घटनाले नेपालीलाई मात्र द्रवीभूत पारेन, नेपाली गाउँ, कुना, कन्दरा, हिमाल, पहाड, वन जङगल, भीर पाखा, नदी झरनाले पनि दुःख मनाएको आभास कविताहरूमा व्यक्त गरेकी छन् । यस कविता सङ्ग्रहमा कविले विभिन्न प्रतीक बिम्बहरूको प्रयोग यसरी गरेकी छन् :-

"अलि अलि चाउरी पर्न थालेको

आधाउधी कपाल पनि फुलेको

आफ्नो पाको छोरो गुमाउँदा

आमा तिमी कति रोयौ होला !

आफ्नो नम्वरी सुन जस्तो छोरो गुमाउँदा

आमा तिमी कति रोयौँ होला ।" (आमा तिमी कति रोयौँ होला, ३१)

प्रस्तुत उदाहरणमा आमा र छोरालाई प्रतीकको रूपमा उभ्याएकी छन् । यहाँ एउटी वृद्धा आमा, अबोध आमा आफ्नो लक्का जवान होनहार छोरा गुमाउँदा आमालाई असह्य पीडाबोध भएकी छ र आमा, शब्दले यो देश नेपाल र नेपाली जनतालाई बुझाउँछ र छोरा शब्दले यो देशको राष्ट्रपिता राजालाई प्रतीकका रूपमा उभ्याएकी छन् । कवि गुरुङले हाम्रो देश नेपालको राष्ट्रपिता नै नहुँदा वा गुमाउनुपर्दा नेपालमा नेपाली जनतामाथि परेको पीडा, वेदनालाई मार्मिक ढङ्गबाट विभिन्न बिम्ब प्रतीकहरू प्रयोग गरी प्रस्तुत गरेकी छन् । 'नम्बरी सुनजस्तो' भन्ने बिम्बले राजा वीरेन्द्रको विशिष्टतालाई झल्काएको छ ।

५.३.५ लयविधान

कवि गुरुङका **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहका कविताहरू मार्मिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कविताको लयात्मकतालाई गम्भीर र तीव्र बनाएको छ । यस सङ्ग्रहका सबै कविताहरू गद्यलयमा संरचित छन् । जसबाट मुक्त लयको सुन्दर निर्माण भएको छ :-

“राजा वीरेन्द्रले

सबै जनतालाई समान रूपमा

आफ्नो छहारी दिएका थिए

ती चाहे प्रजातन्त्रवादी हुन्

चाहे साम्यवादी हुन्

अथवा माओवादी नै

किन नहुन् ” (श्री ५ वीरेन्द्र र रुख ५७)

कवि संगीता गुरुङका कवितामा शोक छ, वेदना छ, सहानुभूति छ, राष्ट्रप्रेम छ, राजभक्तिको प्रवाह छ, त्यति मात्र होइन आफैलाई आश्वस्त पार्ने प्रतिभा र अभिव्यक्ति क्षमता पनि छन् त्यसैले यिनका कविता छोटा भएर पनि हृदयस्पर्शी छ, चस्सचस्स छुने खालका कविताहरू रचना गरेकी छन् । गद्यलयमा रचना भएको प्रस्तुत हरफहरूमा सुन्दर मार्मिक, श्रुतिमधुर कविता छन् । यहाँ चौथो हरफको अन्तिम शब्द र सातौं हरफको अन्तिम शब्द मिलेर आएकाले यहाँ अन्त्यानुप्रास छ । यसरी गुरुङका कविताहरू श्रुतिमधुरता रहेका पाइन्छ ।

५.३.६ भावविधान

गुरुङका यस कविता सङ्ग्रहका भाव भनेकै जेठ १९ गतेको दुःखद, कारुणिक राजवंशको विनाशबाट प्रत्येक नागरिकमाथि पर्न गएको पीर, व्यथा, सहानुभूति र सबै नेपाली जनताहरू रोएको, छटपटिएको विषयवस्तु नै यसको मूल भाव रहेका छन् । यस्तो अकल्पनीय दुघर्टनाले समस्त प्राणी लगायत मानिसहरूको भोक, तिर्खा, निद्रा समेत हराएको कति असह्य वेदनाले आत्महत्यासमेत गरेको र राजभक्तिमा रमाउने सबैलाई पिरोलेको यथार्थ घटनालाई मार्मिक ढङ्गले भावनाको तरेलीमा कवि संगीता गुरुङ बगेकी छन् । आफ्ना वास्तविक जीवनसँग आइपर्ने सम्पूर्ण इच्छा र आकाङ्क्षाहरूलाई कुण्ठित गर्दै देश र जनताप्रति आइपर्ने सम्पूर्ण समस्याका समाधानका लागि दिनरातै तल्लिन रहने शाहवंशीय राजा वीरेन्द्र जनता र देशको भलाईका लागि दृढ रहने व्यक्तित्व थिए भन्ने भावहरू कविले व्यक्त गरेकी छन् :-

"कति रात गएँ

आखामा निद्रा छैन

कति छाक गए

भोक पनि मीठो लाग्दैन

देश अत्यन्तै पीडामा दुखिरहेछ

म, देशको पीडामा दुखिरहेछु ।" (अब म आराम भोग्दिन, ३४)

प्रस्तुत हरफहरू मार्फत कविले ठूलो पीडा र आर्तनातबिच भोग्नुपरेका दिन र रातहरूको सटिक र सरल भावहरूमा चित्रण गरेकी छन् । यस्ता विषम्परिस्थिति भोग्नुपर्दा आम जनताको मानसपटलमा आइपर्ने शंका र उपशङ्काले गर्दा भोग र निद्रा हराएका तमाम नेपाली जनताहरूको दुखाई देशले भोग्नुपरेको असहज स्थितिका कारणले देश दुखिरहेका वेला आइपरेका विभिन्न समस्याहरू यथार्थपरक ढङ्गबाट व्यक्त गरेकी छन् ।

५.३.६ कथनपद्धति

कवि संगीता गुरुङ यथार्थपरक कवि हुन् । जीवन भोगाइका क्रममा देखेका, सुनेका, सुख-दुःख घटनाहरूलाई आफ्नो सिर्जना मार्फत व्यक्त गर्ने कवि हुन् । कविले आफूले भोगेका, देखेका दृश्यहरूलाई कल्पनामा डुबेर कवितामा उतार्छिन् । यिनलाई यस्तै भयो जेठ १९ गतेको घटनाले कविको मनलाई छोयो र कविका हृदयमा परेका छाप, शोक, र वेदना कवितामय अभिव्यक्तिमा प्रस्फुटित गराइन् । कविले राजा वीरेन्द्रको राजपरिवारमा भएको असमायिक दुघर्टनाको स्वरूपलाई विषयवस्तु बनाएको हुँदा यस सङ्ग्रहका कविताहरू कवि निबद्धवक्ता प्रौढोक्ति कथन पद्धतिको प्रयोग गरेकी छन् ।

"हो, तिमी निकै आँटी थियौ

हो, तिमी निकै बौद्धिक थियौ

तिमी अति नै प्रजातान्त्रिक थियौ

जनतालाई तिमी साह्रै माया गर्थ्यौं

यो मेरै कर्तव्य हो भनी ठान्थ्यौ

जनता भनेपछि तिमी हुरुक्क हुन्थ्यौं ।" (जोश र होश भएका थियौ, ५६)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले राष्ट्रपितालाई निकै साहसी, वलवान, तीक्ष्ण बुद्धि भएको र नेपाली जनतालाई अगाध माया गर्ने प्रजावात्सल्य थियौँ र जनताका समस्याहरू आफ्नै समस्या हो भन्ने, जनता प्रति मरिहत्ते हुने राष्ट्रपिता थियौ भनेर कवि गुरुङले राजाको गुनगान गाएकी हुनाले यस पङ्क्तिका कविता कविनिवद्धवक्ता प्रौढोक्ति कथन पद्धतिको प्रयोग गरेकी छन् ।

५.३.८ भाषाशैली

कवि संगीता गुरुङका **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रहको भाषाशैली अत्यन्तै मार्मिक, घतलाग्दो, सरल, सहज शब्दावलीबाट निर्माण गरेकी छन् । कोमल, मार्मिक शब्दावलीको प्रयोगले कवितामा काव्य सौन्दर्य बढाएका छन् । सहायक क्रियाको अध्याहार गरेर एकातिर वाक्यको बुनोटलाई कसिलो र छरितो बनाएकी छन् भने अर्कातिर अर्थगत विशेष सङ्केत पनि दिन खोजेकी छन् । धेरैजसो ठाउँमा पदक्रम मिलेकै भए पनि ठाउँ ठाउँमा भाषिक विचलन र आवृत्तिको पनि प्रयोग गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहको भाषाशैली सरल, सहजका साथै सामान्य भाषामै पनि कविले विशिष्ट अर्थ अभिव्यक्त गर्ने उत्कृष्टताको निर्माण गरेकी छन् । प्रायः सबै कविताहरू गद्य लयमा संरचित गरिएकाले कविताको अर्थ सरल तरिकाले बुझ्न सकिने छन् । व्यङ्ग्यात्मक, सहज स्वाभाविक शैली रहेका यस **स्पन्दन** सङ्ग्रह सामान्य पाठकका लागि पनि बुझ्न सजिलो हुने खालका कविताहरू सिर्जना गरेकी छन् ।

"हे राजा !
जब तिमी गयौ
समात्ने हाँगो
हराए जस्तो लाग्यो
हे राजा !
जब तिमी गयौ
साँच्चिकै अनाथ
भए जस्तो लाग्यो
आफ्ना प्यारा प्रजा छाडेर
कहाँ गयौँ ?" (एकचोटी फेरी आउ, -१५)

यी हरफहरूमा हाम्रो देश नेपालका राष्ट्रपिता नहुँदा आम नेपाली जनताहरूको समाउँने हाँगो भाँचिएको र उनीहरु अनाथ भएका छन् भन्ने भावहरू प्रस्तुत गरेकी हुँदा गद्यलयमा रचिएको यो कविता सरल, सरस, र सुवोध छन् ।

५.३.९ निष्कर्ष

कवि संगीता गुरुङको **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह कविता कृतिका रूपमा दोस्रो प्रकाशित सङ्ग्रह हो । वि.सं. २०५८ सालमा प्रकाशित गरेकी गुरुङले यस सङ्ग्रहमा २०५८ जेठ १९ गते शुक्रवार राति ९ बजेको अप्रत्यासित, अकल्पनीय, त्रासदीपूर्ण, महादुःखद् राजपरिवारमा भएको वंशविनासको घटनालाई मूल विषयवस्तु बनाएकी छन् । गुरुङ यस्तो हृदयविदारक घटनाले पीडाबोध भई, उकुसमुकुस भई **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह सिर्जना गर्न पुगिन् । यस सङ्ग्रहमा ४५ वटा कविता सङ्कलित छन् सबै कविताहरू गद्यलयमा रचना भएता पनि अत्यन्तै मार्मिक, सरल, सहज खालका छन् । सबै नेपाली जनताहरूले आफ्नो राष्ट्रपिता लगायत ममतामयी रानी राजपरिवारका अन्य सदस्यहरू गुमाउँनु पर्दा सबै नेपाली जनताहरू रोएको, भोक, तिर्खा, निद्रा हराएको र यस घटनाले राजभक्तिले प्रेरित सचेत नेपालीलाई द्रवीभूत पारेको, नेपाली गाउँ, कुना, कन्दरा, हिमाल, पहाड, वनजङ्गल, भीर-पाखा, नदी, झरनाले पनि दुःख मनाएको आभास गुरुङले यस कविता सङ्ग्रहमा व्यक्त गरेकी छन् । गुरुङले प्यारा राजालाई फर्कन आग्रह समेत कवितामा गरेकी छन्, किनकी प्रजावत्सल्य राजा नहुँदा प्रजाहरू सहारा विहीन भएको, समाउने लठ्ठी भाँचिए जस्तै भएको भन्ने यस्ता मार्मिक शब्दहरूले ओतप्रोत भएर कविता सिर्जना गरेकी छन् । साथै उनले आम नेपालीले आँसु झार्नु अपशोच मान्नु सामान्य भएको, उक्त घटनाका कारण सिङ्गो नेपाल मात्र होइन, सारा विश्व पनि आश्चर्यचकित भएको थियो, सबै नेपालीको मनमा यस डरलाग्दो दुर्घटनाले उथलपुथल मच्चाइरहेको भावनाहरू व्यक्त गरेकी हुन् ।

कवि गुरुङले यस कविता सङ्ग्रहमा राजालाई निस्वार्थ भावले देश र जनताप्रति समर्पित हुने, जनताका लागि विना स्वार्थ खटिरहने, जनतालाई असाध्यै माया, श्रद्धा गर्ने, नेपाल जस्तो सानो देशलाई शान्तिक्षेत्र घोषणा गर्ने दृढ इच्छा भएका राष्ट्रप्रेमी, जनउत्तरदायी राजाको अभाव हुँदा यहाँ कर्फयु पनि देख्न भोग्न बाध्य भएको, उनको अभावमा असह्य पीडाहरू सहनुपरेको जस्ता यथार्थ कुराहरूको चित्रण गर्दै राजारानीको आवश्यकता सबैलाई परेको छ भन्ने भावहरू प्रस्तुत गरेकी छन् । आफ्ना इच्छाहरू कुण्ठित गर्दै देश र जनताप्रति आइपरेका सम्पूर्ण समस्याहरू समाधानका लागि दिनरातै तल्लिन

रहने शाहवंशीय राजा वीरेन्द्र आफूभन्दा पनि देश र जनताको हित र भलाइका लागि दृढ रहने व्यक्तित्वको अभाव छ भनी गुरुङले यस सङ्ग्रहमा सटिक ढङ्गबाट व्यक्त गरेकी छन् ।

५.४ देशको मायामा कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०५८) को अध्ययन

संगीता गुरुङको **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रह तेस्रो कविता सङ्ग्रह हो । यस कविता सङ्ग्रहमा जम्मा ४० वटा कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । गुरुङको यस कविता सङ्ग्रहमा विभिन्न कुराको अभिव्यक्तिका साथै उदात्त कल्पनाका अनुभूतिहरू पाउन सक्छौं, स्वदेशको दर्शन, प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन, देशको माटोलाई पूजा गर्नु पर्ने, उज्यालो भविष्यको परिकल्पना, देशलाई जोगाइराख्न हामी सबैलाई आह्वान गरेको विषयवस्तुहरू समेटिएकी छन् । काव्य रचनाको गतिमा सजीवता छ । यिनको भाव जगत्मा शक्तिशाली सत्ता र जीवनवादी महत्ता छ । यिनको कवितामा देशप्रति देखाएको सहानुभूति, वीर गोर्खालीको देश, युगीन सामाजिक राजनैतिक जनजीवनमा व्याप्त चाकडी आदि कवितात्मक वान्कीमा ढालेकी छन् । कविको कविता सङ्ग्रह आकारमा, भावमा भाषामा कविताहरू प्रगीतात्मक संरचनामा आवद्ध छन् ।

जब कविलाई चारैतिरको परिवेशले घच्घच्याउँछ, तब जीवनको सुख-दुःख, हर्ष, विस्मात्, विकृति विसङ्गतिलाई कविता मार्फत अभिव्यक्त गर्छन् । बाह्य समाजको विषम् परिस्थितिले यिनी मर्माहित हुन्छन्, आकुल व्याकुल हुन्छन्, यही अस्तव्यस्तता उद्वीग्नतामा यिनको सन्तप्त आत्माले युगीन अभिव्यक्ति गर्दछ, कविका यी अभिव्यक्तिमा कहीँ सामाजिक यथार्थको सङलोरूप फेला पार्न सकिन्छ, कहीँ कोमल भावना फुर्दछ, कहीँ मानवीय प्रेम मग्मगाउँछ, कहीँ सुदूर भविष्यको परिकल्पना गर्छन् यही अनुभूतिहरूबाट कविता सिर्जना गर्छन् । गुरुङका कवितामा पनि यही अनुभूतिहरू भेटिन्छ । कवि गुरुङले यस सङ्ग्रहमार्फत आफ्नो देशको प्रशसा गर्दै अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन समाप्त भएरै छाड्नु पर्ने दृढता व्यक्त गरेकी छन् । प्रकृतिको मानवीकरण, स्वच्छन्दतावादी काव्य प्रकृतिको अनुसरण, देश र जातिको संवाहक भएको पाइन्छ । कवि गुरुङका कविताहरू राष्ट्रिय जीवनका विविध पक्षमा बोल्छन् ।

५.४.१ शीर्षक

कवि गुरुङले यस सङ्ग्रहमा विश्वको नमुना राष्ट्रका रूपमा प्राकृतिक सौन्दर्यताले भरिपूर्ण हाम्रो देश नेपाल विश्वसमुदायका माझ साच्चिकै मनमोहक लोकप्रिंय हुँदा हुँदै पनि

जन्म र जन्मभूमिको अगाध स्नेह, श्रद्धा भक्ति र माया सम्पूर्ण प्राणी जगत्लाई हुन्छनै तसर्थ कविले **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रहमा यही मनमोहक, मनोरम परिदृश्यलाई अगाध माया गर्नुपर्छ, यो देशको शान उच्च बनाउनुपर्ने, वीरहरूलाई श्रद्धा भाव दर्साएकी हुँदा यस कविता सङ्ग्रहको शीर्षक **देशको मायामा** चयन गरेकी छन् । शीर्षक अनुसार कविताहरूको भाव पाइन्छ ।

५.४.२ विषयवस्तु

कवि गुरुङ आफूले देखेका, भोगेका र अनुभव गरेका जीवनजगत्का यावत् विषयवस्तुलाई वास्तविक यथार्थपरक ढङ्गबाट कवितामा व्यक्त गरेकी छन् । कवि गुरुङका कविताका विषयवस्तुमा विविधता पाइन्छ ।

देशको मायामा कविता सङ्ग्रहका कविताहरूले देशभक्तिको भावना, युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति र क्रान्तिकारी भावना, मानवतावादी चिन्तन, जीवनवादी कर्मवादी दृष्टिकोण, सहिदप्रति श्रद्धा, प्रेमप्रतीको भावना, प्रकृतिचित्रण, शान्तिको कामना, राजनीतिक आदि विषयवस्तुहरू समेटेकी छन् । कविको यो कविता सङ्ग्रह कविताकृतिको रूपमा तेस्रो प्रकाशित कृति भएकोले यसमा सङ्ग्रहीत कविताहरू सरल, सुबोध र स्पष्ट भाषामा लेखिएको विकृति विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य गरेकी छन् । यस कविता सङ्ग्रहले अंगालेका विषयवस्तु र भाव विचारलाई तल विस्तारमा चर्चा गरिन्छ ।

क) देशभक्तिको भावना

कवि संगीता गुरुङका यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा देश भक्तिले ओतप्रोत भएको तथा राष्ट्रिय भावनाबाट ओतप्रोत भएका देखिन्छ । राष्ट्रिय परिवेश, देशको माटोलाई माया गर्नुपर्ने, देशमा शान्ति हुनुपर्ने, सुरक्षा समुन्नति र नेपाली वीरताको भावना व्यक्त गर्नु जस्ता प्रवृत्तिका आधारमा गाउँ, सहर र पहाड भेगका विषयवस्तुमा आधारित भावना, उच्च गौरवको रूपमा स्वीकार्दै देश र जनताको निम्ति अगाडि बढ्नु पर्छ, देशलाई स्वतन्त्र रूपमा शत्रुहरूबाट बचाउनु पर्छ, भन्ने सन्देश यस सङ्ग्रहका विभिन्न कवितामा पाइन्छ ।

“अतुल सुरम्य छटा बोकेको
सगरमाथा झै अविचल उठेको
सुन्दर, शान्त विशाल देशको

आन वान, शान सम्हाल

आत्तिने मात्तिने होइन है

थला, किल्ला आफ्नो सम्हालन

आयातीत संगीतामा होइन

आफ्नै मादलको धुनमा जागन ।" (ए नेपाली हो - ११)

यी माथिका पङ्क्तिहरू राष्ट्रियताका गहकिला उदाहरण हुन् । हाम्रो देश नेपाल प्राकृतिक छटाले भरिपूर्ण सुन्दर शान्त विशाल भएको देश हो । यहाँ वीर पूर्खाहरूले आफूलाई यसै माटोमा आफ्नो जीवनको वलिदान दिएर शत्रुपक्षबाट जोगाएका थिए । यो हाम्रा लागि बाबुवाजेले छाडेको नासो जस्तो हो । निस्वार्थ भावनाले त्याग र समपर्णका आधारमा हामी सबैलाई देशभक्तिको भावना हुनुपर्छ शत्रुहरूले हाम्रो देशलाई आफ्नो बनाउन आँखा लगाइरहेछन् । यसका लागि सबै नेपालीहरू मिलेर हाम्रो देशलाई जोगाउनु पर्छ र शत्रुका कुरा नसुनी हामी एक भई आफ्नो देशको किल्लालाई सम्हाल्नुपर्छ, आफ्नो देश रक्षाका निम्ति हामी आफूलाई प्राणै दिन परे पनि पछि नहटी भाइ भाइबिच भातृत्वको भावना राखेर देशभक्तिको भावना हुनुपर्छ भन्ने भनाइ माथिका पङ्क्तिमा कविले व्यक्त गरेकी छन् ।

युगीन यर्थाथको अभिव्यक्ति र सहज चेतनाको भावना

कवि गुरुङले यस कविता सङ्ग्रहमा नेपालको तत्कालीन सम र विषम परिस्थितिको अवस्थालाई दर्साउँदै जीवन र जगत्को यथार्थलाई प्रस्तुत गरेकी छन् । देशको माटोलाई माया गर्नुपर्छ, देशमा शान्ति ल्याउनुपर्छ, कोही नेपाली पनि शत्रुतामा बाँधिनु नहुने, भाइबन्धुत्वको भावना राख्नुपर्ने, देशको माटोको रक्षा गर्नुपर्छ, वीर गोरखालीको नाम राख्नुपर्छ, सबै जातजाति एउटै फुलबारीमा ढकमक्क भएर फुल्नुपर्छ, राष्ट्रको लागि सधै साथ दिनुपर्छ भन्ने युगीन यथार्थ अभिव्यक्तिहरू यस सङ्ग्रहमा व्यक्त गरेकी छन् :-

"वात्सल्यको भरिएको स्पर्श

ममतामयी मुस्कान

स्नेही हेराइ

यो हृदयमा छापिएको

तिम्रो चित्र

जीवन्त छ

कति कुरा गरुँ

कुरा सकिन्न । अघाउँन्न

परिभाषा छैन मसँग

सक्दिन व्याख्या गर्न ।" (**देशको मायामा** -३९)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा हाम्रो देश जति कुरा गर्दा पनि कहिल्यै नअघाउने र प्रेमभावको भावना, मनविनोद आनन्दले गर्दा वात्सल्य तुल्य अनुभव र अनुभूति सँगाल्दा सँगाल्दै यथास्थितिमा अपनत्व र राष्ट्रप्रेमको मनोभावनात्मक भावनाको अभिव्यक्त भएको छ ।

"वार्ता तात्तिदै, सेलाउँदै छ

शहर सुनसान भएर

थापरिहेको वार्ता

जङगल चुपचाप लागेर

मागिरहेको वार्ता

नेपाली जनता

सास रोकेर पर्खिरहेको वार्ता ।" (वार्ता, ६७)

कविले उक्त पङ्क्तिमा देशका राजनीतिज्ञहरू जनतालाई मिठो मिठो भाषणमार्फत विभिन्न सेवा सुविधाहरू उपलब्ध गराउनेछु मात्र भन्ने गर्छन् तर देशमा प्रजातन्त्र ल्याउँछु भन्ने राजनीतिज्ञहरू वार्तामा मात्र सीमित छन् । व्यवहारमा लागू हुन सकेका छैनन् वार्ता हुँदा यस्ता कुराहरू गर्छन् वार्ता सेलाएपछि सबै कुराहरू बिर्सन्छन् तर देशमा भएका प्राणी लगायत वनस्पतिहरू समेत चुपचाप रहेर आम नेपालीहरू वार्ताबाट आउँने उत्तरको पर्खाइमा सास समेत रोकेर देशमा परिवर्तन र शान्ति आउँछनकी भनेर पर्खिरहन्छन् भन्ने भाव माथिका पङ्क्तिहरूमा पाइन्छ ।

ग) सहिदप्रति श्रद्धा

कविले यस सङ्ग्रह भित्रका कवितामा सहिदप्रति श्रद्धा र सम्मान भाव व्यक्त गरेकी छन् । जनताका हकहित र समग्र देशका निम्ति आफ्नो जीवनको बलिदान गर्न सक्ने वीर योद्धा नै सहिद हुन् । यिनीहरूले देखाएका सत्मार्गमा हिड्न प्रेरणा गर्दछन् । जीवन मरणशील भएकाले आफ्नो मरण पनि देश र जनताका निम्ति मर्न पाए हुन्थ्यो भनेर कल्पना गर्दछन् । अन्याय र अत्याचारका निम्ति लडेर देशलाई स्वतन्त्र बनाउन चाहन्छन् जन्जिरले बाँधिएकी नेपाल आमालाई फुकाउन चाहन्छन् हामीले खाने गाँस, फेर्ने श्वास आदिमा सहिदकै रगत छ यी कुरा तलका पङ्क्तिले प्रष्ट पार्दछन् :-

"एकजोर थोत्रो लुगा र

छिनिएको चपलमा

लुकाइछिपाइ दौडाएकी थिइन्

यसरी उनले छोरालाई

प्रजातन्त्र निम्त्याउन पठाएकी थिइन्

आउन त आयो प्रजातन्त्र

खहरे खोला झै गरेर

तर उनको छोरा आएन

छोराको मेहनत त लाग्यो

फल आएन ।" (एक सहिदकी आमा, ६१)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरू मार्फत निर्दोष मातृवात्सल्य प्रेमभाव र एक सन्तान आमाबीच यथार्थ अनि वस्तुपरक अटुट र अदम्य सम्बन्धको दृढ अठोट र इच्छा शक्तिले गर्दा प्राप्त गरेको प्रजातन्त्रप्रति आफ्नो छोराको जीवन उत्सर्ग भएको हुँदा पनि प्रजातन्त्र आफूले सोचेको र चाहेको जस्तो हुन नसकेकोले यथार्थताको धरातलमा आउन नसकेको हुँदा नेपालको प्रजातन्त्र कुनै फल दिन नसकेको एउटी आमाले गुनासो पोखेको कुरा प्रस्तुत पङ्क्तिमा कविले गरेकी छन् ।

घ) शान्तिको कामना

कवि गुरुङले राष्ट्रका लागि शान्ति हुन आवश्यक छ, जहाँ शान्ति हुँदैन् त्यहाँ कुनै काम सफल हुन सक्दैनन् भनेकी छन् । विदेशीहरू नेपालीलाई हडप्नका लागि युद्ध गर्न चाहन्छन् यिनीहरू हाम्रो देशलाई गरिब भनेर हेला गर्छन् यसका लागि कवि विद्रोही भाव दर्साउँछिन् ।

युद्ध चाहनेहरू
तिमी जतिसुकै वम बनाऊ
म परेवा हुर्काइरहन्छु
चाहे तिमी जनिसुकै बारुद पड्काऊ
म परेवा उडाइरहन्छु
तिमीले दिएको
भतभत पोल्ने घाउको बदला
मैले बागमतीमा घोटी घाटी बनाएको
चन्दनलेप तयार छ ।" (परेवा उडाइरहन्छु -४१)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा आधुनिक विज्ञानका चमत्कारले उत्पादित हातहतियारहरू मार्फत जतिसुकै उनमत्त भए पनि हामीमा शान्तिको भावना रहेको र शान्तिको प्रतीक परेवाहरू अनगिन्ती हुर्काइरहेका छन् आफ्नो नेपाल आमाको लागि यही शान्तिका लागि परेवा उडारहनेछन् । कविले आधुनिक हातहतियारको चोटका विरुद्ध अस्त्रहरूको चोटका लागि हामीसँग आफ्नै प्रकृतिमा भएको चन्दनको लेप तयार छ तिनै लेपहरू मार्फत यी अस्त्रका चोटहरूलाई निको बनाउने शक्ति हामीमा छ भन्ने प्रगतिवादी भाव प्रस्तुत पङ्क्तिमा गरेकी छन् ।

ङ) मानवतावादी चिन्तन

एक मान्छेले अर्को मान्छेलाई मान्छेकै रूपमा व्यवहार गर्ने अनि सानो, ठूलो, गरिब, धनीका बीच भेदभाव नराखी असहज दुःखीप्रति माया ममता, सम्मान र सदभाव प्रकट गर्ने चिन्तनलाई मानवतावादी चिन्तन भनिन्छ । यसका लागि मानव मानवकाबिच विना भेदभाव

प्रेम हुनुपर्दछ जुन सच्चा उदात्त र सङ्लो हुन्छ । यही पवित्र प्रेमको सफलतामा मानवता मौलाएको हुन्छ ।

"पूर्व या पश्चिम होस
अथवा उत्तर या दक्षिण होस
कतैबाट सिरौटो भोग्न चाहन्न
अलिकति नि तुवाँलो छिर्न्
दिन चाहन्न ।" (धोको यस्तो छ मेरो -७१)

माथिका पङ्क्तिहरूमा देशमा विकृति विसङ्गतिका विरुद्धमा लागेर आफ्नो राष्ट्रको प्रतिष्ठा जोगाउनु प्रत्येक क्षण लागिपर्ने देशको प्रतिष्ठामा कुनै हस्तक्षेप हुन नदिने, चारै दिशामा शत्रुहरूको आँखा लाग्न नदिने, यस्तो गर्नका लागि मानव नै अगाडि बढ्नु पर्ने छ भन्ने राष्ट्रप्रेमले ओतप्रोत भएको भावहरू व्यक्त छन् ।

च) प्रकृति चित्रण

कवि गुरुङले प्रकृति चित्रण कुनै न कुनै प्रकारले गरेकै पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा पनि कविले नेपालका विभिन्न गाउँ, पहाड, तराई, हिमाल, कोशी, गण्डकी, कर्णाली, नदी, रुख, जङ्गल लालुपाते, गुराँस, चराचुरुङ्गी जस्ता प्रकृतिको मानवीकरण गर्दै प्रकृति र मानवबीच सम्बन्ध स्थापित गरेकी छन् । यस्ता प्राकृतिक कविता पहाड, नदी, खहरे, सेताम्य हिउँहरू जस्ता प्रंकृतिलाई आलम्वन बनाएर लेखेकी हुनाले कवितामा प्रकृतिको प्रयोग प्रशस्त प्रयोग गरेकी छन् । कविता सङ्ग्रहको शीर्षक नै **देशको मायामा** भएको हुनाले प्रकृतिको प्रयोग हुनु कुनै नौलो कुरा नै भएन यही पकृतिको माझबाट जीवन र जगत्का आर्दशलाई अभिव्यक्त कवितामा गरेकी छन् ।

"मेरो देशको माया ममा, अतिसाह्रो जाग्छ
यति उति जति होइन, कोटी, कोटी लाग्छ
खोला नाला, हरियाली, हिमालमात्र होइन

डाडाँ काँडा, पाखा पर्वत पनि राम्रो लाग्छ ।" (देशको माया कोटि कोटि लाग्छ - १२)

प्रस्तुत मथिका पङ्क्तिहरूमा गुरुङले प्रकृतिको दर्शनलाई साक्षात्कार गरेर प्रकृतिमा जीवन र जगत्को दृश्य स्थापित गर्दछिन् । साहित्यको मुख्य विषय मानव नै हो तर पनि प्रकृतिको सहायताविना मानवले जीवन जगत्का सन्दर्भको व्याख्या गर्न सक्दैनन् । यहाँ कवि आफ्नो देशलाई असाध्यै माया भाव दर्शाउँछिन् र कविता सिर्जनाका लागि आफ्नै देशका प्रकृतिको वर्णन गर्दै प्रस्तुत गरेकी छन् ।

छ) राजनीतिक पक्ष

कवि गुरुङ समानता र स्वतन्त्रताको पक्षमा वकालत गर्ने व्यक्ति हुन् । यिनले कवितामा व्यङ्ग्यको रूपमा आफ्ना भावनाहरू उद्घोष गरेकी छन् । समाजमा देशमा भएका अन्याय, अत्याचार असमानताको बारेमा राजनितिक व्यङ्ग्य गर्न कवि खप्पीस छिन् । सहिदका रगतले भिजेको देशमा राजनीतिले गर्दा गाउँ, समाज, राष्ट्र र जनताका लागि क्रान्तिको आवश्यकता परेको खण्डमा हरेक सोझा नेपाली जनताहरू बारुद र बन्दुकको गोली खाएर सहिद बन्न पुगेका छन भन्ने भावहरू यस सङ्ग्रहका कवितामा भेट्न सकिन्छ ।

"सजातीय विजातीय वचनहरू
उचालेर थचारेर
बारुद र बन्दुकका बोलीहरू
कहिले उसको टाउकोमा
कहिले आफ्नै भागमा
विसाउँदै पन्छाउँदै
कतै भरिएको जस्तो
कहिले रित्तो, खोक्रो
राजनीतिक परिदृश्य
लगातार कोक्काइरहेछ ।" (वार्ता -६६)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरू समानअर्थ दिने विपरीत अर्थहरूको प्रयोग गर्दै विभिन्न लोप र आश्वासनमा माथि ल्याउँदै र तल फ्याँक्दै गर्ने प्रवृत्ति, बारुद र बन्दुकहरूको सहायताले कतिको टाउको उडाउन पछि नपर्ने तर आफू बच्दैं हिड्ने प्रवृत्ति हावी भएको, रित्तो र खोक्रो, कुनै उद्देश्य गति नभएको निम्नस्तरको राजनीतिले प्रत्येक समुदायलाई कोक्काइरहेको भन्ने व्यङ्ग्य भाव कवि गुरुङले प्रस्तुत गरेकी छन् ।

ज) सामाजिक पक्ष

कवि गुरुङले प्रगतिशील र क्रान्तिकारी विचारधाराले ओतप्रोत व्यक्ति भएकै कारणले यस सङ्ग्रहमा क्रान्तिकारी र प्रगतिशील विचारलाई मुख्य विषयवस्तु बनाएकी छन् । सबै कविका विषयवस्तुको क्षेत्र देशको माटोलाई माया गर्नुपर्ने, सामाजिक वर्ग सङ्घर्ष, शोषण, दमन सम्बन्धित देखिन्छ । त्यस्तै देशको विकराल अवस्था, शोषक, सामन्तीहरूको अन्याय अत्याचारले पिल्सिएको रोदन क्रन्दन पनि यस सङ्ग्रहका कविताहरूमा समेटिएकी छन् ।

"ए ताराहरूमा विभक्त समूहहरू

राष्ट्र निमार्ण

कुनै मिथक होइन

समाज सुधार

त्यसैले

मुक्ति पाऊ

मिथकीय प्रभावबाट

मुक्ति लेऊ

प्रस्तावीय नाटकबाट ।" (मिथकीय र प्रस्तावबाट मुक्त होऊ - ६८)

माथिका पङ्क्तिहरूमा कवि राष्ट्र निर्माण र समाज सुधार्नका लागि क्रान्तिकारी योद्धाका रूपमा उभिएकी छन् र यहाँ भएका राजनीतिक समूहहरू राष्ट्र समाज सुधार्ने एउटा नारामा मात्र सीमित राखेर विभिन्न आश्वासन आम नेपाली जनतालाई दिन्छन् र कल्पनामा डुब्न बाध्य बनाउँछन् नेपाली जनताहरूलाई यस्तो विकराल राजनीतिक समूहबाट मुक्ति पाउँन नेपाली जनताहरू भौतारिन्छन् देश र समाजलाई सुधार्ने आश्वासन

दिने राजनेताहरूले काममा ढिलासुस्ती मात्र गर्ने, नाटक मात्र गर्ने गर्छन् भन्ने क्रान्तिकारी भाव कवि गुरुङले दर्शाएकी छन् ।

५.४.३ संरचना

संगीता गुरुङको **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रहका कविताहरूलाई संरचनागत रूपमा हेर्दा जम्मा ४० वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । आकारगत रूपमा कुनै कविता १२ हरफदेखि लिएर कुनै १७, २२, २४, २८, ३६, ३८, ४२, हरफसम्म भएका कविता पनि सङ्कलित छन् भने सिङ्गै १९ हरफसम्मकै एउटै अनुच्छेद छ भने २ हरफको एक अनुच्छेदसम्मको गद्य लयका संरचित कविताहरू प्राय : संक्षिप्त आयाममा संरचित छन् । श्री पूर्णकुमार गुरुङ र श्रीमती सुनीता गुरुङ प्रकाशक रही प्रकाशित भएको. यस सङ्ग्रहको बाहिरी बनोट मझौला आकारको छ । आवरण पृष्ठबाहेक ७३ पृष्ठमा संरचित यो कविता सङ्ग्रह वि.सं. २०५८ सालमा प्रथम संस्करणको रूपमा प्रकाशित भएको कविता सङ्ग्रह हो । बाहिरी आवरणमा कविको आफ्नो परिचय लेखिएको छ लघुतम, लघुका साथै लामा कविता परिपुष्टता र सुसङगठितता पाइन्छ । भावनाहरूलाई कवितात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नु नै गुरुङको संरचनात्मक कला हो ।

५.४.४ प्रतीक/बिम्बयोजना

समान गुणका आधारमा दृश्य वा अदृश्य कुनै पनि वस्तुको कल्पना गरी प्रतिबिम्बका रूपमा राखिएका कुनै वस्तु वा चिन्हलाई प्रतीक भनिन्छ । अर्को अर्थमा कविता अथवा कविता कृतिमा प्रस्तुत गरेका मुख्य कथ्य विषय अर्थको सहचर, प्रतिच्छायाका रूपमा आउने अर्को सहवर्ती वा सह प्रस्तुत अर्थ बिम्ब हो ।

कवि गुरुङले जीवन र जगत्का विविध बिम्ब र प्रतीकहरूलाई भावनासँग मिसाएर प्रस्तुत गरेकी छन् ।

"हिमाल, पहाड र तराई घुम्दै
कोशी र कर्णालीको संगीतमा झुम्दै
हे आमा
मेरो मन
तिमीलाई अपर्ण

मेरो तन

तिमीलाई अर्पण

मेरो सारा जीवन

तिमीलाई अर्पण ।" (आमा मेरो जीवन तिमीलाई अर्पण -१३)

प्रस्तुत उदाहरणमा 'हे आमा' शब्द नै प्रतीकको सङ्केत हो । यहाँ हाम्रो देश नेपाललाई 'आमा' शब्द दिएकी छन् । हाम्रो देश नेपालको प्राकृतिक दृश्यहरूले मनमोहक पार्छ, यहाँ बग्ने नदी नालाहरूको धुनले जो कोहीलाई पनि मोहित पार्छ त्यसैले राष्ट्रका लागि आफ्नो तन मन वा सारा जीवन अर्पण गर्न कवि तत्पर हुन्छ भन्ने भावहरू कवि गुरुङले व्यक्त गरेकी छन् ।

"बुझ्छौ भने सबैलाई स्वातग गर्छु म

यो सानो, राम्रो प्यारो हाम्रो झुपडी

सजाउने काममा

आऊ न होस्टेमा हैस्से गर

आऊ न भरथेग गर ।" (यो सानो, राम्रो प्यारो, हाम्रो झुपडी - ७३)

प्रस्तुत उदाहरणमा कविले हाम्रो देश नेपाललाई प्रतीकको रूपमा 'झुपडी' को सङकेत गरेकी छन् । सानो छ तर राम्रो छ, यस्तो सानो राम्रो देश नेपाललाई अझ शान्त बनाउँन, राम्रो बनाउनका लागि सबै नेपाली दाजुभाइहरू एक जुट भएर देशको संरक्षणको लागि अगाडि बढाउनका लागि साथ देऊ अनिमात्र देश राम्रो हुन्छ, अगाडि बढ्न सक्छ भन्ने सन्देशपूर्ण भावहरू प्रस्तुत गरेकी छन् । यस्तो प्रतीक दिएर कविता सिर्जना गरेकी हुनाले बिम्बयोजना अत्यन्तै राम्रो देखिन्छ ।

५.४.५ लयविधान

कवि संगीता गुरुङका **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रहका सबै कविताहरू गद्यलयमा संरचित छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू साङ्गीतिक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कविताको लयात्मकतालाई गम्भीर र तीव्र बनाएको छ ।

"सक्दैनौ खुसी दिन

दुःख चाहिँ किन दिने?

जान्दैनौ बस्ती लाउन

उजाड लौं किन गर्ने ?" (लक्ष्य एउटै लिनुपर्छ -५०)

माथिका उदाहरणहरूमा गद्यलयको प्रयोग भए पनि कविता सुन्दर, श्रुतिमधुर छन् । यसमा कविले देशमा खुसी ल्याउँन नसक्ने, वस्ती बसाल्न नसक्ने तर दुःख दिने, उजाड बनाउन तिर किन अगाडि लाग्ने भनेर प्रश्न गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू छन्दमुक्त भएता पनि सरल, सुवोध र लयात्मक बन्न पुगेका छन् ।

५.४.६ भावविधान

भाव कविताको केन्द्रीय तत्व हो । भावविना कविता बन्न सक्दैन । **देशको मायामा** (२०५८) कविता सङ्ग्रह तत्कालीन समयमा नेपालमा भएका राजनीतिक सामाजिक, ऐतिहासिक अवस्थाको उचित प्रयोग नभई हत्याहिँसा, दमन, शोषण, अन्याय, अत्याचार जताततै बढेको र राष्ट्रिय रूपमै आँच आउने खालका क्रान्तिकारी विध्वंसात्मक विचार राखेका पार्टीका अवधारणाले देश पूरै रोएको र दाजुभाइबीच बेमेलको स्थिति सिर्जना भएको, देश दुखिरहेको देशको माया हराउँदै गएको अवस्थामा लेखकले आफ्नै मनमा सोचविचार गरी आफ्ना भावनाहरूलाई पोख्ने अभिप्रायले **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रह हुनसक्छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताहरू वर्तमानमा घटेका विकृति विसङ्गतिप्रति साङ्केतिक व्यङ्ग्य गरिएको कविताहरूको गुच्छा हो । देशमा शान्ति, सुरक्षा समुन्नति र सर्वाङगीण विकासको अपेक्षा गर्नु, राष्ट्रिय एकताको गौरव गाथा गाउनु नेपाली वीरताको हुङकार अभिव्यक्त गर्नु, देशको माटोलाई सबै नेपालीहरूले माया गर्नुपर्छ भन्ने भावहरू कविले व्यक्त गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा प्रगतिशील विचार र क्रान्तिकारी विचारको राजनीतिक व्यङ्ग्य प्रस्तुत गरेकी छन् ।

"क्रान्ति र शहीदका कथा

आलै छन्,

हिरोसिमा र नागासाकीका व्यथा

ताजै छन्,

इतिहास र राजनीतिको व्याख्या

थाहा नभएको होइन

पृथ्वीनारायणको थोपा थोपा रगतमा

बचन जोगाउँदै

माटोलाई माया गर

मान्छेलाई माया गर ।" (मान्छे र माटो हो देश - ३१)

प्रस्तुत हरफहरूमा कविले देशलाई बचाउनका लागि कतिले आफ्नै प्राण आहुती दिए कति त क्रान्ति गर्दा गर्दै सहिद भए, यस्तो हृदयविदारक कथाहरूलाई मनन गर्नुपर्ने र देशको माटोमा सहिदहरूको रगत मिसिएका हुनाले हामी सबै नेपालीहरू आफ्नो देशप्रति माया, सद्भावका साथ अगाडि जानुपर्ने इतिहासको कथालाई फेरी दोहोऱ्याउँन नदिई अघि बढ्नुपर्ने भावनाहरू व्यक्त गरेकी छन् ।

५.४.७ कथनपद्धति

कवि संगीता गुरुङ यथार्थवादी कवि हुन् । जीवन भोगाइका क्रममा वा जिउने क्रममा देखेका, सुनेका, दुःख सुखका अनुभूतिहरूलाई शब्द बनाएर कविता सिर्जना गर्छिन् । कविता यिनको मनको पीडा, सवेदना र सहानुभूतिकै प्रतिफल हो । गुरुङका कविताहरू अर्थात् काव्यानुभूतिहरू पीडा, संवेदना र सहानुभूतिकै परिसरमा घुम्ने हुँदा यही अनुभूतिहरू **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रहमा पाउन सक्छौं । यस सङ्ग्रहमा कविले देशको माटोलाई वा धरतीलाई प्रत्यक्षरूपमा पूजा गर्नुपर्ने र हामीहरूलाई पनि देशको माया गर्न प्रेरित गरिएका हुनाले कविनिवद्धवक्ताप्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग गरेकी छन् ।

"अनन्तकोटी साहस तिमीलाई

अनन्तकोटी सङकल्प तिमीलाई

म तिम्रो नाममा

इन्द्रेणी बोलेको सुन्न चाहन्छु

आरोह-अवरोह हुदै टाढा क्षितिजसम्म

चम्कोस

तिम्रो मुहार

चित्तभेटी सामग्रीले

पूजा गर्न चाहन्छु ।" (शुभेच्छ - ५१)

प्रस्तुत हरफहरूमा कवि गुरुङले देशलाई संसारमा चिनाउनका लागि सबैको साथ हुनुपर्ने देशको नाम उज्जल बनाउनुपर्ने देशको लागि कुनै कसुर पनि बाँकी नराख्ने दृढता व्यक्त र देशप्रति अगाध माया रहेको भाव व्यक्त गरेकी हुँदा यस पङ्क्तिमा कविनिबद्धवक्ताप्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग गरेकी छन् ।

५.४.८ भाषाशैली

विचार भावनाको अभिव्यक्ति गर्ने माध्यम भाषा हो भने विषयवस्तुलाई प्रंस्तुत गर्ने ढाँचा शैली हो । गुरुङले **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रहमा सरल, सुवोध र मीठो भाषाशैलीको प्रयोग गरेकी छन् । सामान्य पाठकका लागि पनि सुपाच्य यी कविताहरू देशप्रेमले ओतप्रोत भएका हुनाले राम्ररी वाचन गर्न सकिने सरल, सरस छन् । यस सङ्ग्रहका केही कविता राजनीतिक व्यङ्ग्यले भरिपूर्ण गद्यलयमा रचना गरिएकोले कविताको अर्थ सरल तरिकाले बुझ्न सकिने छन् । गद्यलयमा रचना भए पनि भाव र कविताको सम्बन्ध राम्रो भएको पाइएको छ । कविले आफ्नै प्रकारको भाषाको समेत प्रयोग गरेकी हुँदा कविताहरू श्रुतिमधुर छ ।

"कसैले साथ देवस्

नदेवस्

सधै मेरो नजिक

मभित्र

मलाई थुमथुमाउँदै

घचघचाउँदै

मेरो साथी

मेरो कविता

थाकेको वेला जागँर खनाउँछ ममाथि

लरखराएको बेलो

लौरो बनी आउँछ म नजिक

मलाई जुरुक्क उठाउँछ

हिडाउँछ ।" (मेरो साथीले देखाएको बाटो - ५५)

यस पङ्क्तिहरू कविले गद्यलयमा रचना गरेकी छन् । यी गद्यात्मक कविताहरूमा कविलाई पीडा, संवेदनाको आत्मानुभूति हुँदा वा हरक्षण हरवखत कविलाई आफ्नो यथार्थ भावनाहरू पोख्नका लागि कविताको सहारा लिन्छिन् । यिनलाई कसैले साथ नदिए पनि कविताले साथ दिइरहने र आफ्ना वेदना, छटपटीहरूले जुरुक्क जुरुक्क उठाई कविता एउटा समाउँने लौरो बनि आइदिन्छ भन्ने भावहरू व्यक्त गर्छिन् । कविता नै सर्वस्व ठान्छिन्, आफ्नो वेदना पोखाउन कवितालाई साथी बनाउँछिन् भन्ने सरल भाषाको प्रयोग कवितामा प्रस्तुत गरेकी छन् ।

५.४.९ निष्कर्ष

कवि संगीता गुरुङ **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताका आधारमा गुरुङका मुख्य प्रवृत्तिको चर्चा गरिए पनि बहुमखी प्रतिभाका धनी गुरुङको काव्यशैलीले केही आफ्नै विशेषता तथा केही काव्य दर्शन अँगालेको पाइन्छ । यिनको यो सङ्ग्रह वि.सं. २०५८ सालमा तेस्रो सङ्ग्रहका रूपमा प्रकाशित भएको हो । हाम्रो देश नेपालप्रति देखाएको अगाध माया र हामीहरूलाई पनि देशको माटोलाई माया गर्नुपर्छ कुनै पनि बेला शत्रुहरूले हडप्न खोज्छन् यस्तो परिस्थितिमा हामी सबै नेपाली दाजुभाइहरू एकसाथ भई बचाउनु पर्छ भन्ने विषयवस्तु समेटिएकी छन् । यस सङ्ग्रहमा ४० वटा कविता सङ्कलित छन् । सबै कविताहरू गद्यलयमा रचना भएता पनि अत्यन्तै सरल, सहज र सुवोध छन् । गुरुङ मानवतावादी, प्रगतिशील र क्रान्तिकारी विचारका व्यक्ति भएकीले यिनका यस सङ्ग्रहका कविताहरू पनि प्रगतिशील क्रान्तिकारी विचारले ओतप्रोत रहेका छन् । यिनका कवितामा समसामयिक युगका विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य पाइन्छ । कहीँ जनजाग्रतिको रन्को, कहीँ साहस, धैर्य स्वतन्त्रता, राष्ट्रविकास, धर्तीप्रेम आदिको अभिव्यञ्जित भएको छ । कर्मवादी दर्शनको प्रकाशस्तम्भ बोकेर नेपाली आम जनतालाई भोक्रिएर नबसी हातमा हात मिलाई कम्मर कसेर देश र राष्ट्रलाई अगाडि बढाउन पर्छ भन्ने आह्वान गरेकी छन् । देशको माटोको रक्षा गर्नु नै कविताको मूल आस्था हो ।

५.५ केस्रा-केस्रा कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०६२) को अध्ययन

कविता संगीता गुरुङको **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रह (वि.सं.२०६२) मा चौथो प्रकाशित सङ्ग्रह हो । यस कविता सङ्ग्रहमा जम्मा ३२ वटा कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । गुरुङका यस सङ्ग्रहका कविताहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित भइसकेका र नभएका सङ्कलित सङ्ग्रह हो । यस सङ्ग्रहमा कविले देखेका, भोगेका मान्छेका यावत् जीवन भोगाइहरू जीवन जिउने क्रममा आएका विविध सुख, दुःखहरूलाई आफ्नो कवितामा व्यक्त गरेकी छन् । कविलाई चारैतिरको समस्याहरूले जब पिरोल्छ तब कविता लेख्न मन लाग्छ भन्ने कविको विचारलाई मनन गरी हेर्दा यस सङ्ग्रहमा मान्छेको जीवनलाई केस्रा-केस्रा गरी केलाएर हेरेकी छन् र राजनीतिले गर्दा देशमा विकराल रूप लिइदै गएको, शान्ति हुनुपर्ने तर अशान्ति मात्र भइरहेको सहानुभूतिहरू यस सङ्ग्रहमा अभिव्यक्त गरेकी छन् ।

५.५.१ शीर्षक

कुनै पनि स्थूल वस्तुबाट भावनात्मक सूक्ष्मतातिरको अध्ययनप्रति अभिप्रेरित हुँदै तुलनात्मक ढङ्गले व्याख्यात्मक विधि अपनाउँदै सिङ्गो वस्तुबाट खण्ड -खण्डको समायोजन गरिएको हुँदा यस सङ्ग्रहको शीर्षक कविले **केस्रा-केस्रा** राखेकी हुन् ।

५.५.२ विषयवस्तु

कवि गुरुङले जीवन भोगाइका क्रममा आएका आरोह -अवरोहहरूलाई कल्पनामा ढालेर कविताको विषयवस्तु बनाएकी छन् । कविले राजनीतिक व्यङ्ग्य, देशमा बढ्दै गएको हत्या हिँसाले नागरिकमा पर्न गएको पीडा, शरणार्थी, शिविरको कष्टकर जीवन भोगाइ, सयौं नेपाली चेलीहरू विदेशीमूलमा लिलाम भएका राजनीतिक अस्थिरता, राजनेताहरू घुम्ने कुर्सीमा बसेर आम नागरिकहरूको समस्यालाई बेवास्ता गरी अन्धो र बहिरो भएका, देशमा महँङ्गाइले आकाश छोएको, जीविकोपार्जनको लागि दिनरात सङ्घर्ष गर्नुपरेको, युवाहरू बेरोजगारीले भौतारिएका, सीमित तलबको दायराभित्र जीवन जिउनुपर्ने, देशमा शान्ति ल्याउनुपर्ने, देशमा भएका विषम परिस्थितिलाई निर्मूल गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने, चाडपर्वको रौनक जस्ता समसामयिक सुख, दुःख, विकृति, विसङ्गतिलाई यस सङ्ग्रहको विषयवस्तु बनाएकी छन् ।

क) युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति र सहज चेतनाको भावना

कविले यस सङ्ग्रहमा जीवन र जगत्‌को यथार्थलाई सरल ढङ्गले प्रस्तुत गरेकी छन् । जिन्दगी जिउने क्रममा विविध समस्या, हर्ष, विम्मातहरूको सामना गर्दै जीवन अगाडि बढाएका हुन्छन् । त्यस्ता जिन्दगीलाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्दै जीवनका कुण्ठा नैराश्यतालाई त्यागेर उन्नति पथमा लम्कन सन्देश दिदै आधुनिक जमानामा मानिसहरू सुख चाहन्छन् र विदेशी वस्तुको मोह वा संस्कारमा रम्न खोजिरहन्छ भन्ने यथार्थ विषयहरू प्रस्तुत कविले गरेकी छन् ।

"साउने झरी भोगियो
खडेरीमा पनि होमियो
घामपानी -घामपानी भन्दै
यो जीवनलाई कहिले रुँझाइयो
कहिले सुकाइयो
समग्रमा
न रुन सकियो
न हाँस्न जानिया ।"
(गर्मी, र जाडोसँगै वित्दैछ -जिन्दगी-८)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा व्यक्तिले जीवन भोगाइका क्रममा आउने उकाली-ओरालीका विभिन्न सङ्घारमा भोग्नुपरेका यथार्थपरक भोगाइबाट सफलता चुन्ने चाहना लिएर अघि बढ्दा बढ्दै पनि असफलता पनि हुने, यी जीवनहरूले कयौँ गर्मी, जाडो, वर्षा सहदै आफ्नो उद्देश्यमा लागिरहँदा जीवनमा सफलता हासिल हुन नसकेको दुःखसो प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा अभिव्यक्त भएका छन् । त्यसैले कविले मानवजीवनको संक्षिप्त जीवन भोगाइको क्रमलाई यथा-स्थितिवादी सोच उजागार गरेको सन्देश पनि दिएकी छन् ।

"आधुनिक जमानाको
विदेशी प्रभावले
नेपालीपन दुःखेको छ
शहरी फेसन
गतिवान भएर
गाउँ समाज दुखेको छ ।"
(सन्चो छैन -३६)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले नेपालीहरू पाश्चात्य जीवन शैली, रहनसहनलाई पछ्याइरहेको, आफ्नो देशको संस्कृति, भेषभुषाहरू त्याग्दै गइरहेको, नेपालीपन हराउँदै गइरहेको, आधुनिक जमानाको सहरी फेसनमा रम्न चाहेको, सुखमय जीवनशैली जिउन चाहेको, नेपाली समाजमा अपाच्य विकृति विसङ्गति फैलिइरहेको दुःखेसो कवि गुरुङले यस पङ्क्तिमा गरेकी छन् ।

ख) देशभक्तिको भावना

कवि गुरुङको यस सङ्ग्रहमा देशभक्तिले ओतप्रोत भएका कविताहरू सिर्जना गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका केही कविताहरूमा राष्ट्रिय परिवेश, देशमा शान्ति, सुरक्षा, समुन्नति र नेपाली वीरताको भावना व्यक्त गरेकी छन् । विगतमा भन्दा वर्तमानमा झन देशमा हत्या, हिंसा जस्ता विकृतिहरू फैलिएको, देशमा शान्ति समाप्त हुँदै गएको, वीर गोरर्खालीको देश भन्न पनि लाजमर्दो भएको, देशमा भाइबन्धुत्वको भावना नरही शत्रुको बाटो औल्याएको जस्ता देशभक्तिको सहानुभूतिपूर्ण भाव कविले यसरी सटिक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरेकी छन् :-

"बुद्ध !
तिम्रो उपदेश
बारुदको धुँवाले
कालोमैलो भइसक्यो
चिन्न नसकिने
बमको प्रहारले
तिम्रो अहिँसा
धुजा -धुजा भइसक्यो
समेट्न नसकिने
त्यसैले बुद्ध!
एकचोटी तिमीले
कष्ट गर्नुपर्‍यो
फेरी जन्मनुपर्‍यो ।"
(बुद्ध ! फेरी जन्मनुपर्‍यो -१६)

यी माथिका पङ्क्तिहरूमा देशमा राजनैतिक अस्थिरताले गर्दा देशको स्थिति झन् बिग्रदै गइरहेको छ । बुद्धले दिएको उपदेशलाई त्यागेर हत्या हिंसालाई अँगालेका छन् ।

देशमा शान्ति, सुरक्षा, हराउँदै गएका छन् । कविले यस पङ्क्तिमा देशमा शान्ति सुरक्षा ल्याउनका लागि बुद्धले फेरी जन्मनुपर्ने भन्ने आग्रह भाव गरेकी छन् ।

ग) राजनीतिक पक्ष

यस **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रहमा सङ्कलित केही कविताहरू राजनीतिक पक्षसँग सम्बन्धित छन् । राजनीतिले गर्दा देशको स्थिति विषम् परिस्थितिमा गुज्रिनु परेको छ । राजनीतिक अस्थिरताले गर्दा देशका आम जनताहरूले विविध समस्याहरू भोगिरहनु परेको छ । राजनेताहरू जनतालाई मीठो भाषण, ठूला, ठूला आश्वासन दिन्छन् तर व्यवहारमा लागू गर्न सकेका छैनन् यस्तो राजनैतिक पाटीहरूमाथि कवि गुरुङले तिखो व्यङ्ग्य गरेकी छन् । देशमा युवा बेरोजगारी बढ्दै गएका छन् । यो पनि राजनीतिक अस्थिरताकै कारणले यस्तो अवस्थामा नेपाली जनता गुज्रिनु परेको स्थिति छ र नेपाली जनताहरूले न्याय पाउनुभन्दा पनि अन्याय मात्र पाएका छन् भन्ने भाव कविले यसरी व्यक्त गरेकी छन् :-

"भूपिको कविताको त्यो अन्धो पात्र घुम्ने
घुम्ने मेचमाथि बसेको अन्धो मानिस
अझै पनि अन्धो नै छ
त्यो मानिस
नदेख्ने त थियो नै
नसुन्ने पनि भएछ
मट्टितेलको भाउ,
चिनी नपाइनुको गुनासो
केही सुन्दैन
नारा नबजेको त होइन खै
अवाजलाई कुन चिजको छेकिरहेछ ?"
(भूपिको अन्धो पात्र कहिले विसेक होला ? २१)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले राजनेताहरूलाई व्यङ्ग्य भाव प्रस्तुत गरेकी छन् । हाम्रो देशको नेताहरूलाई अन्धो र बहिरोको संकेत गरेकी छन् । यिनीहरूले जनताहरूको समस्यालाई बेवास्ता गर्छन, देशमा बढ्दै गइरहेको वस्तुको भाउले आकाश छोए पनि बेमतलबी नेताहरू आफू मात्रै आफ्नो पद र झोली भर्नमानै तछाडमछाड छन् नेपाली

जनताहरूले नाराजुलुस गरे पनि यिनीहरूले सुन्दैनन्, देख्दैनन् किनकी यिनीहरू अन्धो छन् बहिरो छन् भन्ने व्यङ्ग्यात्मक भाव प्रकट गरेकी छन् ।

घ) अन्तर्राष्ट्रिय राजनीति

यस सङ्ग्रहका केही कविताहरूमा तत्कालीन अवस्थामा देखिएका अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । विदेशी राजनीतिज्ञहरूको राजनीतिबाट पनि पाठ सिकेर परिमार्जित गर्दै आफ्नो देशमा राजनीति गरी गाउँ, समाज र राष्ट्रलाई योगदान दिन सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा घटेका घटनालाई कविले यहाँ यसरी सम्बोधन गरेकी छन् :-

"अमेरिका !
आफैले बेचेको बारुदको शिकार
आफै भएपछि
दुनियाँभरको सहानुभूति पाएर पनि
चित्त नबुझेपछि आतङकबाद निर्मूलगर्ने बेडा उठाएको
अमेरिकालाई शुभकामना ।"
(शुभकामना पाती -५०)

माथिका पङ्क्तिहरूमा कवि गुरुङले अमेरिकालाई शुभकामना पत्र लेखेकी छन् । अमेरिका शक्तिशाली धनी राष्ट्र भएकाले त्यहाँ अनेक प्रकारको बम, बारुद, बनाएर अर्को देशलाई बेचबिखन गरी आर्थिक सङ्कलन गर्छ र त्यो अर्थ विकास कार्यमा लगाउँछन् । तर बम, बारुद नै अमेरिकाकालागि शत्रु भैइदिदा त्यहाँ हत्या हिंसा जस्ता जघन्य अपराधहरू बढ्दै गएको, शान्ति भङ्ग गरेको हुनाले शान्तिपूर्वक ढङ्गले त्यस्तो अपराधलाई निमूर्ल गर्न जग तयार गर्छन र विद्रोहीभाव नरही भाइबन्धुत्वको भावनाबाट आतङ्कवाद शान्त गर्ने देश अमेरिकालाई गुरुङले शुभकामना पत्र लेखी हामीहरूलाई पनि उनीहरूको सिको गर्नुपर्ने सन्देशपूर्ण भाव यस पङ्क्तिमा दिएकी छन् ।

ङ) प्रकृति चित्रण

यस सङगालोमा सङ्कलित कविताहरूमा प्रकृतिपरक विषयवस्तु पनि समावेश गरेको पाइन्छ । कवि गुरुङले प्रकृतिको मनोहर स्वरूपलाई आफ्नो कवितामा यसरी अभिव्यक्त गरेकी छन् :-

“पोहोर -परार

नेपालका पाखा भित्तामा

कुईरे छक्क पर्ने गरि

मकैका घोघा फल्थे

सिङ्गै पहाड

हरियो साडी बेरेर

उभिए झैं लाग्थ्यो ।”

(यो कस्तो परिवर्तन ! ६६)

माथिका पङ्क्तिहरूमा कविले यहाँ कविता सिर्जनाका लागि आफ्नै ग्रामीण क्षेत्रका गाउँघरमा पहाड भित्ताका जमिनमा रोपेका मकैका बोटको हरियाली दृश्य, मकैका घोगा फलेको, त्यहाँको मनोरम दृश्यले विदेशीहरू पनि लोभिएको छन भन्ने प्रकृतिको चित्रण कविले गरेकी छन् ।

“पारिजात

एउटा सुन्दर फूलको वृक्ष

आफू

घामपानी सहेर पनि

सडकको छेउमा

ठिङ्ग उभिदै

बटुवालाई शितल छहरी दिने

थकित पाइलालाई राहत दिँदै

यात्रामा फेरी हिँड्न शक्ति दिने ।”

(यी पारिजातहरू -६४)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले एउटा वृक्ष फूल पारिजातको वर्णन गरेकी छन् । प्रकृतिमा फुल्ने फूलमध्ये पारिजात पनि एउटा मीठो बासना छर्ने, थकित पाइला बिसाउन छहारी प्रदान गरी पाइला अगाडि बढाउन उत्साह थप्ने, अथवा वटुवालाई यात्रामा हिड्न शक्ति प्रदान गर्ने एउटा सुन्दर फूलको चर्चा गरेकी छन् ।

छ) सांस्कृतिक पक्ष

कवि गुरुङ यथार्थपरक कवि भएकाले समाजमा भई चलिआएका सांस्कृतिक चाडपर्वलाई आफ्नो सिर्जनामा प्रस्तुत गरेकी छन् । यस्तो चाडपर्वहरूले पनि शत्रुलाई पराजित गराई जीत हासिल गर्न सक्छन् भन्ने सन्देशपूर्ण भाव दिँदै सबैमा समान र सामञ्जस्य विचार राखी न्यायप्रणालीको विकास हुनुपर्छ भन्ने भाव कविले आफ्ना कवितामा व्यक्त गरेकी छन् ।

> "हामी वर्षेनी दशैं मनाउँछौ
> असत्यमाथि सत्यको जीत भएको
> खुसी मनाउँछौ
> त्यही एकदिन
> मानवता बाँचेकोमा रमाउँछौं ।"
> (रामायणको पानाभित्र -१३)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले वर्षमा एक चोटिमात्र आउने बडादसैं सबै नेपालीहरूले हर्सोल्लासका साथ मनाउँने गरिन्छ । त्यो पनि दानवलाई मारेर विजय हासिँल गरेको उपलक्ष्यमा दशैं मनाउँछौं, त्यही दिनको सम्झनामा हामी खुसी साटासाट गर्छौ मानवता बाँचेकोमा रमाउँछौं भन्ने भाव कविले व्यक्त गरेकी छन् ।

५.५.३ संरचना

कवि संगीता गुरुङको **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रहलाई हेर्दा यसको बाह्य संरचना आवरण पृष्ठ बाहेक ७९ पृष्ठमा फैलिएको छ । यस कृतिको प्रारम्भमा शीर्षक र लेखकको नाम लेखिएको छ भने अन्त्यको आवरणमा कवि परिचय पनि लेखिएको छ । यसमा जम्मा ३२ वटा कविता सङ्कलित भए पनि प्रायजसो कविताहरू मझौला खालका छन् । कम्तिमा ३ हरफदेखि १६ हरफसम्मको एक अनुच्छेद भएका यी गद्यलयका कविताहरू ९ पङ्क्तिदेखि ३६,४५ पङ्क्तिसम्म रहेका छन् । यस सङ्ग्रहको प्रकाशकद्वय सुनिता गुरुङ र महालक्ष्मी घले छन् । यस कविताहरूमा आगन्तुक शब्द र झर्रा नेपाली शब्दहरूको प्रयोग पनि पाइन्छ । यी कविताहरू गेयमूलक हुनाले कविताहरूमा संरचनागत परिपुष्टता र सुसङगठिता पाइन्छ । भावनाहरूलाई कवितात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नु नै गुरुङको संरचनात्मक कला हो । यही कलाका माध्यमबाट कविले कविता मार्फत आफ्ना भावना अभिव्यक्त गरेकी छन् ।

५.५.४ प्रतीक/बिम्बयोजना

कवितालाई सशक्त र भाव प्रवल बनाउन बिम्बको प्रयोग गरिन्छ । बिम्ब र प्रतीकको उचित प्रयोगले कविका अन्तरहृदयका भावाभिव्यञ्जनलाई स्थूल र मूर्तरूप दिने गर्छ, भावना अमूर्त हुन्छ । अन्तर हृदयका भावनाहरूलाई प्रंकटीकरण गर्न कुनै न कुनै साधनाको आवश्यकता पर्छ । बिम्ब र प्रतीक तिनै भावनाहरूलाई सफलरूपमा प्रकट गर्ने तत्व हुन् । मानिसले देखेका, भोगेका जीवन जगत्का विभिन्न क्षेत्रमा नयाँ पुराना बिम्ब तथा प्रतीकहरूलाई नयाँ शैलीको प्रयोग गरेर आत्माभिव्यक्ति दिएमा कविता बढी भावगाम्भीर्य युक्त, रोचक र स्तरीय हुन्छ । यस **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रहमा कवि गुरुङले राजनीतिक सामाजिक विसङ्गति र विकृतिका विविध प्रतीक बिम्बहरू आफ्ना कवितामा प्रयोग गरेकी छन् ।

जस्तै-

"बुद्ध !
तिम्रो उपदेश
बारुदको धुँवाले
कालो-मैलो भइसक्यो ।"
(बुद्ध ! फेरी जन्मनुपर्‍यो -१६)

यी माथिका हरफहरूमा 'बुद्ध' शब्द नै प्रतीकको रूपमा प्रयोगमा ल्याएकी छन् । बुद्धलाई शान्तिको प्रतीक मानेको छन् । देशमा शान्ति छैन । बुद्धको उपदेशलाई त्यागेका छन् देशलेझन नरसंहारको रूप लिदै छन् भन्ने अनुभूतिहरू कवि गुरुङले व्यक्त गरेकी छन् ।

५.५.५ लयविधान

कवितालाई गद्यबाट छुट्टयाउने महत्वपूर्ण तत्व नै लय हो । लयले कवितालाई साङगीतिक र गेयात्मक बनाउने भएकाले **केस्रा-केस्रा** कवितासङ्ग्रहका कविताहरू सबै गद्यलयमा संरचित छन् । यस सङ्ग्रहका कविता साङगीतिक, गेयात्मक र सुन्दर भाषा प्रयोगले कविताको लयात्मकतालाई गम्भीर र तीब्रं बनाएको छ ।

"मन रुँझेको थियो बेस्सरी
ओतलाग्ने ठाउँ थिएन
हिँड्दा हिँड्दा थाक्दाखेरि
बास माग्ने गाउँ थिएन ।"
(एकरात सपनीमा -६३)

मायिका उदाहरणमा आएको आदि मध्य र अन्त्यानुप्रासले कवितामा गेयात्मकता प्रदान गरेको छ । गुरुङको **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रहका गद्य कविताहरू छन्दमुक्त भएता पनि अनुप्रासीयताले गर्दा लयात्मक बन्न पुगेका छन् ।

५.५.६ भावविधान

कवि संगीता गुरुङका कविताहरू वर्तमान अवस्थामा घटित भएका विकृति विसङ्गति अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन यथार्थ जीवन भोगाइ आदिप्रति साङ्केतिक व्यङ्ग्यभाव प्रस्तुत गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका कवितामा विषयगत विविधताले भावगत विविधतालाई प्रकट गराएको छ । गुरुङले यस सङ्ग्रहमा मानिस जीविकोपार्जनका लागि धेरै सङ्घर्ष गर्नुपर्ने, मान्छेका आवश्यकताहरू बढ्दै गएको, आधुनिक जमानामा रम्न चाहने, देशमा अशान्ति नै अशान्तिले जलेको, देशका सयौँ नेपाली चेलीहरू विदेशमा लिलाम भएका, राजनैतिक अस्थिरताले गाभ्दै गएको, देशमा बेरोजगारीको सिर्जनाले युवाहरू भौतारिरहेको, शरणार्थी शिविरको कष्टकर जीवन भोगाइ, देशमा महँगीले आकाश छुँदा पनि देशका राजनितिज्ञहरू कानमा तेल हालेर रामलीला हेरेर बसेका जस्ता मर्मस्पर्शी, विद्रोहमुखी भाव अभिव्यक्त गरेकी छन् :-

“हिजो जस्तो लाग्छ
राजा !
तिमी गएको दिन
समयले डाँडो काटिसकेछ
आँसु सुकेको छैन
घाउ पुरिएकै छैन
कसरी स्वीकारु
तिमी अतीत भइसक्यो ।”
(श्रद्धाञ्जली -५६)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले देशको राजपरिवारमा भएको अकल्पनीय दुर्घटनामा राजारानी लगायत, अन्य राजपरिवारका सदस्याको वंशविनास भएको थियो, यस्तो काण्डमा राजा पनि पर्नुभएको, राजाको माया सदभाव हामी नेपाली जनताले भुल्न नसकेको, राजाको मृत्युमा सबै रोएको, अवत एउटा इतिहासँको पानामा मात्र राजाको बारेमा पढ्न बुझ्न पाउनेछ भन्ने मर्मस्पर्शी भाव कविले व्यक्त गरेकी छन् ।

५.५.७ कथानपद्धति

कवि संगीता गुरुङ जीवन जिउने क्रममा देखेका, सुनेका, भोगेका, दुःख, सुखका अनुभूतिहरूलाई सिर्जनामार्फत अभिव्यक्त गर्छिन् । कविले समाज, देश, अन्तर्राष्ट्रिय जगत्का विषयवस्तुलाई यथार्थ ढङ्गबाट कविता सिर्जना गर्ने बहुमुखी प्रतिभाकी धनी मानिन्छ । कविले यथार्थपरक विषयवस्तुहरूलाई व्यङ्ग्यात्मक ढाँचाले अभिव्यक्त गर्ने यस सङ्ग्रहमा जीवनका विविध पक्षहरूलाई केलाएर हेरेकी छन् । त्यसैले यस सङ्ग्रहका कविता प्रायजसो 'म' पात्रको वरिपरि घुमेको हुँदा कवि प्रौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोगका साथै कविनिबद्धवक्ता प्रौढोक्ति कथनपद्धतिको पनि प्रयोग गरेकी छन् :-

"कवितालाई
मात्र भावनाको भेल
नठानिदिनुस् है
यसभित्र
हिजोको अतीत
आजको वर्तमान र
भोलिको भविष्य
साँचिएको छ ।"
(कविता मेरो साथी र साक्षी -२)

कवि संगीता गुरुङ कवितालाई असाध्यै माया गर्ने, दुःख सुख जे जस्तो समसामयिक घटना घटित भएको छ त्यसैलाई तुरुन्त आफ्नो सिर्जनामार्फत कैद गरिहाल्ने कवि छन् । त्यसैले प्रस्तुत हरफहरूमा कविले कवितालाई सर्वस्व ठान्छिन् । यसमा कविकोमात्र जीवनको अनुभूति नभएर देश, विदेशमा भएका विकृति, विसङ्गति, रमाइलो क्षण आदि कुराहरू पनि समावेश गरिएका हुन्छन् र आजका, हिजोका विषयवस्तुहरूलाई कवितामार्फत पोख्दै भोलिका पिंढीका, देशका लागि प्रगतिवादी विचारहरू प्रस्तुत गर्ने, सन्देशमूलक विचारहरू प्रस्तुत गर्ने माध्यम पनि कविता नै हुन्छ भन्ने भाव भएका हुनाले यहाँ कविले कवि प्रौढोक्ति कथन पद्धतिको पयोग गरेकी छन :-

"शिविरमा कोचिएका
भयातुर एकहुल आँखाहरू
एकपटक आकाश नियाल्दछन्

हातले पेटमा पटुका कसेर

आँसुले भिजाउँदै

थुक निल्दछन् घुटुक्क- घुटुक्क ।"

(शरणार्थी शिविर र भयातुर आँखाहरू -३०)

प्रस्तुत हरफहरूमा एउटा विषम परिस्थितिमा गुजारा चलाइरहेका शरणार्थीहरूको पीडालाई प्रस्तुत गरेकी छन् । यहाँ शरणार्थी शिविरमा बस्ने भोका मानिसहरू कसैले खाना ल्याइदिन्छनकी भनेर चारैतिर नियाल्दछन् । भेडा बाखा झै कोचिएर बसेका यी मानिसहरू भोकले पेट बाधेर बस्न बाध्य रहेका छन् । रुदै, कराउदै, छटपटीएर जीवन गुजारा गरिरहेको स्थितिलाई मार्मिक ढङ्गमा यस हरफमा प्रस्तुत गरेकी हुँदा कवि निवद्धक्ता प्रौढक्ति कथन पद्धतिको प्रयोग कविले गरेकी छन् ।

५.५.८ भाषाशैली

कवि गुरुङले **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रहमा सरल, सहज र सबैले बुझ्ने खालका र पठनीय भाषाशैलीको प्रयोग गरेकी छन् । यहाँ प्रस्तुत गरेका कविताहरूले मान्छेको जीवनलाई विभिन्न तरिकाले हेरेको छ र तत्कालीन समयमा भएको राजनीतिक अस्थिरतालाई व्यङ्ग्यभाव प्रस्तुत गरेकी छन् । सबै कविताहरू गद्यलयमा रचना गरिएकाले कविताको अर्थ सरल तरिकाले बुझ्न सकिने छन् । साऱ्है मार्मिक, विद्रोही, भावहरू प्रस्तुत गर्दै आगन्तुक र झर्रो नेपाली शब्दको प्रयोग पनि गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहका कविताहरू सरल, सुवोध भएको हुँदा श्रुतिमधुर छ :-

"कुमाले माटो मुच्छ

म शब्द मुच्छु

कुमाले माटोलाई

आकार दिन्छ

म शब्दलाई

आकार दिन्छु ।"

(म शब्दहरूलाई आमन्त्रण गर्छु -४)

यस पङ्क्तिहरूमा कविले गद्यलयमा रचना गरेकी हुँदा सरल, सरस भाषाको प्रयोग गरेकी छन् । यी गद्यात्मक कवितामा कविले माटोको भाँडो बनाउने कुमाले र 'म' पात्र अथवा कवि बीचको प्रसङ्ग जोडेकी छन् । कुमाले जसरी भए पनि माटोको आकर्षक भाँडा

बनाउँन चाहन्छन् त्यसैगरी कवि पनि विभिन्न विषय वस्तुहरूलाई, मार्मिक ढङ्गबाट शब्दलाई काट्छाट गरी एउटा जटिल अर्थ दिने, सन्दर्भमूलक कविता तयार गर्न चाहन्छन् भन्ने अभिव्यक्ति प्रस्तुत पङ्क्तिमा गरेकी छन् ।

५.५.९ निष्कर्ष

कवि संगीता गुरुङका **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहीत कविताका आधारमा कवि गुरुङका मुख्य प्रवृतिको चर्चा गरिए पनि बहुमुखी प्रतिभाका धनी गुरुङको काव्यशैलीले आफ्नै विशेषता अँगालेको पाइन्छ । यिनका कवितामा समसामयिक युगका विकृति, विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य, धर्तीप्रेम, कष्टकर जीवन भोगाइ, जीवनको विविध पाटाहरूको व्याख्या, शान्तिको स्थापना हुनुपर्ने, स्वतन्त्रता, साहस, धैर्य, कहीँ राष्ट्रविकास आदिको अभिव्यञ्जित भएको, देशमा मात्र नभएर विदेशमा पनि हत्या हिँसाले जालो लाइसकेको विषम् स्थिति, राजनेताहरू आफ्नो मात्र झोली भर्ने प्रवृति बढेको, देशमा भएका जनताहरूलाई झुटो आश्वासन दिने जस्ता यथार्थ विषयवस्तुहरू प्रस्तुत सङ्ग्रहमा व्यक्त गरेकी छन् । यस सङ्ग्रह वि.सं. २०६२ सालमा प्रकाशित गरेकी छन् र गद्यलयमा रचना गरिएको सम्पूर्ण कविता सरल, सुपाच्य रहेका छन् । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय बिम्ब र प्रतीकको माध्यमबाट समाजलाई सचेत गराउँदै कर्मवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्दै **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रह जनमानसमाझ ल्याएकी छन् । यसमा प्रगतिवादी भाव वा विचार प्रस्तुत गरेकी छन् ।

५.६ वात्सल्य कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०६८) को अध्ययन

कवि संगीता गुरुङको **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह (वि.सं २०६८) पाचौँ प्रकाशित कविता सङ्ग्रह हो । यस कविता सङ्ग्रहमा जम्मा ३७ वटा कविताहरू सङ्ग्रहीत छन् । कतिपय कविता 'म सम्मोहित छु पीडाप्रति', 'उज्यालो कहाँ भयो', 'मेरो गती अवरुद्ध छ', 'अनौठो म' आदि विभिन्न पत्रिकामा प्रकाशित समेत भएका पाइन्छन् । यस सङ्ग्रहमा बालप्रेम, देशभक्ति, जीवनदेखि निराश भएको, उज्यालो भविष्यको परिकल्पना जस्ता विषयहरू पाउन सक्छौँ । काव्य रचनाको गतिमा सजीवता छ । यिनको भाव जगत्मा शक्तिशाली र जीवनवादी महत्ता छ । यिनको कविता सङ्ग्रह आकारमा, भावमा, भाषामा, गद्यलयमा सफलताका साथ देखा पर्दछ । यस कविता सङ्ग्रहका कविता तत्वका केन्द्रीयतामा यिनका काव्य प्रवृत्तिको सामान्य चर्चा गरिन्छ ।

५.६.१ शीर्षक

नारी प्रतिको अमूर्त चित्रण वा प्रसवपीडालाई बिर्सेर आउने अविस्मरणीय र अनवरत प्रेम नै वात्सल्य हो । स्नेह र प्रेमको सुखानुभूति यसको चित्रण र चार पुस्ताबीचको सहसम्बन्धलाई यस सङ्ग्रहमा प्रस्तुत गरेकी हुनाले यस सङ्ग्रहको शीर्षक **वात्यसल्य** राखेकी छन् ।

५.६.२ विषयवस्तु

कवि जिन्दगी जिउने क्रममा आएका उकाली ओरालीहरूलाई यथार्थपरक ढङ्गबाट कवितामार्फत स्पष्ट र सरल भाषामा समेटिएका विविध विषयवस्तुहरूलाई आफ्नो सिर्जनामा प्रस्तुत गरेकी छन् । यस सङ्ग्रहमा कविले बालप्रेम, युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति र सहज चेतनाको भावना, देशप्रतिको भावना, प्रेमभावना, प्रगतिवादी विचार, जीवन देखि निराश भएकाहरूलाई उत्साह थपेका, विद्रोही भाव, प्रकृतिचित्रण जस्ता विषयहरू समेटेकी छन् । **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह सरल, सुबोध र गद्य लयमा रचेकी छन् ।

क) युगीन यथार्थको अभिव्यक्ति र सहज चेतनाको भावना

गुरुङले यस सङ्ग्रहमा जीवन र जगत्को यथार्थलाई सरल तरिकाले प्रस्तुत गरेकी छन् । जीवन देखि निराश भएर दिक्दारीमा परेकाहरूलाई बाँच्ने प्रेरणा आफ्ना कवितमार्फत अभिव्यक्त गरेकी छन् :-

> “एउटा विशाल
> पाठशाला झैँ रहेछ जिन्दगी
> जिन्दगीका पात्रहरू
> जिन्दगीको अर्थ बुझाइरहेछन्
> घरि मलाई शिष्य बन्न
> बाध्य तुल्याउँछन्
> घरि गुरु बनेको
> बोध गराउँछन ।”
> (यतिखेर -२७)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले जिन्दगी भोगाइका क्रममा कर्तव्यपथमा लम्कँदा आइपर्ने उतार चढाव समस्या र समाधानका क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा जे जस्ता कार्यहरू गर्न पुगिन्छ । तिनै कार्यहरूको यथार्थ चित्रण जिन्दगीले भोगेको हुन्छ, त्यसैले कति नजानेका

कुरा कति जानेका कुराहरूले मानसपटलमा एक किसिमको अनौठो शब्दभण्डार भरिएको हुन्छ । भन्ने जिन्दगीलाई एक पाठशालाको रूपमा व्याख्या गर्दै आफ्ना अनुभव र अनुभूतिहरूलाई केही कुरा अरूसँग लिदै र दिदैं जिन्दगीको कहानीहरू सदा पाठशाला र विद्यार्थीका रूपम रहेको भाव व्यक्त गरेकी छन् ।

"किन अहिले
नदिको मुड बदलिएको छ?
प्रतिपक्षी दल झैँ
विरोधमा उर्लिएको छ
बाँध भत्काउँदै
गाऊँ वस्ती डुबाउँदै
असहमती देखाइरहेछ ।"
(किन ? ५२)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले एक आपसमा भाइचाराको सिद्धान्त कायम नराखी, बेमेल र षड्यन्त्रपूर्ण समाजको दुरावस्थाप्रति व्यङ्ग्यात्मक ढङ्गबाट कवितामा व्यक्त गरेकी छन् । राजनीतिक अस्थिताको विरोधीभावले जनभावनामा आएको नकारात्मक सोचले गर्दा विकास उन्नतिका कार्यहरू केही हुन नसकेको एकअर्काबिच आरोप प्रत्यरोप गर्ने प्रवृत्तिको हावी भएको, सामाजिक बेमेलले गर्दा कुनै पनि कार्य सहमति हुन नसकेको भन्ने विद्रोहीभाव पाइन्छ ।

ख) देशभक्तिको भावना

कवि गुरुङका कविताहरूमा देशभक्ति तथा राष्ट्रिय भावनाहरू पोखेकी छन् । देशमा शान्ति, सुरक्षा, राष्ट्रविकास, देश र जनताको निम्ति अगाडि बढ्नु पर्ने जस्ता भावनाहरू यस सङ्ग्रहका केही कवितामा पाइन्छ ।

"ती आदिम मानिस
मिलेर भवनको निमार्ण गरे
मिलेर शहरको निर्माण गरे
मिलेर बाटो, घाटो बनाए
मन्दिर भूर्ति बनाए
सभ्यताको विकास गरे
अब हामी

बाटो घाटो भत्काउँछौँ
शहर ध्वस्त पार्दैछौँ

अब हामीले विकास गर्न
बाँकी
केही रहेन ।" (आदिम मानिस र हामी -१९)

प्रस्तुत हरफहरूमा कविले हाम्रो पूर्खा बाजेवराजु र हामी बीचको प्रसङ्ग ल्याएकी छन् । विगतमा उनीहरूले देशलाई बचाउनका लागि, चिनाउनका लागि भवन, सहर, बाटो, मन्दिर जस्ता विकासका कार्यहरू गर्दै गए तर वर्तमानमा भने हामीहरू उनीहरूले दुःखले गरेका विकासका कार्यहरू विगाछौँ, तहस नहस पाछौँ हामीभित्र राक्षसपनले छोएको छ, हामीहरू एक आडम्वरमा रुमलिएका छौं भन्ने भावहरू व्यक्त गरेकी छन् ।

ग) प्रगतिवादी विचार

कवि गुरुङले यस सङ्ग्रहका केही कवितामा आफ्नो प्रगतिशील विचार पोखेकी छन् । मिहिनेत र परिश्रमबाट हुने प्रगति नै महत्वपूर्ण सफलताको सङ्केत हो । प्रगतिवादी विचार लिएर अघि बढ्नु पर्छ । कवितात्मक भावनाको माध्यमबाट प्रगतितर्फ लम्कन सक्छौं । गाउँ समाज वा देशमा भएका विकृति विसङ्गति हटाउनका लागि प्रगतिवादी स्वर र भावनाको खाँचो छ । व्यक्ति-व्यक्ति, गाउँ-गाउँ र समाज-समाज मिलेर प्रगतिको मार्गमा अगाडि बढ्दै जाँदा गाउँ समाजमा भएका कुरीती र अन्धविश्वासलाई हटाउन सकिन्छ भन्ने भनाइ कविले व्यक्त गरेकी छन् ।

"बृद्धहरू तृष्णा पालिरहेछन्
युवक युवतीहरू तृष्णा बोकिरहेछन्
बालकहरू तृष्णा देखिरहेछन्
सारा संसार
यो तृष्णाको
मरुभूमिको साम्राज्यसँग
लड्नु छ
आऊ,
कम्मर कस ।" (तृष्णा -५६)

प्रस्तुत हरफहरूमा कविले बृद्धहरू लोभ पालेर बसेका छन् त्यही लोभले गर्दा युवक युवतीहरू यत्रतत्र केही पाउने आशामा भौतारिरहेका छन् र भोलिका कर्णधारहरू पनि त्यही

लोभ देखिरहेका छन् तर त्यही लोभले मानिसलाई आफन्तबाट छुटाइदिन्छ, सामाजिक संस्कारबाट टाढा पुऱ्याउँछ । कयौं कर्मठ योद्धाहरू मातृभूमिका लागि होनाहार सन्तानहरू विदेशमा लोभले गर्दा नै पर्सिना बगाइरहेका हुन्छन् । यदि लोभ नहुँदो हो त संसार आनन्द र सुखी रहन्थ्यो होला त्यसैले यसका विरुद्ध डटेर कम्मर कसेर लाग्न आवह्‌ान गरेकी छन् ।

घ) प्रकृति चित्रण

कवि गुरुङले प्रकृतिको चित्रण कुनै न कुनै प्रकारले गरेकै पाइन्छ । यस सङ्ग्रहमा पनि विभिन्न गाउँ, पहाड, रुख, चरा, माछा, पहाड, जंगल, बादल, घाम, फूल, नदी, पोखरी, चउर जस्ता प्रकृतिको मानवीकरण गर्दै प्रकृति र मानवबीच सम्बन्ध स्थापित गरेकी छन् । यस्ता प्राकृतिक कविता नदी, जंगल, पहाड फूल, जस्ता प्रकृतिलाई आलम्वन बनाएर लेखेकी छन् । प्रकृतिकै माझबाट जीवन जगत्का आदर्शलाई यसरी अभिव्यक्त गरेकी छन् :-

"चराहरू उडिरहेछन्
घाममा, बादलमा
माछाहरू पौडिरहेछन्
नदिमा, पोखरीमा
मृगहरू कुदिरहेछन्
चउरमा , जंगलमा
र फुलहरू हाँसिरहेछन्
काँडा पनि साथै लिएर
पहाड ठिङ्ग उभिएको छ
स्थिर भावले
र म पनि छु यहाँ
अनेक भावले ।" (मेला -२०)

कवि गुरुङले प्रकृतिको दर्शनलाई साक्षात्कार गरेर प्रकृतिमा जीवन र जगत्को दृश्य स्थापित गरेकी छन् । समग्रमा भन्दा साहित्यको मुख्य विषय मानव नै हो तर पनि प्रकृतिको सहायताविना मानवले जीवन जगत्का सन्दर्भको व्याख्या गर्न सक्दैनन् । त्यसकारण कविले कहीँ प्रकृतिकै लागि प्रकृतिको प्रयोग गरेकी छन् त कहीँ प्रकृतिको मानवीकरण, सामाजिक जीवन जगत्को यथार्थ प्रस्तुति गर्न प्रकृतिको प्रयोग गरेकी छन् । कविले यहाँ कविता सिर्जनाका लागि आफ्नै देशका, आफ्नै गाउँका नदी, पोखरी, जंगल चउर, पहाड जस्ता

प्राकृतिक प्रतीकहरूको प्रयोग गरेकी छन् । यस्ता प्राकृतिक वस्तुहरूले कवि मनमा अनेक अनुभूतिहरूले पिरोलेका छन् र यिनले ती भावलाई प्राकृतिक र मानवीकरण गरी अभिव्यक्त गरेकी छन् ।

ङ) प्रेमप्रतिको भावना

माया भनेको दुई आत्माको मिलन हो । यो सच्चा र साँचो प्रेम हुनुपर्छ । प्रेममा मानिसहरू एक अर्कामा माया जोगाइराख्न धेरै पसिना र आँसु बगाउँछन् कहिले खुसीको आँसु त कहिले दुःखको आँसु बगाउँछन् । कविले यस सङ्ग्रहमा बालप्रेमलाई विशेष स्थान दिएकी

छन् । यिनले बालप्रेम कहिल्यै नमेटिने प्रेम हो भनेकी छन् ।

"हिजैजस्तो लाग्छ
उनकी छोरी जन्मिएकी
अपार मायाले ओतप्रोत भएर
खुशीको आँसु
खोला झैँ बगेको थियो
उनका दुई नयानहरूबाट ।" (वात्सल्य -१)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले एउटी आमा आफ्नो सन्तानले यस धर्तीमा पाइला टेक्न पाउँदा जति दुःख सहेर पनि खुसीको आँसु बगाउँछिन् र यिनलाई आफ्नो पीडाभन्दा पनि आफ्नो सन्तानको बढी माया हुन्छ, जतातत‍ै खुसी नै खुसी छाएको देख्छिन् भन्ने मायाले ओतप्रोत भएको भाव प्रस्तुत गरेकी छन् ।

५.६.३ संरचना

कवि संगीता गुरुङको **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहका कविताहरूलाई संरचनागत रूपमा हेर्दा जम्मा ३७ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् । आकारगत रूपमा कुनै कविता ११ हरफदेखि लिएर कुनै ३३, ३८, ४८, हरफसम्म भएका कविता पनि सङ्कलित छन् भने २ हरफको एक अनुच्छेद छ भने सिङ्गै १४ हरफ सम्मको एउटै अनुच्छेदसम्मको गद्यलयमा संरचित कविताहरू प्राय मझौला खालका छन् । श्री पूर्णकुमार गुरुङ र श्रीमती सुनिता गुरुङ प्रकाशक रही प्रकाशित भएको यस सङ्ग्रहको आवरण पृष्ठबाहेक ७१ पृष्ठमा संरचित यो कविता सङ्ग्रह वि.सं. २०६८ सालमा प्रथम संस्कारणको रूपमा प्रकाशित कृतिहरूमा आगन्तुक शब्द र झर्रा नेपाली शब्दहरूको पनि प्रयोग पाइन्छ । यी कविताहरू गेयमूलक

हुनाले कोमल र भरपुर छन् । लामा, लघु साथै फुटकर कविताहरू रहेका यी कविताहरूमा संरचनागत परिपुष्टता र सुसङ्गठितता पाइन्छ । भावनाहरूलाई कवितात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नु नै गुरुङको संरचनात्मक कला हो यी कलाका माध्यमबाट कविले कवितामार्फत आफ्ना भावना पोखेकी छन् ।

५.६.४ प्रतीक/बिम्बयोजना

मानिसले देखेका, भोगेका जीवन जगत्का विभिन्न क्षेत्रमा नयाँ पुराना बिम्ब तथा प्रतीकहरूलाई नयाँ शैलीको प्रयोग गरेर अभिव्यक्ति दिएमा कविता बढी भाव गाम्भीर्य, रोचक, स्तरीय हुन्छ । यस **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहमा कवि गुरुङले बालप्रेम र कविमनलाई विविध बिम्ब प्रतीकहरू आफ्ना कवितामा प्रयोग गरेकी छन् । जस्तै :-

“औँसी भएका छन्
मनहरू
कसरी भनुँ
उज्यालो भयो ? ।” (उज्यालो कहाँ भयो ? -६)

माथिका हरफहरूमा औँसी शब्दलाई प्रतीकको रूपमा प्रयोग गरेकी छन् । अज्ञानताले भरिएका मनहरूबाट जसरी ज्ञान विज्ञानका कुराहरू जान्न सकिदैनन् त्यसरी नै कालो निष्पट्ट औँसीको रात जस्तो प्रतीक लिएर बसेको अज्ञानी मनबाट कसरी ज्ञानरूपी उज्यालो पाउन सकिन्छ, भन्ने कटु सत्यलाई प्रस्तुत पङ्क्ति मार्फत यथार्थ ढङ्गबाट व्यक्त गरेकी छन् । जीवनदेखि दिग्दारी भएको अवस्थामा मन नै अध्यारो हुन्छ र अँध्यारो मनले कसरी उज्यालो देख्न सकिन्छ, त्यसैले मनैदेखि उज्यालो हुनुपर्छ भन्ने भाव पाइन्छ ।

५.६.५ लयविधान

कवितालाई गद्यबाट छुट्याउने महत्वपूर्ण तत्व नै लय हो । लयले कवितालाई साङगीतिक र गेयात्मक बनाउने भएकाले **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहका कविताहरू सबै गद्य लयमा संरचित छन् । यस सङ्ग्रहका कविता सुन्दर भाषा प्रयोगले कविताको लयात्मकतालाई गम्भीर र तीव्र बनाएको छ ।

१. “लोकल बसको खचाखच
यात्रुहरूबिच
यात्रुको मनभित्र

सुटुक्क पसेर

एकलकाँटे एक्लोपनले

यात्रुलाई छोपिरहेको देखे ।" (एकलकाँटे एक्लोपन -३०)

२. "भावनाको बाढी

नरोकिने गरेर आयो

कागजभरि पोखिएर पनि

नसिदिने गरेर आयो ।" (बाढी -४६)

माथिका उदाहरण १ मा आएको अन्त्यानुप्रासीयता र अन्तर अनुप्रासीयताले कवितालाई अन्तर्लयात्मक बनाएको छ । साथै २ मा आएको आध्य मध्य र अन्त्यानुप्रासले कवितामा साङगीतिकता प्रदान गरेको छ । गुरुङका **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहका गद्य कविताहरू छन्दमुक्त भएता पनि अनुप्रासीयताले गर्दा लयात्मक बन्न पुगेका छन् ।

५.६.६ भावविधान

भाव कविताको केन्द्रीय तत्व हो । भावविना कविता बन्न सक्दैन् । **वात्सल्य** (२०६८) कविता सङ्ग्रहमा तत्कालीन समयमा भएका, देखेका विषयवस्तुहरूलाई समेटेर एउटा सुख-दुःखको अनुभूतिहरूको सँगालोको रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन् । यसमा कविले स्नेहाशक्त बालप्रेमलाई कहिल्यै नमेटिने कोमलता हो र त्यही कोमलभूमि मानवीयताको बीजस्थल पनि हो । भन्ने भाव र वर्तमान भोगाइहरूलाई भविष्यमा आफ्ना गल्तीहरू सच्याउन चाहने, देशभक्तिपूर्ण भाव, जीवनदेखि निराश भएर दिक्दारीमा परेकालाई बाँच्ने प्रेरणा दिने, हजुरआमाको गालाका चाउरीका पत्रहरूले बोकेको एउटा सङ्घर्षका गाथा, समयले कसैलाई पनि पर्खदैनन्, कवि भएर बाँच्नु, मर्नु, भोजन गर्नु, सार्‍है गार्‍हो रहेको, देशको विकास गर्नुको सट्टा अनेक उपायले विगार्नै यस धर्तीमा दुःख पीडा, आँसु बाहेक केही नरहेको विद्रोहमुखी भाव रहेका छन् भन्ने भावहरू यस सङ्ग्रहभित्र कविले प्रस्तुत गरेकी छन् :-

"मेरी हजुरआमाको अनुहार

गालामा चाउरीका पतरहरू

र हरेक पतरले

एक एक ओटा गाथा

बोकेको छ

पतर पढ्ने

फुर्सदिलो कोही

नभएर पो ।" (मेरी हजुरआमा -७०)

जसरी समय चलिरहन्छ त्यसरी नै मान्छेको जीवन चक्र पनि चलिरहन्छ । प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले एउटी बूढी हजुरआमाको सङ्घर्षको कथा को विषयमा आधारित भएर कविता सिर्जना गरेकी छन् । यहाँ कविले बूढाबूढी सबै मानिसले एकदिन त हुनैपर्छ नै बूढी हुनु प्रकृतिकै देन हो । यसभित्र बालपन, किशोरपन, युवावस्था जस्ता चक्रहरू पार गरेर अनेक दुःख कष्टलाई सहेर वृद्धा अवस्थासम्म आइपुगेकी हुन्छिन् । यहाँ सम्मकी आफ्नो घर छोडी पराइघरलाई आफ्नो घर ठान्नुपर्ने, छोराछोरी हुर्कानु अघि बढ्नु पर्ने यस्तो अवस्थामा कति दुःखका दिनहरू बिताउनु पर्ने हुन्छ त्यस्ती हजुरआमाको दुःख सुखका अनुभूतिहरू बुझ्ने कोसिश आजको समयमा कसलाई फुर्सद छ र भन्ने एकदमै मार्मिक भाव व्यक्त गरेकी छन् ।

५.६.७ कथनपद्धति

कवि संगीता गुरुङ यथार्थवादी कवि हुन् । जीवन जिउने क्रममा आएका सुख-दुःख हर्ष, विस्मात्, उकाली ओरालीहरूलाई कवितामार्फत आफ्नो अनुभूतिहरू प्रस्तुत गर्ने कवि हुन् । त्यही अनुभव वा काव्यानुभूतिहरू यस सङ्ग्रहमा पाउन सक्छौँ । यस सङ्ग्रहमा कविले बालप्रेम, जीवनबोध, सहज चेतनाको भावनाहरू प्रस्तुत गरेकी हुनाले यहाँ प्राय जसो कविता कवि प्रौढोक्ति कथन पद्धतिको पनि प्रयोग गरेकी छन् ।

"जति हिडछु म

बाटो लम्बिन्छ उति

यी गोरटोहरूमा

यी गल्ली र सडकमा

गनतव्यको खोजीमा

कति हिडे कति ।" (गनतव्यको खोजी -६६)

प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा कविले म पात्र अथवा कवि स्वयम्कै अनुभूतिहरू प्रस्तुत गरेको हुँदा कवि प्रौढोक्ति कथन पद्धति रहेको छ :-

"हिजैजस्तो लाग्छ
यिनकी आमा मुस्कुराउँनु भएको
आज यिनी मुस्कुराइरहेकी छे
उनकी छोरीको
काखमा उनको नाति
निदाइरहेको मोहक दृश्य देखेर ।" (वात्सल्य-२)

कविले यहाँ पहिलो पुस्ता र दोस्रो पुस्ताबीचको समन्वयात्मक स्नेह र प्रेमको प्रगाढ भाव प्रस्तुत पङ्क्तिहरूमा गरेकी छन् । कविले यसमा एउटा बच्चा यो नयाँ संसारमा आउँछ, त्यहाँ खुसीले सबैजना दङ्ग हुन्छन् झन् बच्चा जन्माउने आमा आफ्नो बच्चाले नयाँ संसार देख्न पाउनेछन् भनेर खुसीले मख्ख पर्छिन् यही नै बालप्रेम हो । बालप्रेम वा वात्सल्य कहिल्यै नमेटिने प्रेम हो । यसमा आमाले छोरी जन्मँदा होस, वा छोरा जन्मँदा होस, वात्सल्य सबैमा बराबरी नै हुन्छ । यस्तो बच्चाको माया वा नयाँ संसारमा आउने बच्चाले सबैमा उमङ्ग छाइदिन्छन् भन्ने भाव भएको हुँदा यहाँ कविनिबद्धवक्ता पौढोक्ति कथनपद्धतिको प्रयोग गरेकी छन् ।

५.६.८ भाषाशैली

कवि गुरुङका **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रहको भाषाशैली सरस, सरल, सहज शब्दावलीले युक्त सामान्य बोलचालको भाषालाई मूल भाषिक संरचना बनाएकी छन् । सामान्य भाषामै पनि कविले विशिष्ट अर्थ अभिव्यक्त गर्ने उत्कृष्टताको निर्माण गरेकी छन् । प्राय : सबै कविताहरू गद्यलयमा रचना गरिएकाले कविताको अर्थ सरल तरिकाले बुझ्न सकिने छन् । कतिपय कवितामा बिम्ब र प्रतीकहरूको समेत प्रयोग गरिएकाले विद्रोही भावना पनि देखिन्छ । गद्य छन्दमा सिर्जना गर्ने, थोरैमा धेरै भन्न सक्ने खुवी नै कविताको वैशिष्ट्य हो । प्राय सङ्क्षिप्त आयाममा संरचित यिनका कविताहरू लयात्मक गुण युक्त प्रगीतात्मक संरचनामा आबद्ध छन् । **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह सामान्य पाठकका लागि पनि सुपाच्य छन:-

"बाँचेको जस्तो देखिए पनि
म मरेतुल्य छु
जिउँदो हुनुको प्रमाण
मसँग केही छैन
बरु खोज्यौ भने भेट्छौँ
म मरेका प्रमाणहरू अनेकन ।" (प्रमाण -३६)

प्रस्तुत हरफहरूमा कविले चेतनशील प्राणी मानव जाति भएको हुँदा असल कार्य गर्दै असल मार्ग निर्माण गर्नुपर्ने हो तर यथास्थितिमा रहेर केही गर्न नसक्नु उन्नति प्रगति र अग्रगमनको मार्गमा लाग्नका लागि राष्ट्र विकासका लागि कुनै योगदान दिन नसक्दा आफू बाँचेर पनि सत् कार्यहरू गर्न नसकेको तीतो अनुभूतिले जीवन मरेतुल्य भएको भाव प्रस्तुत हरफमा गरेकी छन् । यसमा सरल भाषाको प्रयोगका साथै गद्यलयमा रचेकी छन् ।

५.६.९ निष्कर्ष

कवि संगीता गुरुङको **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह कविता कृतिको रूपमा पाँचौं प्रकाशित कृति हो । यस सङ्ग्रहमा देशभक्ति, बालप्रेम, जीवनबोध, प्रकृतिचित्रण, जीवनगाथाहरू, कवि जीवन भोगाइ जस्ता विषयवस्तुहरू समावेश गरेकी छन् । बहुमुखी प्रतिभाकी धनी गुरुङको काव्य शैलीमा केही आफ्नौ विशेषता बोकेकी छन् । यस सङ्ग्रहमा ३७ वटा कविता सङ्कलित छन् । गद्यलयमा रचना गरेकी हुनाले सरल, सुवोध भाषाशैलीमा संरचित छन् । छन्दमुक्त ढाँचामा लेखिएका यिनका गद्य कविता लयात्मक र गुणयुक्त छन् । यस सङ्ग्रहमा सटिक बिम्बप्रतीकहरूको प्रयोग गरेर कवितालाई झन् आकर्षक बनाएकी छन् ।

छैटौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

६.१ शोधको उपसंहार तथा निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्रको दोस्रो, तेस्रो, चौथो र पाँचौं परिच्छेदमा संगीता गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व, साहित्यिक यात्रा वा चरण र कृतित्वका सम्बन्धमा विस्तृत रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । त्यस विश्लेषण वा अध्ययनबाट यिनका जीवनी, व्यक्तित्व, साहित्यिक यात्रा, चरण र कृतित्वका सम्बन्धमा प्राप्त निष्कर्षलाई तल विभिन्न शीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.१.१ जीवनी सम्बन्धी निष्कर्ष

संगीता गुरुङको जन्म वि.सं २०१९ साल कत्तिक १० गते वागमती अञ्चल, काठमाडौं जिल्ला अन्तर्गत पर्ने नक्सालमा भएको हो । यिनी पिता जयन्द्र बहादुर गुरुङ र माता रुद्र कुमारी गुरुङका ५ सन्तानमध्ये कान्छी सुपुत्री हुन् । गुरुङका पुर्ख्यौली खासमा सेखुवा वादुङ भएता पनि यिनीहरूको बाजे, बराजु भने त्यहाँबाट बसाई सरी ओखलढुङ्गा जिल्लाको रुम्जाटार गाउँमा बसाइँ सरेका छन् । आर्थिक अवस्थाले सुसम्पन्न परिवारमा जन्मिएकी गुरुङको वाल्यकाल सुखमय देखिन्छ । यिनको परिवार शिक्षित भएकाले यिनलाई अक्षरारम्भ गर्न घरमै उचित वातावरण मिलेको थियो । दाजु, दिदी भाइलाई माया गर्ने सहयोग गर्ने यिनको बानी थियो गुरुङको पिता जयन्द्र बहादुर गुरुङ पेसाले सुरक्षा अधिकृत भएको हुँदा गुरुङको परिवार धेरै जसो जनकपुरमा बसेका देखिन्छ । जहाँ जहाँ पिताको सरुवा हुन्थ्यो गुरुङ त्यही वस्न पुगेको देखिन्छ । गुरुङ कहिले काठमाडौं, जनकपुर कहिले रुम्जाटार बसेकी छन् । गुरुङको परिवार सम्पन्न भएको हुनाले गुरुङले शिक्षादीक्षामा कुनै रोकावट आएको देखिदैन् । गुरुङले अक्षरारम्भ घरबाटै सुरु गरेकी हुनाले स्कुलमा पढ्न त्यति गाऱ्हो नभएको देखिन्छ । गुरुङले २०६२ सालदेखि श्री पशुपति क्याम्पस (चावहिल) मा आमसञ्चार तथा पत्रकारिता विषय पढाउन थालेकी हाससम्म पनि त्यही पेसा अँगाल्दै आइरहेकी छन् । गुरुङको बाजे बराजुका पालमा उच्च घरानियाँ, बावुका पालमा सम्पन्न रहेको संगीताको परिवार अहिले मधयम वर्गीय रहेको छ । घरकी कान्छी सुपुत्री भएको

हुनाले, असाध्यै माया पाएकीले गुरुङले आजसम्म पनि विवाह नगरी बसेकी छन् । हालमा गुरुङ आफ्नै निवास काठमाडौंको सुकेधारामा बस्दै आइरहेकी छन् ।

संगीता गुरुङलाई सानै उमेरदेखि साहित्यप्रति झुकाव रहेको देखिन्छ । घरमा बुवा संगीत भर्ने, गीत लेख्ने, गाउने र दिदी कविता लेख्ने भएकाले गुरुङमा पनि त्यसको प्रभाव पर्न गएको देखिन्छ । सानै उमेरदेखि साहित्यप्रति झुकाव रहेकाले उनले कविता कथा, लेखरचना, सम्पादन जस्ता विधामा कलम, चलाएकी छन् । यिनका हालसम्म पाँचवटा कविता सङ्ग्रह **स्पर्श** (२०४७) **स्पन्दन** (२०५८) **देशको मायामा** (२०५८), **केस्रा-केस्रा** (२०६२), **वात्सल्य** (२०६८) र केही **देश नदुखोस** सम्पादन कविता सङ्ग्रह (२०५८), **चेतना** लेखरचना सङ्ग्रह (२०६४) जस्ता पुस्तकाकार साहित्यिक कृतिहरू प्रकाशित भइसकेको छन् । यसैगरी फुटकर कथाहरू पनि विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् ।

यिनले लेखनवापत र शिक्षण गरेवापत विभिन्न सम्मान र पुरस्कार पनि प्राप्त गरेकी छन् । संगीता गुरुङ शिक्षण पेसा साहित्य लेखनका अतिरिक्त विभिन्न संघसंस्थाहरूमा समेत सामाजिक कार्य गर्दै आइरहेकी छन् । साथै अन्य संस्थाहरूबाट सामाजिक कार्य वा महिला हकहितका कार्यमा संलग्न रहेकी छन् । गुरुङ साहित्यलाई जीवनका अनुभवहरूको सँगालो ठान्छिन् र त्यही अनुरूपको साहित्यिक कृतिहरूको रचना यिनले गरेकी छन् ।

६.१.२ व्यक्तित्व सम्बन्धी निष्कर्ष

राजनीतिशास्त्र र आमसञ्चार तथा पत्रकारिता विषयमा स्नातकोत्तर तहसम्म अध्ययन गरेकी गुरुङ बौद्धिक व्यक्तित्वकी धनी महिला हुन् । आर्थिक रूपले सम्पन्न तथा शिक्षित परिवारमा यिनको जन्म भएको हुनाले पौष्टिक आहारले यिनको शारीरिक व्यक्तित्व पनि उच्च किसिमको देखिन्छ । यिनको शारीरिक व्यक्तित्व आकर्षक देखिन्छ । प्राय विरामी भएता पनि हेर्दा यिनको शरीर स्वस्थ नै देखिन्छ । गुरुङले कविता, कथा, लेखरचना सम्पादन जस्ता साहित्यिक र साहित्येतर विधाहरूमा कलम चलाएकी छन् जसले यिनको व्यक्तित्वलाई अझ माथि उठाएर समाजमा र देशमा चिनाउने काम गरेको छ । त्यसैगरी यिनको कवि व्यक्तित्व, कथाकार व्यक्तित्व, सम्पादक र अध्ययनशील व्यक्तित्व पनि रहेको छ । यिनका फुटकर रूपमा रहेका ४ वटा कथाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् । यिनका पाँचवटा कविता सङ्ग्रहहरू भने प्रकाशित भएर आम जनमानिसहरूले पढ्ने मौका पाएका छन् । यिनले एउटा लेखरचना सङ्ग्रह र एउटा सम्पादन जस्ता पुस्तक

प्रकाशनमा ल्याएकी छन् । यिनमा धार्मिक एवम् सांस्कृतिक व्यक्तित्व, सामाजिक व्यक्तित्व, शिक्षक व्यक्तित्व पनि रहेका छन् ।

६.१.३ संगीता गुरुङका साहित्यिक यात्रा र चरण विभाजन सम्बन्धी निष्कर्ष

संगीता गुरुङ विद्यार्थी कालदेखि नै साहित्यतर्फ झुकाव बढेको देखिन्छ । यिनले त्यतिखेर नै **अवेला नहुँदा** फुटकर कविता प्रकाशन गरेकी छन् । त्यसपछि यिनले लगातार पाँचवटा कविता सङ्ग्रहहरू र चारवटा फुटकर कथा प्रकाशन समेत गरिसकेकी छन् । गुरुङको पुस्तकाकार कृतिहरूमा देशको, समाजको, आफ्नो अनुभूतिहरू पुस्तकहरूमा अभिव्यक्त गर्छिन् । यसरी यिनको २२ -२३ वर्ष साहित्यिक यात्रालाई आजसम्म पनि विश्राम लिएकी छैन् । यिनको साहित्यिक यात्रालाई हेर्दा ३ चरणबाट साहित्यलाई अगाडि बढाएकी छन् ।

प्रथम चरण (वि.स. २०४५-२०५८)

दोस्रो चरण (वि.सं.-२०५९-२०६७)

तेस्रो चरण (वि.सं. २०६८ देखि हालसम्म)

यसरी यी चरणका साथै कविताको सैद्धान्तिक स्वरूपमा कविताको तत्वको वर्गीकरण गरिएको र यसै आधारमा कविता सङ्ग्रहहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिएका छन् ।

६.१.४ कृतित्व सम्बन्धी निष्कर्ष

गुरुङले साहित्यको क्षेत्रमा बाल्यावस्थादेखि नै प्रवेश गरेकी होइनन् । यिनले जीवन भोगाइका अनुभवहरूले खारिएपछि ती अनुभवहरू नै साहित्यमा समावेश गर्दै साहित्यको क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी हुन् । गुरुङले २०४५ सालमा **अवेला नहुँदा** नामक कविता प्रकाशन गराएर साहित्यको क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी हुन् । कविता विधाबाट आफ्नो साहित्ययात्रा आरम्भ गरेकी गुरुङले कथामा पनि कलम चलाएकी छन् । गुरुङले पाँचवटा पुस्तकाकार कृतिहरू प्रकाशित गरेकी छन् । **स्पर्श** (२०४७), **स्पन्दन** (२०५८), **देश नदुखोस्** (२०५८), **केस्रा-केस्रा** (२०६२) र **वात्सल्य** (२०६८) कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू हुन् । यी प्रकाशित पुस्तकाकार कृतिहरू बाहेक गुरुङका ४ वटा फुटकर कथाहरू विभिन्न पत्र पत्रिकाहरूमा छरिएर रहेका छन् । गुरुङका लेखरचना सङ्ग्रह र सम्पादन सङ्ग्रह समेत प्रकाशित रहेका छन् ।

वि.सं. २०४५ सालमा **विजया** पत्रिकामा प्रकाशित **अवेला नहुँदा** नामक कविता नै गुरुङको प्रथम प्रकाशित प्रमाणित कविता हो । गुरुङले यसभन्दा अगाडि साहित्यको क्षेत्रमा कलम चलाए पनि प्रकाशित गरेको पाइँदैन । गुरुङले आफ्नो समाज देश वरिपरि घटित घटनाहरूलाई लिएर नै कविता, कथाहरू सिर्जना गरेकी छन् । गुरुङका कवितामा यथार्थवादी दृष्टिकोण सामाजिकता, आदर्शता, प्रकृतिचित्रण र बालप्रेम जस्ता विषयवस्तुहरू यिनका साहित्यमा पाइन्छ । देशप्रतिको अगाध माया, आर्थिक विषयता, नारीप्रतिको सम्मान, आत्मीयताबोध, राजवंश विनासप्रति देखाएको सहानुभूति र यस्तो भयानक दुर्घटनाले आम नेपालीहरूमा पर्न गएको पीडा, जीवनवादी कर्मवादी दृष्टिकोण, राष्ट्रविकास हामी नेपाली एक भई राष्ट्रको विकासगर्नुपर्ने जनआग्रह, शरणार्थी शिविरको कष्टकर जीवन भोगाइको चित्रण, बेरोजगारी दिननुदिन बढदा पर्न गएको पीडा, देशमा शान्ति ल्याउनुपर्ने, बालप्रेमले ओतप्रोत, राजनीतिक अस्थिरताले गर्दा देशको विकास हुन नसकेको विषयवस्तुहरू यिनका पुस्तकाकार कृतिहरूमा पाउँन सकिन्छ । गुरुङका सबै पुस्तकाकार कृतिको भाव पक्ष नै राष्ट्रप्रेम विशेष हो । यिनका सबै कविता सङ्ग्रहहरूमा सरल, सहज, भाषाशैलीले युक्त सबैले सहजै बुझ्न सकिने पठनीय रहेका छन् । कविताहरूलाई अझ विभिन्न प्रतीक र बिम्बले सजाएकी छन् । द्वन्दमुक्त सबै कविताहरूमा कुनै न कुनै रूपमा प्रगतिवादी सोच वा विचार लिएर कविताहरू सिर्जना गरेकी छन् । आफ्नो ग्रामीण समाजदेखि सहरीया समाजमा भइ गरेका समसामयिक विषयवस्तुहरूलाई सरल वान्कीमा ढालेकी छन् । गुरुङका कविताहरूमा राष्ट्रप्रेमका साथै अन्तर्राष्ट्रिय जगत्का विषयवस्तुलाई पनि समेटेकी छन् । गुरुङका ५ वटा कविता सङ्ग्रहहरूमध्ये **स्पर्श** (२०४७) **देशको मायामा** (२०५८) कविता सङ्ग्रहहरूमा देशप्रतिको अथाह मायाभाव रहेको र हामीहरूलाई पनि देशको माया गर्नु पर्ने आग्रह भाव गरेकी छन् भने **स्पन्दन** (२०५८) मा हाम्रा प्यारा, राष्ट्रसेवक राजारानीको वेश विनासको आम नेपाली जनता रोएको साथै अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा पनि यस्तो जघन्य अपराधी क्रियाकलाप नभएको दुःखद दर्दनात् घटनालाई विषयवस्तुमा राखेकी छन् । **केस्रा-केस्रा** (२०६२) मा मान्छेको जीवन चक्रलाई पत्र पत्र गरी केलाएर हेर्दा त्यहाँ अनेक आरोह-अवरोह, हाँसो रोदन हुन्छ भन्ने विषयहरू पाइन्छ । र **वात्सल्य** (२०६८) एउटा आमा बुवा, काका, काकी, मामा, माइजु, बाजे, बराजु बन्न पाउँदाको खुशीको क्षणलाई विषयवस्तु बनाएकी छन् । त्यस्तै यिनको फुटकर रूपमा रहेका कथा र अन्य साहित्यिक पुस्तकाकारको यहाँ टिपोट मात्र गरेका छन् । यसरी बौद्धिक क्षमताकी धनी गुरुङ आदर्शलाई भन्दा यथार्थतालाई

आत्मसात् गर्ने साहित्यकार हुन् । राजधानीमै बसेर पनि साहित्यलाई आफ्नो जीवनको अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित गर्न सक्षम गुरुङ समकालीन नेपाली कविहरूका प्रंसङ्गमा यिनी पनि दाँजिन सक्ने प्रतिभा भएकी साहित्यकार हुन् ।

समग्रमा यस शोधमा संगीता गुरुङका जीवनी व्यक्तित्वलाई अनेक उतारचढाव पार गरी अघि बढिरहेकी देखिन्छ भने कृतिहरूको सेरोफेरोमा यिनलाई हेर्दा मूलव यथार्थवादी कवि व्यक्तित्वको रूपमा पाउन सकिन्छ । गाउँ, समाज र राष्ट्रमा घटेका यथार्थ घटनाहरूलाई उद्धत्त गर्दै नेपाली वर्गीय समाजको आर्थिक, सामाजिक, राजनीतिक तथा सांस्कृतिक पक्षलाई अत्यन्त सरल ग्रामीण ठेट नेपाली सहज भाषाशैलीमा व्यक्त गरेकी छन् । यथार्थवादी लेखकका चिनारीबाट अगाडि बढेकी गुरुङमा बहुमुखी प्रतिभा भेटिन्छ । यिनका प्रकाशित कृतिहरूले नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएका छन् ।

संगीता गुरुङको पारिवारिक स्थिति बाजे बराजुको पालामा उच्च घराना थियो भने हालमा मध्यम देखिन्छ । यिनको परिवार शिक्षित रहेका हुनाले यिनले दुई वटा विषयमा स्नातकोत्तर तह पुरा गरेकी छन् । बौद्धिक प्रतिभाकी धनि गुरुङ शालिन व्यक्तित्व अन्तर्गत पर्दछिन् । यिनको साहित्यिक अध्ययनलाई चरणबद्ध रुपमा प्रष्ट पार्ने कोसिस यस शोधपत्रमा गरिएको छ । गुरुङको यस शोधपत्रमा पाँचवटा कविता सङ्ग्रहको अध्ययन गरिएको छ र अन्तमा उपसंहारले गुरुङको हरेक पक्ष माथि सहजता दिनेछन् ।

गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व, साहित्यिक यात्रा, चरण र कृतित्वको समग्रमा अध्ययन गरिएको हुँदा अझ यिनका कृतिहरूका बारेमा गहन अध्ययन विश्लेषण गर्न निम्न शीर्षकहरू उपयुक्त हुन सक्छन् ।

१. संगीता गुरुङका कवितामा यथार्थवाद

२. प्रगतिवादी साहित्यकारका रूपमा संगीता गुरुङ

३. सम्पादक व्यक्तित्वका रूपमा संगीता गुरुङ

४. संगीता गुरुङको कविता कृतिको विश्लेषण

सन्दर्भ सामग्री सूची

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०५९), **साहित्य प्रकाश,** काठमाडौं : सा. प्र., पृ. ८ ।

गुरुङ, संगीता (२०४६), **स्पर्श** कविता सङ्ग्रह, जनकपुरधाम : अम्बिका प्रेस ।

---------- (२०५८), **स्पन्दन** कविता सङ्ग्रह, काठमाडौं : पैरवी बुक्स, मुद्रक : कञ्चन प्रिन्टिङ प्रेस, बागबजार ।

---------- (२०५८), **देशको मायामा** कविता सङ्ग्रह, काठमाडौं : पैरबी बुक्स, मुद्रक : बागबजार छापाखाना ।

---------- (२०६२), **केस्रा-केस्रा** कविता सङ्ग्रह, काठमाडौं : मुद्रक : कालिन्चोक प्रिन्टिङ प्रेस ।

---------- (२०६८), **वात्सल्य** कविता सङ्ग्रह, अनामनगर : मुद्रक : दिदीबहिनी अफसेट प्रेस प्रा. लि. ।

त्रिपाठी, बासुदेव र अन्य (२०४६) (संम्पा) **नेपाली कविता भाग -४,** ललितपुर : साझा प्रकाशन, पृ. १८ ।

दङ्गाल, गायत्री (२०६६), **हरिप्रसाद पाण्डेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व,** त्रि. वि. कीर्तिपुर, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

दाहाल, कलानिधि (२०५८), *स्पन्दनभित्र एकछिन"* **राजधानी,** काठमाडौं : (वर्ष १, अङ्क ११६), पृ. ६ ।

न्यौपाने, टङ्कप्रसाद (२०३८), **साहित्यको रुपरेखा,** काठमाडौं : साझा प्रकाशन, पृ. ६१ ।

पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (संम्पा) (२०५५), **नेपाली बृहत शब्दकोश,** काडमाडौं : ने. रा. प्र. प्र. पुनमुद्रण, पृ. ८७३ ।

पोखरेल, भानुभक्त (२०४०), **सिद्धान्त र साहित्य,** विराटनगर : श्याम पुस्तक भण्डार, पृ. १२ ।

पौडेल, अम्बिका (२००५), *यथार्थका सशक्त स्वरहरु,* **गोरखा सैनिक आवाज,** (वर्ष १४, अङ्क ७, मंसिर-पौष २०), पृ. ३३ ।

प्रसाई, इन्दिरा (२०५८), *सङ्गीतको स्पन्दन,* **चारूमती,** (वर्ष : १९, भेट : ५), पृ. ६९-७० ।

भण्डारी, मेदिनीप्रसाद (२०६३), **रविनमान लमजेलका कविता कृतिको अध्ययन,** त्रि. वि. कीर्तिपुर, अप्र. स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

भुजेल, ध्रुवकुमार (२०६३), **नेपाली व्याकरण तथा रचना,** सोह्रौं संस्करण, राजविराज : उत्तम प्रकाशन ।

रवर्टस, केट लुइ (१९४०) (संम्पा), **न्यु साइक्लोपिडिया अफ प्राक्टिकल कोटेशन,** तेस्रो संस्करण न्युर्योक : कङ्क एण्ड वाग्नल्स कम्पनी, पृ. ६०३ ।

वल्लभ, ईश्वर (२०५८), *अवसादका युग,* **कान्तिपुर,** काठमाडौं : (वर्ष अङ्क, २६), पृ. ६ ।

श्रेष्ठ, शर्मा, दयाराम, मोहनराज (२०५९), **नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास,** छैटौं संस्करण, काठमाडौं : साझा प्रकाशन पृ. २१ ।

शोधनायकबाट मौखिक जानकारीका आधारमा जीवनी, व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको ।